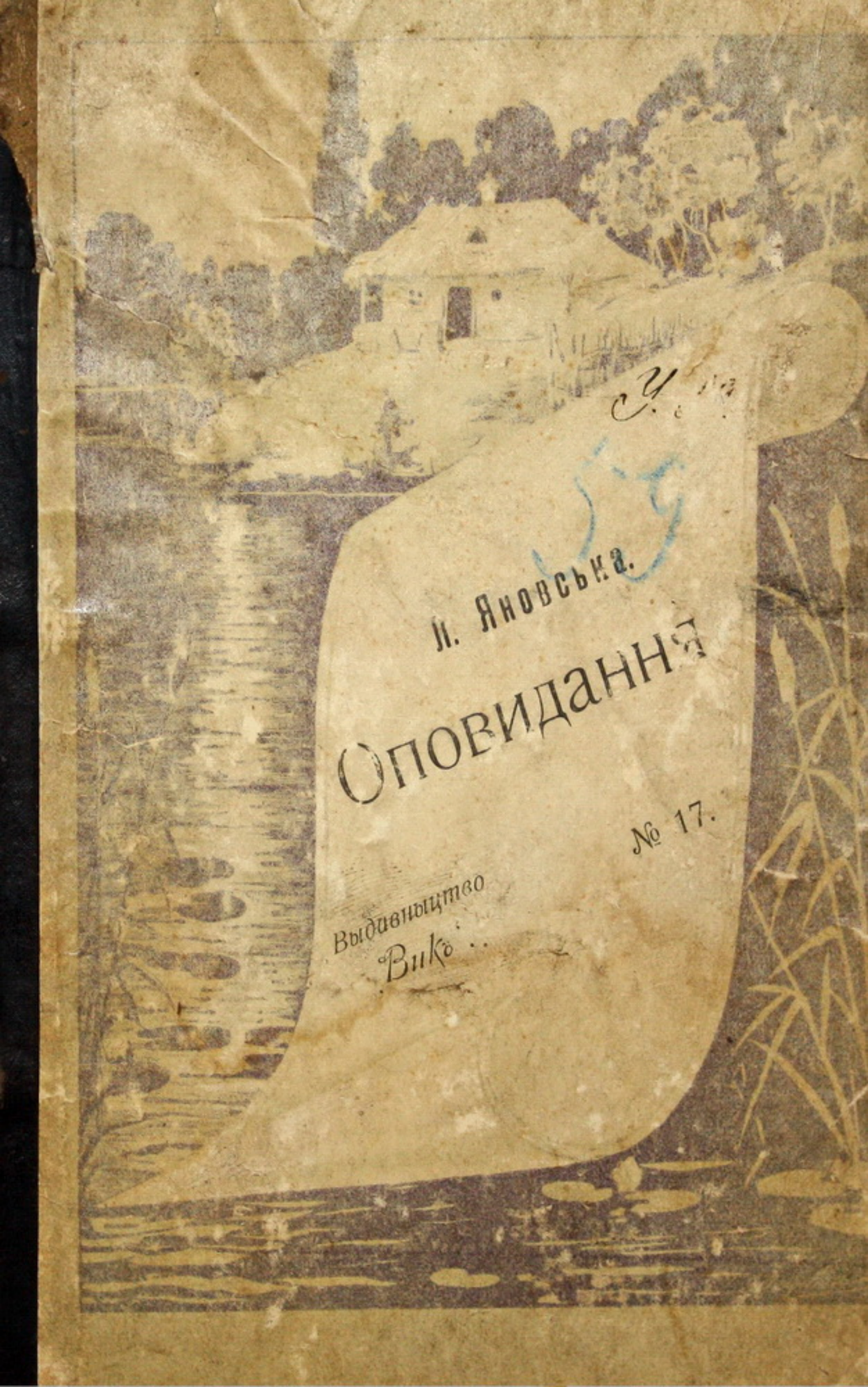
Л. Яновська.
Оповидання
№ 17.
Видавництво
Вико

УКРАЇНСЬКИЙ
ТУРГОВ
ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ

Выдавництво „Вікъ“.

№ 17.

Яновська Л.

105 Оповидання

Karl Schirokoff
Ba Ro e

У КЫИВИ, 1905.

Зъ друкарни С. А. Борисова, Мало-Жытомирськая, 16.

Digitized by Google

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 14 Марта 1905 г.

Digitized by Google

УКРАЇНСЬКИЙ ГУРТОК ПРИ КИЇВСЬКІЙ АКАДЕМІЇ
Ч. 59.

Смерть Макарыхы.

I.

Засыпала насъ зима цей рикъ снигомъ одъ щырого серця; округы, скилькы окомъ докынешъ, ривный, билый степъ: ни ярочка, ни бугорочка—все зривнялося пидъ билою намиткою зимы. Тилькы «чорни могылы», ци велетни степови, ци єдыни свидкы давньои бувальщыны, славнои козаччыны, — тилькы-тилькы що мріють. На хутори тежъ ни повиткы, ни загороды з-пидъ снигу не выдно. Поутушковани бур'яномъ та гречаныцею хаты сумно чорніють з-пидъ билыхъ стрихъ. Все зачынено, заховано, наче навить сама надія прокынутысь по весни для нового жыття мицно заснула, або и зныкла зъ сердець хуторянъ. Литня та осиння доба неустаннои праци мынула... Хлибъ помолоченый, солома въ ожередахъ, и за кинцемъ важкыхъ роботъ прыйшовъ кинець и зо-

Центральна наукова бібліотека АН УРСР
Інв. № 1908033

лотымъ мріямъ: и цей рикъ, якъ безличъ попереднихъ рокивъ, выпахана нывка не дала ни на одне зернятко бильше того, скилькы потрибно сим'и хлибороба, щобъ не вмерты зъ голоду, ни на одну соломыну бильше того, скилькы потрибно, щобъ не замерзнуты въ хати... «Сыдить, диткы, на печи, не рыпайте хаты, не выпустить того духу, що задержався, хвалыты Бога, за довгу зиму въ хати»,—умовляють матери дитей, затуляючы зъ чадомъ верхъ въ груби. «Треба повитку краще утушкуваты, щобъ телычка не мерзла та меньше йила»,—клопочуться батькы й ще щыльнише прыправляють двери у загородахъ.

А ось насунула темна хмара зъ холодного краю, посыпавъ снигъ, а дали де узявся у Бога витеръ, пиднялася заверюха... Ще щыльнише затушкувалысь хуторяне, наче въ шкаралупци зачынылыся, й сумно, темно, якъ у домовыни, стало на цьому людному та веселому литньою добою хутори. Проспивалы перши пивни, выйшовъ сторожъ, ударывъ разъ, у-друге въ клепало, пройшовъ до царыны, повернувъ назадъ, ще разъ подавъ клепаломъ про себе вистку та й замовкъ, задримавшы у затышку пидъ чыєюсь повиткою... Хуторяне зарани сю ничъ полягалы, бо майже ни у кого не було свитла; тилькы у одній хатыни, що биля млынивъ, доси не гасылы каганця. Тамъ, скотывшысь зъ подушокъ, лежыть на голому полу хвора Макарыха. Добру годыну гукає вона на чоловика, щобъ поправывъ подушкы, пидославъ пидъ бокы ряденце, пособывъ перевернутысь на другый бикъ, — Макаръ не обзывається, бо спыть, якъ заризаный. Нарешти одъ натугы полылася кровъ зъ горла хворои, потекла

по сорочци, по подушкахъ, и Тетяна замовкла... але не замовкла та туга, що вже два мисяци хворобы гадюкою вылася пидъ серцемъ...

«Чы вже жъ мени смерть прыйшла такъ несподивано та негадано?—сумує недужа.— Господы, свята П'ятныце! заступы, ограды мене! Я жъ людына ще молода: и 40 рокивъ не прожыла на свити. Сподобы мене, Царыце Небесна, хочъ дитокъ до ума довесты!»

А двоє дитокъ—хлопчыкъ 5 рокивъ та дивчынка 7, сплять першымъ мицнымъ сномъ,—не думають, не гадають, що останню ничку проводять зъ ридною матир'ю.

Думка за думкою проносяться въ голови Тетяны, й кожна думка гиркиша за полынь, чорниша за чорну хмару. Все жыття, якъ одынъ день, прыгадується мымоволи, й тяжке зитхання вырывається зъ наболилыхъ грудей.

«Чы варто було стилькы рокивъ побыватыся, не досыпляты, не дойидаты, щобъ такого кинця диждаты? Цилый викъ чужымъ людямъ годыла, по сусидахъ тынялася, а диждала свого кутка, свого шматка хлиба— неспособна стала никуды, — прыйшовъ часъ помираты».

Зъ 10-ты рокивъ довелося Тетяни служыты, на 20-му пишла въ чуже село замижъ. Чоловикъ трапывся плохый, роботящый, зате свекруха та 5 зовыць жывцемъ йилы. Терпила вона рикъ, перетерпила другый, а на 3-ій подякувала за хлибъ-силь новій родыни та й пишла знову до чужыхъ людей. Незабаромъ прыйшовъ чоловикъ до неи, й сталы воны вдвохъ служыты та на хату гроши складаты. За 5 рокивъ

заробылы воны 200 карбованцивъ, купылы у громады за 2 видра горилкы маленькый грунтыкъ на выгони, зоп'ялы хатыну та й перейшлы на новеньке господарство жыты. Але скрутно було на перше хазяйство стягатысь: коженъ пудъ хлиба, коженъ оберемокъ соломы гирко доводывся, и ще 8 рокивъ неустаннои праци по чужыхъ людяхъ мынуло, покы Тетяна та Макаръ спромоглыся хочъ поганенькымы хазяинамы статы. Тымъ часомъ Макаривъ батько померъ, и досталась теперъ йому десятына батькивщыны. Тетяна наче на свитъ народылася: ще пыльнише стала вона на «своїй» нывци працюваты, дужче за своимъ хазяйствомъ побыватыся. Черезъ якый-небудь рикъ повелыся поросята, утята, рижного заводу куры; зацвила на городи пышна рожа, жовти гвоздыкы; засяялы иконы пидъ скломъ, и тилькы одного бракувало въ веселій господи невсыпущои господаркы: русявыхъ головокъ невгамовныхъ щебетунчыкивъ. За 6 першыхъ рокивъ замижжя Господь пославъ їй двохъ дочокъ, але чы можна було за чужою роботою гараздъ дитей доглядаты у наймахъ? Диты померлы малесенькымы, и Тетяна недовго побывалася тоди за нымы; зате теперъ, диждавшы свого кутка, своєи нывы, не разъ плакала, прыгадуючы манесеньки облыччя своихъ дитокъ, и благала святу П'ятныцю поблагословыты їи хочъ єдынымъ чадомъ. Зоглянулася св. П'ятныця на слизни благання матери, й ось двоє чорнявыхъ, червоновыдыхъ дитокъ ростуть, — якъ зъ воды йдуть. Невже жъ ихъ теперъ покыдаты?

— О, Господы Мылосердный! Царыце Небесна!— застогнала Тетяна.

На цей разъ прокынувся й Макаръ. Пры свитли каганця винъ здавався ще зовсимъ молодымъ. Того, що найдужче осадыло здоров'я Тетяни, винъ николы не зазнававъ: чы у наймахъ, чы у себе дома, винъ, якъ чоловикъ, знавъ тилькы денну працю, з-позаранку лягавъ спаты й, добре спочывшы, встававъ свижый, бадьорный уранци. Не те доводылося Тетяни: цилисенькый день маленька, дрибна, але нагайна, робота, а ничка прыйде — хочъ пряжа, а хочъ яке дрантя, що треба полагодыты, не дадуть заснуты та вволю спочыты. И такъ день-у-день, зъ року въ рикъ, покы здоров'я не загынуло вкрай.

— Царыце Небесна! Святи угодныкы! Охъ! тяжко дыхаты!—застогнала знову Тетяна.

— Чого, стара, стогнешъ?—обизвався Макаръ, позихаючы.

— Спышъ, неначе вбытый!... никому й подушокъ мени поправыты,—мовыла зъ докоромъ Тетяна.

— Ну, якъ тоби? Гирше, чы легше? Чы ба, скилькы кровы натекло... И звидкиль вона береться? Отъ стилькы кровы... Ахъ!

— Вперше бачышъ, чы що?—одказала зъ серцемъ Тетяна.—Посунь сюды подушкы... ни, не такъ... сюды... легше-бо!

— Оце горе мени зъ тобою: ще ніякъ не вгожу. Колы бъ хочъ знаття, чы жытымешъ, чы помрешъ, а то... хто його зна... Тилькы клопитъ зъ тобою!—мовывъ Макаръ, одходячы одъ лижка жинкы.

Тетяна хотила щось видповисты, та не стало сылы. За той короткый часъ, покы чоловикъ попра-

вывъ подушкы, зныклы й останни сылы. Вона сыдила теперъ на высоко помощеныхъ подушкахъ и тилькы сумнымъ поглядомъ дывылась на Макара. А Макаръ походывъ трохы по хати, напывся воды, вызырнувъ у виконце й пишовъ довидатысь до телыци. Заверюха трохы перейшла; де-у-якыхъ хатахъ вже засвитылы. Макаръ заложывъ телыци соломы, одкынувъ трохы снигъ одъ дверей и неохоче вернувся въ хату. Спать йому не хотилося, а робыты вдосвита тежъ не було чого; винъ сивъ, не скыдаючы кожуха, на лави й замыслывся.

Зъ тією думкою, що незабаромъ доведеться жинку ховаты, винъ давно звыкся. Що буде зъ нымъ писля смерты жинкы, якъ справлятыметься винъ одынокый, зъ двома дитьмы, зъ хазяйствомъ, якъ тягтыме теперъ винъ самъ те ярмо, що було иноди не въ сылу тягты у-двохъ—про те винъ тежъ не думавъ. «То ще має колысь буты й якось то буде! Прыйде врем'я—й саме жыття покаже; люде порадять и самъ винъ побачыть, якъ йому жыты, що робыты: чы одынокому вику дожываты, чы другои дружыны шукаты». Турбувала його тилькы одна думка: де грошей здобуты теперъ для похорону жинкы? За 15 рокивъ невстаннои праци воны встыглы тилькы збудуваты оселю про жыття, про смерть же не малы часу дбаты. Одже не спытала несподивана гостя, чы уготовылы господари чымъ їи витаты, чы прыпаслы грошей на горилку, зйижу, на нову оселю—домовыну; стука въ двери, переступає поригъ, немилосердна, ось-ось наблызыться до самого лижка хворои жинкы, и що винъ тоди ро-

бытыме, де здобуде грошей, щобъ поховаты й пом'ялуты жинку?

— Охъ, колы бъ Тетяна ще хочъ цей тыждень протягла!—тяжко зитхнувъ Макаръ:—въ городи на тимъ тыжни ярмарокъ, продавъ бы кожушанку, за 6 карбованцивъ, доклавъ бы ти 3 карбованци, що жинка на оплаткы наскладала, та й поховавъ бы їи безъ клопоту...

Правда, въ загороди ще телычка є — хиба їи продаты? Телычка тильна и къ Велыкодню телятко прыведе, буде коровою. Легко сказать: «корова у дворі», та не легко диждаты такого щастя... Въ той день, якъ вперше обизветься телятко на загороди, вси хуторяне знатымуть, що Макаръ вже вызволывся зъ становыща голоты, що по весни винъ бильше не бигатыме, не кланятыметься, щобъ хто заскородывъ його нывку, а спряжеться зъ сусидомъ и выйде на поле зъ своимъ тягломъ, своєю бороною... Ну, а якъ помре жинка, то може й доведеться телычку продаты. Хиба у жинкы порады попытаты?—и винъ заговорывъ про це до Тетяны.

— Телычку продавать? — скыпила Тетяна!—Онъ яки замиры вже маєшъ? Якъ глядилы, якъ ростылы телятко, та теперъ продаваты! Чы не наболило ще серце, дывлячысь на дитей, якъ воны въ сусидськи глечыкы заглядають? Та тебе швыдче правцемъ поставыть, нижъ ты спроможешся другу телыцю купыты...

— Та я жъ тилькы порады у тебе пытаю. Чымъ я тебе поховаю, якъ помрешъ до масници? За кожу-

шанку ничого безъ ярмарку не вторгую,—обизвався Макаръ.

— Вже й кожушанку продаваты? Я жалкувала до церквы їи надиваты, черезъ те й застудылася, що на торгъ пишла у юпчыни; рокивъ зо два гроши по шагу на неи збирала, а ты мерщій на торгъ... Потривай трохы, не поспишайся! Замисть того, щобъ попыльнуваты та якыхъ ликивъ у аптеци за-для хворои жинкы здобуты, ты мерщій — хазяйствечко збуваты, телычку продаваты. Не надійся, не помру сплоха, ще пожыву на твою голову,—дарма, що не хочешъ поклопотатысь.

— Охъ, ще мени про тебе клопотатысь? Всякому обрыдне два мисяци зъ хворою возытысь. Самъ топы, самъ вары, самъ зъ усячыною...то то бъ то ще й дохторивъ та бабивъ зъ усього свиту склыкать! Колы бъ вже тебе Господь прыймавъ, або-що, а то тилькы зануда.

— Зануда? За твоимы злыднямы здоров'я загубыла. Не була бъ за тобою — не лежала бъ теперъ, якъ колода. Тоби жинка була люба, покы робыла, а якъ занедужала, то й на смитныкъ здатенъ выкынуты. Гляды! спиткає й тебе лыхая годына, згадаєшъ тоди Тетяну, не разъ пошкодуєшъ, та не поможеться,—докоряла стыха Тетяна.

— Чы я тебе займаю? Лежы, колы лежышъ. Застудылася, занедужала, неспособна стала робыты,— про те я тебе не докоряю... Мени, може, тяжче доводыться, нижъ тоби лежаты,—видповивъ Макаръ, простягаючысь знову на лави спаты.

— Мени легко лежаты? Хазяйствечко чысто пропало—хиба легко мени бачыты? Ото жъ на жердци высять непопрани мишечки,—попріють чысто одъ земли, а я жъ на ныхъ на спилъ конопли брала... У льоху доси огиркы поцвилы, капуста загнылася, а я жъ и огирочкы, й капусту на одробитокъ брала. Охъ, Господы! Колы бъ мене хочъ на одынъ день одпустыло — я бъ хочъ у льоху попрыбирала!... Конопли мыши доси пойилы. Мабуть уже вдосвита засвитылы,—прядуть жиночкы, тилькы я лежу.

— Напрялась на свойому вику—буде зъ тебе!— обизвався Макаръ, перевертаючысь на другый бикъ.

— Чому жъ то: «буде зъ мене»? Може такы я ще одужаю, може Господь сподобыть мене ще яку сорочку спрясты!...

— Хиба на тому свити! — буркнувъ Макаръ и укрывся зъ головою, щобъ не чуты бильше жинчыныхъ докоривъ.

Але Тетяна цього не бачыла: все те, що накыпило на серци за довгу хворобу, все те, що передумала, пережыла вона нышкомъ за два мисяци, заворушылося теперъ, закыпило, стало прохатысь геть зъ наболилыхъ грудей.

— Ты гараздъ враждуваты та судыты мене, а якъ помру, та визьмешъ другу жинку, то побачышъ, яка зъ неи тоби дружына буде, дитямъ маты, у хазяйстви робитныця!... Не шкодувала я ни здоров'я, ни спокою, щобъ свойого кутка диждаты, а вона не схоче готового добра и зберигаты... И хату, й телычку, и кожушанку прыдбала, а вона переведе все, розпустыть, роскыда, попсує, бо вона жъ не знатыме й не бачы-

тыме, якъ воно мени все те дійшлося...—казала Тетяна, важко переводячы духъ и що хвылыны стыскуючы долонямы розболилый бикъ.

Макаръ не обзывався, бо зразу заснувъ. Одначе Тетяна не стыхала: де-килька разивъ кашель перепынявъ їи ричъ на пив-слови, але заспокоившысь трохы, вона вела свою ричъ дали. И чымъ бильше казала вона, тымъ дужче розгоралыся очи, тымъ бильше червонилы выскы: ця остання сповидь, здавалося не тилькы не втомляла їи, а навпакы—додавала жывотворну сылу вмыраючому тилу. Одъ докоривъ, одъ згадокъ про мынуле жыття переповнене самымы недостаткамы та невстанною працею, вона перейшла до сучасного становыща, смилыво зазырнула у вичи майбутности. О! вона ще не помре. Ій не можна ще вмираты: мали диты, нова хата, своя коривка—ни, годи й думаты про смерть! Вона мусыть жыты—мусыть зберегты одъ поталы те, що прыдбала циною свойого здоров'я, працею 30 рокивъ, и вона зостанеться жыты. Ій вже й за сю ничъ значно полегшало. Колы бъ не такый питъ та не такый кашель, то вона бъ вже и клопоталася помаленьку. И та маленька надія на жыття, що якось непрымитно прокралася въ серце недужои, росла зъ хвылыны на хвылыну: ще годына—й Тетяна вже певна була, що одужає, що незабаромъ покыне тверде лижко, и знову закыпыть у дужыхъ рукахъ робота.

Нарешти трохи заспокоєна такымы думкамы, вона заснула.

II.

Спала вона не довго: тилькы що розвыднылося, хтось пидійшовъ до їи лижка, прыдавывъ за нисъ и ставъ лапаты за рукы та за ногы. Вона расплющыла очи. Передъ нею стояла баба Горпына, а трохы оддали ще де-килька жинокъ. Важкый духъ одъ чобитъ та кожушанокъ, холодный витеръ, що врывався въ одчынени двери, прычынылы їй кашель, и вкрай стомлена имъ Тетяна, ледве преводячы духъ, одвернулась одъ непроханыхъ гостей до стинкы. Горпына перехылылась усимъ своимъ худымъ, высокымъ станомъ и зазырнула черезъ голову у вичи хворои.

— Потягло очи, вже й земля надъ губамы пала, — мовыла вона журлыво жинкамъ, що стоялы стыха та сподивалыся, що-то баба Горпына скаже.— Рукы холоднисеньки та й сама тилькы-тилькы що тепла,—додала вона, скыдаючы ватянку.

— Вы бъ їй сорочку переминылы та подушкы пообтыралы, — пораяла молода московка у чоботяхъ на высокыхъ закаблукахъ, въ голубій ватянци.

— Навищо їи тривожыты? Помре, то однаково прыйдеться переминяты, — мовыла Горпына, одначе одирвала одъ старои сорочкы ганчирку, умочыла въ воду и стала обтыраты окривавлени губы, выдъ та подушкы.

Тетяна застогнала.

— За вухомъ обитрить,—пидступыла слипенька на одно око баба.

— Волосся спуталося—боюся, щобъ не ускубнуты,—видповила Горпына.

— Та вона вже не чує; ось дайте я обитру.

— Де тамъ не чує? Адже стогне,—мовыла Горпына, вырываючы зъ рукъ слипенькои бабуси ганчирку, котру та була вже потягла до себе.

— Ось не займайте,—помре, то обмыємо тоди до-дила,—заспокоила Степаныда слипеньку бабу.

— Може вона вже й померла?—запытала пошепкы Мотря.

— Ще не вмерла, а швыдко помре: разъ пиде теплый духъ, а вдруге — холодный. Ось прыступить, кумо Хрысте, та подывиться,—мовыла тежъ пошепкы Горпына.

Кума Хрыстя прыложыла долоню до рота хворои.

— Ай справди: разъ теплый духъ, разъ холодный. Помре незабаромъ сердешна Тетяна; колы бъ хочъ встыгла порядокъ якый дать.

— Треба небезпреминно, щобъ роспорядылася,—чоловикови, диткамъ, хазяйствечку якый порядокъ дала,—пидхопыла баба Мотря.

— А якъ же, треба про все роспытатысь... Тетянко, а Тетянко! може бъ ты якый порядокъ дала?—наблызылася знову до недужои Горпына.

— Та не займайте їи!... Бачыте—лупнула очыма та й знову заплющыла. Ій, сердешній, дыхаты важко, а воны про порядокъ клопочуться, — вкынула своє слово московка.

— У тебе порады про худобу пытаты, чы въ кого, якъ помре?—накынулася на московку слипенька баба.

— Яка тамъ худоба? Скилькы тієи худобы?— завважыла московка.

— Та вже хочъ и невелычка худоба, та загорьована. Цилый викъ жинка працювала,—не дойидала, не допывала, та то бъ то теперъ свою худобоньку на людську волю виддаваты!—мовыла Мотря.

— Що-то й казаты? Мы не роспытаємося, вона намъ не скаже, а потимъ на тимъ свити на насъ враждуватыме, що мы їи добру та не зналы, якъ ладъ даты,—додала Степаныда.

— Тетяно, а Тетяно! — допытувала тымъ часомъ Горпына хвору: — чому ты намъ не кажешъ, чому порады не даєшъ? Порадь чоловикови: чы йому коривку держаты, чы може продаты, чы йому самому хазяйнуваты, чы другои матери дитямъ шукаты?

— Я ще не помру, — обизвалася черезъ сылу Тетяна.

Е, куды тоби вже, сестрыце, жыты, якъ печинкы чысто потлилы!—зитхнула Горпына.

Тетяна одвернулася.

— Не хочеться помираты? Що жъ робыты! Якъ прыйде прызначеный часъ, то одъ смерти нихто не одкупыться: ни багатого, ни бидного, ни щаслывого, ни безталанного, якъ часъ його прыйде, смерть не мыне,—мовыла Горпына.

— Може бъ ще яки ликы й пособылы?—запытала московка.

— Яки тамъ ликы, якъ и на выду вже почорнила!—наче ажъ розсердылася слипенька баба.

— Мала̀ Макарови й такъ утрата? Ось помре жинка, то й поховать нѝ-за-вищо буде, не то що на ликы втрачатысь,—мовыла Степаныда.

— Господня воля — ото вси ликы! — додала Мотря.

— Роскажы, серденько, до-дила, якъ Макарови жыты, що йому безъ тебе робыты? Чы продать коривку, чы може кожушанку, чы въ касси позычыть?— допытувала Горпына.

Тетяна повела рукою на пичъ — тамъ спалы диты.

— Вона велыть дитей збудыты, — мовыла московка.

— Ни, то вона велыть коривку диткамъ зоставыты,—мовыла Хрыстя.

— Ни, то вона такъ, зъ досады повела...

— Тш!... стала усовищаты московка: — жинка помирає, а воны заходылыся спорытысь!

— Кажы, Тетянко, до-дила, щобъ мы вси зналы та твою волю вволылы, щобъ ты потимъ на чоловика не враждувала, щобъ твоя душа не печалылася: продавать коривку, чы ни? — допытувала Горпына.

— Ничого не продавать... — видповила черезъ сылу Тетяна, и дви велыки, якъ горохъ, сльозыны покотылыся по выду—упалы на сорочку.

— Не велыть ничого продаваты, — пидхопылы жинкы.

— А якъ звелышъ чоловикови жыты? Чы шукаты хазяйкы якъ помрешъ, чы зъ дитьмы самому хазяйнуваты?—пидступыла слипенька баба.

Тетяна знову повела рукою. Бабуся не побачыла и знову запытала:

— Адже бачышъ—рукою повела; тилькы-тилькы що не скаже: «мени однаково: якъ хоче, такъ хай и жыве, абы дитокъ до ума довивъ», — видповила за Тетяну Хрыстя.

— Господь їи Мылосердный зна, навищо вона рукою повела, що въ неи на думци? Колы бъ сказала, то було бъ найкраще,—завважыла Мотря.

— Охо-хо-хо! Царыце Небесна, святый Мыколо, угодныкъ божый! Чы жыва наша зозулечка, а чы прысвятылася бидна голивонька?—запытала увиходячы та бабуся, що вже 12 рокивъ поспиль на богомилля ходыть. — Прощай же, прощай, сестрычко! Просты мене, просты насъ усихъ, моя горлычко! Не занось гнива на насъ на той свитъ, помолыся за наши гришни души передъ престоломъ господнимъ!—мовыла вона дали, прыступаючы до лижка Тетяны та уклоняючысь навмырущій ажъ до самои земли.—Диточкы жъ мои, чаєняточка! Вы жъ не думаєте й не гадаєте, яка васъ, сыритокъ, доля чекає. Пидходьте пидъ матерынське благословеніє—хай васъ ненька риднесенька на все добре благословыть!—заклопоталася бабуся.

Дивчына заголосыла на всю хату и стала злазыты зъ печи, а хлопець, зъ пырогомъ въ одній руци и шматкомъ кныша у другій, ще мицнише прытулывся до печи. Бабуся злизла на пилъ стягла хлопця зъ печи й поставыла передъ матир'ю поручъ зъ сестрою.

— Пидступыся й ты, Макаре, до жинкы, — ты може найбильше выненъ передъ своєю дружыною: хай

вона тебе поблагословыть, — звернулася бабуся до Макара, що саме увійшовъ.

Макаръ пидійшовъ слухняно до лавы.

— Просты мене, Тетяно!—мовывъ тыхо Макаръ и, вперше за всю хворобу жинкы, заплакавъ. Тилькы теперъ, въ ци останни хвылыны жыття їи, серце його боляче забылося, тилькы теперъ цилкомъ зрозумивъ винъ, яке горе спиткало його. Не тилькы слухняный, терплячый робитныкъ, супруга у ярми, покыдає його,— єдына блызька йому на всьому просторому свити людына йде одъ його, и нихто ничымъ вже не замистыть йому того серця, що былося, болило, радило на протязи трохы не 20 рокивъ спильно зъ його власнымъ серцемъ.

— Просты мене, Тетяно! — мовывъ винъ удруге, прыпадаючы до жинкы.

Облыччя Тетяны перекосылося — вона шыроко одкрыла очи.

— Двери... дыхаты... простогнала вона.

— Видчынить дужче двери!... Верхъ одтулить!— заклопоталысь жинкы.

— Господы! якъ їй, сердешній, важко дыхаты!— тяжко зитхнула Хрыстя.

— Ще бъ не важко було, якъ печинкы чысто потлилы.—

— Благословы жъ, Тетяно, дитокъ та чоловика!—прыступыла знову богомильна бабуся.—Глянь, Тетянко: дружына й диточкы твои передъ тобою!

Тетяна глянула на дитей...

— Поблагословы жъ ихъ, галочко!—мовыла ще разъ бабуся, пидіймаючы ослабилу руку хворои.

Тетяна зъ велыкою сылою протягла дали руку й поблагословыла невелычкымъ хрестомъ голивкы дитей та чоловика. Жинкы сталы утырать нышкомъ сльозы.

— Охъ! якъ же вона важко дыха! Ачъ! наче рыбына безъ воды, — промовыла Хрыстя, зазыраючы черезъ московчыне плече на Тетяну.

— То вона вже кончається...

— Охъ! пропустить мене,—я боюся!—кынулася московка до дверей.

— А порядку такы не дала!—нагадала Мотря.

— Хиба доси порядку не дала? — здывувалася Горпына, тилькы теперъ повернувшыся до хаты, бо, впевнывшысь, що Тетяна не дожыве й до вечора, вона покынула жинокъ биля хворои, а сама побигла на хутиръ чавунивъ на окрипъ добуваты, и ввесь останній часъ не була въ хати.

— А ни пары зъ устъ, ввесь часъ мовчала,— мовыла Мотря.

Горпына поставыла чавуны на лави й зазырнула у вичи Тетяни.

— Вже одходыть! Якъ такы можна отаке допустыты? Стилькы народу було, та то й не допыталыся ничого. Колы бъ хочъ на часыну опам'яталася,—заклопоталась Горпына и прыдавыла Тетяну злегенька за нисъ, щобъ та прокынулася ще хочъ на хвылыну для жыття та дала бажану пораду.

Замисть видповиди Тетяна у останній разъ зитхнула,—й вылетила душа легенькою парою зъ наболилыхъ грудей...

— Померла! Хочъ пытай, хочъ не пытай — вже не скаже ничого, — мовыла Горпына, закрываючы віи помершои.

— Царство Небесне! Вичный покій! — перехрестылася богомильна бабуся и стала передъ иконамы быты поклоны.

Жиночкы тежъ повернулысь до иконъ и сталы молытысь за упокій новопреставленои рабы божои Тетяны.

— Чы нема у тебе п'ятакивъ?—звернулася Горпына до Макара.

Макаръ вытягъ изъ скрыни хустку, розвязавъ вузлыкъ, въ котрому було зав'язано два карбованця бумажкамы та трохы мидякивъ, и подавъ два п'ятакы Горпыни.

— Чы є окрипъ?—запытавъ хтось изъ жинокъ.

— Треба обмыты, покы тепла, а то потимъ ни ногамъ, ни рукамъ рады не дасы, — завважыла Мотря.

— Окропомъ не клопочиться: два чавуны до себе въ пичъ ще вдосвита засунула, а це ось ци чавуны наллю та посуну. Роздягайтесь, жиночкы! Вытягай, Макаре, сорочку та запаскы про смерть, та лагодысь йихать у городъ по горилку та по хусткы, а ты, Мотре, попрохай Гарасыма, щобъ сповистывъ батюшку,—почала даваты порядокъ баба Горпына.

Гарасымъ згодывся не тилькы сповистыты батюшку, але умовытысь про похоронъ, поторгуватысь за «вангеліе», хоругвы, за прычтъ, за коней, а ця справа була далеко не легенька, бо цилкомъ залежала одъ настрою пан - отця Ардаліона; настрій же

залежавъ одъ рижныхъ выпадкивъ, а найбильше видъ «характера» тыхъ бисивъ, що доводылось батюшци выгоныты зъ «одержымыхъ» парафіянъ. Иноди траплялося таке слухняне, покирлыве, навить дурненьке бисенятко, що досыть було батюшци добре нап'ястыся та трычи крыкнуты «проклынаю», «заклынаю», щобъ воно пидобгало хвистъ та втекло безъ висты; иноди жъ траплявся такый упертый та лукавый, що пан-отець ажъ упріє заклынаючы, й тилькы черезъ добру годыну такыхъ прокльонивъ, що ажъ волосся пидводыться на голови, нечыста сыла покыдає свою жертву, але тутъ-то й чекає пан-отця горе. Збентеженый зъ свого першого прыстановыща бисъ перескакує, не довго думавшы, въ просторый утрунокъ пан-отця й почынає тамъ хазяйнуваты, якъ у себе въ пекли. Даремно сылкується пан-отець затопыты биса оковытою—нечыста сыла вырынає наверхъ, якъ пир'ина и выявляється то неподобающымы словесамы, то якымы-небудь прыкрымы вчынкамы. Довго дывувалыся, довго сердылыся парафіяне, але якъ прочулы одъ самого батюшкы, яка йому прыгода трапляється, якъ розибралы, що то нечыста сыла сквернословыть устамы ихъ пастыря, що то лукавый бисъ управляє серцемъ його, то заспокоилысь и сталы терпляче сподиватысь того часу, колы нечыстій сыли обрыдне самій коверзуваты. Правда, якась недобра душа донесла нарешти куды слидъ, и батюшку змистылы рокивъ черезъ два, але въ той часъ, колы Гарасымъ увиходывъ у батюшчыни горныци, пан-отець саме борыкався зъ бисомъ Солопіи, котру прывозылы за три дни до смерты Макарыхы, и Гарасымъ видразу спостеригъ по

облыччю матушкы, по заплаканымъ очамъ наймычкы, а найбильше по духу одъ монопольки, що безталанному пан-отцю Ардаліону неперелывкы.

Добру годыну довелося Гарасымови посыдиты въ кухни, покы пан-отець пообидавъ та выйшовъ.

— Чого треба? Чого прыйшовъ? — запытавъ отецъ Ардаліонъ Гарасыма.

Глянувъ Гарасымъ на батюшчынъ нисъ скоса та й зитхнувъ сердешный.

— Чого прыйшовъ?—гукнувъ удруге батюшка.

— Макарыха Богови душу виддала, такъ найпокорнише вашои мылосты прошу прыйихать.

— Яка це Макарыха? Якъ фамилія? Яка Трохымыха?—перехопывъ ричъ Гарасымову батюшка.

— Макарыха,—поправывъ Гарасымъ.

— Фамилія? Фамиліи пытаю! — крыкнувъ несвоимъ гласомъ пан-отець.

— Хвамылія...прызвище? Та...якъ їи...та я...просты Господы, забувся...

— Якъ забувся? Якъ забувся? — ще дужче закрычавъ батюшка.—Ты въ шынкъ, по горилку прыйшовъ? Геть зъ моєи хаты, п'янюго! Выпывъ кварту, та тоди до батюшкы зъ порожнимы рукамы.

— Хочъ и запрысягты, батюшечко, и рисочкы въ роти не було... И въ заводи немає горилкы дома... Хиба бъ я...

— Геть! Вонъ! — перепынывъ отець Ардаліонъ Гарасыма й хотивъ ще ногою тупнуть, та якось схытнувся.

— Ардаліоша! Ардаліоша! Не сердься-бо! — мовыла несмилыво матушка.—Це мабуть, чоловиче, чы

не Грабенкова померла? — звернулася вона до Гарасыма.

— Еге жъ, еге! — зрадивъ Гарасымъ. — Грабенкова, вона.

— То-то й є! Грабенкова!—мовывъ гостро батюшка.—А де дытына? де кумы? — крыкнувъ ни зъ того, ни зъ сього отець Ардаліонъ.

Гарасымъ настановывъ вуха...

— Де дытына?—крыкнувъ ще дужче батюшка.

— Тебе, Ардаліоша, ховаты, а не хрестыты запрохує чоловикъ. Грабенкова, серце, померла,—заступылася за Гарасыма матушка.

— Ага! Грабенкова померла? — нарешти розибравъ батюшка.

— Еге жъ, еге... Грабенкова, сьогодни померла... Просымо васъ найпокорнише поховаты їи.

— Не хочу я їи ховаты. Не хочу, тай край. Такъ и перекажы: казавъ батюшка, пан-отець Ардаліонъ, що не хоче ховаты Грабенковои... Де вона говила? Въ манастыри? Хай же їи й ховають монахы. По чимъ я знаю, якъ вона говила? Може вона замисть церквы въ шынку сыдила.—Не хочу я такыхъ свыней ховаты. Свій храмъ тилькы що не завалыться, прычтъ духовный тилькы що зъ голоду не погыбає, а вы свои мидякы монахамъ виддаєте! Скилькы вы даєте батюшци за требы? Шагы! А якъ я тилькы прызначывъ за сповидь вашои богомерзкои души по 10 к., такъ вы вси въ манастырь лобиглы говиты? Не хочу жъ, колы такъ, васъ ховаты...

— Вашои мылосты, батюшечка, прохаю, не гнивайтесь на новопреставлену — може въ неи справди

не було грывеныка на сповидь. Зробить божеську ласку—поховайте їи безъ серця.

— А скилькы дадуть за похоронъ?—запытавъ трохы мылостывише отець Ардаліонъ.

— Звистно, люде бидни—якъ спроможуться, такъ и подякують вамъ,—мовывъ обережно Гарасымъ.

— Меньше одъ двохъ карбованцивъ не визьму, а за вангеліє, хоругвы, прычтъ особо. Та щобъ добрыхъ коней прыслалы, чуєшъ?

— Чую, чую, батюшечко! Тилькы не въ гнивъ вамъ буде, що скажу; поховайте їи за полтыннычка, зробить божеську мылость, люде бидни...

— Ты на торгъ прыйшовъ? — крыкнувъ батюшка, ажъ шыбкы въ викнахъ забряжчалы. — Два карбованци, ни копійкы менше.

— Хай вже и два карбованци, тилькы щобъ за вангеліє, хоругвы и прычту вже не платыты...—уклонывся нызенько Гарасымъ.

— Такъ ты ще торгуватысь? Геть пишовъ! Не хочу я ніякъ васъ ховаты. Якъ собакы пропадайте! До монахивъ идить. Маршъ!—розсердывся ще дужче батюшка.

— Колы жъ звелыте коней прысылаты?—запытавъ похмуро Гарасымъ.

— За коней пытаєшъ, а про гроши мовчышъ? Знай, що у-набиръ я не ховатыму. Мени нема дила, що Грабенка, чы якъ його тамъ, злыдни пойилы—мени гроши щобъ булы зразу, а якъ не дадуть впередъ, то я назадъ пойиду—такъ и скажы тамъ. Чуєшъ?

Грыцько все добре чувъ. Кримъ того, винъ бачывъ, що упертый бисъ Солопіи тилькы що почавъ

коверзуваты, и колы Гарасымъ протягне свою розмову зъ пан-отцемъ дали, то нечыста сыла добавыть до двохъ карбованцивъ ще мирку пшеныци, кварту горилкы або крашанокъ, и бильше не змагався.

— Чую! чую! — покирлыво видповивъ Гарасымъ, и уклонывшысь нызенько батюшци й матушци, подався геть зъ кимнаты.

III.

Иванъ Крыворотько запригъ свою шкапыну й пидйихавъ до Макаровои хаты. Макарови зоставалося тилькы систы та йихаты въ городъ за покупкамы; одже довго ще не сидавъ винъ, довго блукавъ то по надвир'ю, то по хати, довго роздывлявся по всихъ куткахъ, наче чого шукаючы. «Зъ чымъ йихаты въ городъ? Що продаты»?—пытавъ винъ себе, у-десяте зазыраючы у порожню хыжу. Але скилькы не прыгадувавъ, скилькы не дывывся—и на очи, й на думку спадала раз-у-разъ колы не кожушанка, то телыця. Кожушанка-телычка! Телычка-кожушанка! — проносылось у голови, а на серци становылося все тяжче. Шкода кожушанку продаваты — жинка до церквы не надивала, дочци прыберигала... а ще шкоднише телычку виддаваты...

— Чы ты у лиси заблудывся, чы голову загубывъ?—крыкнувъ йому Иванъ.

— Зразу, зразу йиду, — мовывъ Макаръ и, нарешти ухопывшы зъ одчаємъ кожушанку, сивъ у сани.

Люде почалы вже зъ торгу розйиздытысь, проте кругъ Макара зъ новою кожушанкою на рукахъ зи-

бралося чымало жинокъ та чоловикивъ. Коженъ бравъ кожушанку, розглядавъ їи зъ усихъ бокивъ, коженъ бажавъ купыты, але дававъ «по своихъ достаткахъ» такъ мало за неи, що Макаръ вырывавъ зъ серцемъ кожушанку и йшовъ дали. Дали обступалы його знову люде, знову роздывлялыся, роспытувалы, божылыся й нарешти давалы ще меншу цину.

Вкрай розсердывшысь на купцивъ-голоту, а найбильше на саму Тетяну, що померла не дождавшы ярмарку, Макаръ пишовъ до саней. Тамъ стара, ажъ сыва, кобыла працювала беззубымы яснами надъ оберемкомъ соломы. Макаръ штовхнувъ зъ пересердя їи въ бокы, крыкнувъ не знать навищо: «стій, проклята», вырвавъ зъ роту солому, ударывъ мотузянымъ батогомъ и повернувъ оглобли до-дому. Винъ певенъ бувъ, що на хутори нихто його не вызволыть, бо у такыхъ людей, якъ и винъ, тилькы хиба в-осены, до оплатокъ, поводыться копійчына, а дукари дбають тилькы про себе, — але не зважывся й виддаваты у пив-цины ту кожушанку, що далася такъ гирко.

«Якось-то буде... Люде щось прырозуміють... Не зостанется жъ Тетяна непохованою», — розважавъ винъ себе, покы кобыла помаленьку тюпала до-дому. «Може й батюшка поховає безъ грошей—тоди я за прыпасени гроши труну справлю, а останнє — якъ Богъ дасть»...

Але дома дожыдала його недобра звистка про пан-отця Ардаліона: меньше одъ двохъ карбованцивъ за самый похоронъ батюшка не схотивъ узяты! Сивъ Макаръ край столу, схылывъ свою голову на згор-

нути рукы—ніякъ соби рады не дасть. Що робыть, де дистаты грошей, колы навить и въ касси нема! Звернутысь до Афанасія Петровыча Карпенка? Не позычыть и той за спасыби: доведеться хочъ землю пидъ застанову виддаваты, хочъ на таки одробиткы згожуватысь, що й лито святе за його роботою пропаде. Куды звернутысь? Де дистаты грошей? — вдесяте пытавъ себе Макаръ, дывлячысь, якъ жиночкы пыльнують биля бездыханного тила. И справди, жиночкы одна одну попережалы, одна передъ одною хапалыся выказаты у рижныхъ дрибныцяхъ свою повагу цьому тилу. Докы це тило було жыве, кожна зъ сусидокъ хочъ и рада була зробыть яку полегкисть, та не мала часу, а иноди не знала, якъ пособыты; за часъ хворобы тилькы знахарка хиба, трохы ликарь, а може трошечкы й фершалъ, а найпаче самъ Господь Мылосердный мигъ пособыты недужій. Зъ тієи жъ хвылыны, якъ Господь прыйнявъ душу, якъ Тетяна на-викы заплющыла очи, зныкла рижныця мижъ знахаркамы, ликарямы та простымы людьмы, и выступылы певни, всимъ видоми, для всихъ однакови обов'язкы «жывыхъ» до «мертвои». Тетяна, якъ жыва людына, мала своихъ ворогивъ, своихъ друзякивъ; Тетяна, якъ мрець, — однакова до всихъ: душа їи скынула ти кайданы, що прымушувалы їи иноди ныщкомъ зитхаты, иноди у-голосъ тужыты, а иноди навить зло чыныты такымъ самымъ закайданенымъ людямъ на земли, якъ и вона. Тетяна скинчыла вже свою подорожъ; терній не колотыме бильше їи нигъ, и вона не зазихатыме бильше на чуже добре, якъ на пидстилку пидъ скривавлени ногы, нихто не заважа-

тыме їй бильше на дорози, нихто не штовхатыме їи й вона въ свою чергу не пхатыме сусида въ канаву.

Одначе це тило, ци тяжки кайданы—не хымера, не выгадка: Господь звеливъ йому родытыся, рости, жыты, хоруваты, за-рады цього тила доводылося на протязи жыття не разъ крывдыты навить душею, и теперъ душа, хочъ и выйшла зъ тила, але ще не покынула його: тры дни литатыме вона поблызу биля його, дывытыметься на його й пыльно стежытыме, яку пошану виддадуть йому в-останнє люде.

Жиночкы не шкодувалы праци, але богомильна бабуся клопоталась найдужче, якъ бы краще знарядыты новопреставлену на той свитъ. Сама вона й сорочку зав'язала, сама запаскы оправыла, сама й очипокъ надила, и Макаръ, сылючы тутъ, середъ заклопотаныхъ жинокъ, на хвылыну навить забувъ про своє горе, про те, що то пораються люде биля його мертвои дружыны.

— Чому ты въ городъ не йидешъ? — ажъ сплеснула рукамы баба Горпына, вносячы видра зъ водою.

— Ни зъ чымъ йихаты, — видповивъ Макаръ, пидводячы свою зажурену голову.

— Адже у тебе є два карбованци?

— Що тыхъ два карбованци? Батюшци та прычту заплачу, а покупокъ ни-за-вищо справыты...

— Та вже жъ безъ труны не обійдешся,—обизвалася наче зъ серцемъ слипенька бабуся.

— Та не обійдуся,—сумно мовывъ Макаръ.

— Вже часъ робыты труну, а у тебе ще й дощокъ нема,—нагадала знову слипенька.

— И самъ знаю, що часъ вже труну робыты, такъ немає грошей... Хиба купыть дощокъ, а батюшци десь може розстараюся?

— Хиба самыхъ дощокъ треба? Ще въ тебе ни платкивъ, ни свичокъ, ни меду, ни горилкы,—нагадала ще разъ слипенька бабуся...

— Пиды ты зразу до Карпенка та попрохай позычыть 5 або 6 карбованцивъ. Визьмы й кожушанку зъ собою; продавать не продавай, бо покійныця не велила, а пидъ застанову можешъ виддать,— пораяла Горпына.

— Не позычыть Карпенко: я до його звертався колысь, такъ не давъ,—мовывъ Макаръ.

— Не позычыть, то не пидемо красты. «На нема й суда нема». Якъ не розстараєшся нигде грошей, то й покійныця выбачыть. Що робыты, якъ нема чымъ пом'януты!—помолымося за їи душу та й розійдемося,—обизвалася Мотря зъ печи, де вона збирала у мишокъ суху пашню.

— Иды жъ швыдче до Карпенка, — пораяла вдруге Горпына, очевыдячкы не згожуючысь, якъ и вси останни жинкы, зъ Мотрыною порадою: «помолытыся за душу Тетяны та й розійтыся»...

— Карпенко саме прыйихавъ зъ города, — напевне вторгувавъ за пшеныцю,—вкынула своє слово Хрыстя.

— Уклоныся йому, попрохай його гарненько, то винъ такы може уважыть хочъ на сыритъ,—додала Горпына.

Макаръ мало надіявся на Карпенка, але слухняно пидвився й выйшовъ зъ хаты.

А тымъ часомъ жиночкы скинчылы убрання новопреставленои, пиднялы їи й перенеслы на лаву. Въ ту саму хвылыну золотый проминь зимового сонця пробывся кризь виконце надъ лавою, загравъ на парчевому очипку Тетяны, перескочывъ дали й зупынывся на гурти жинокъ, що стоялы наче скам'янили биля покійныци. Ни слова, ни зитхання не вырвалося зъ устъ жинокъ, але дывне дило! вси певни въ цю хвылыну сталы, що можна иноди людямъ розумитыся безъ сливъ, що бувають годыны, колы души жывыхъ людей єднаються безъ допомочи тила, и що теперъ саме якась невидома сыла прыкувала ихъ усихъ биля Тетяны, пройняла, стыскала серця, видбылася въ неясній, але єдыній для всихъ думци: «вси мы однакови люде, всихъ насъ чекає однаковый кинець—домовына». И зныклы пидъ вплывомъ цієи думкы вси недобри спогады, вси недобри бажання; навить по завжды хмурому облыччю слипенькои бабуси промайнуло щось краще, нижъ навить ухмылка непорочнои дытыны.

— Сестрычкы жъ мои! я ще доси дытыны не годувала!—опам'яталася перша Мотря.

— А я обидать не варыла!—згадала Хрыстя.

— Ходимъ уси до-дому: управылыся биля покійныци, а баба Горпына хай тутъ пораються до вечора; надъ вечиръ знову прыйдемо вси,—мовыла богомильна бабуся.

— Треба ще й бабы Горпыны запытать,—може имъ сумно самымъ зоставатысь,—заклопоталася слипенька.

— Идить, идить—я не боюсь, а сумуваты николы, бо дила ще багацько, — заспокоила Горпына

жинокъ, котри зъ охотою пооиглы зразу до-дому, де ихъ давно нетерпляче сподивалыся то голодни диты, то коровы, то свыни...

Горпыни справди николы було сумуваты: на неи цилкомъ поклався Макаръ, їй доручывъ и печыво, й варыво, и дитей, и телычку; кримъ того Горпына доброхитно взяла на себе й новый обов'язокъ—здобуты грошей для Макара, якъ що винъ не розстарається у Карпенка. На витеръ пущене Мотрею слово: «помолымося та й розійдемося» не йшло у неи зъ головы. По давно заведеному звычаю ни одынъ хуторянынъ не йшовъ на той свитъ безъ допомогы бабы Горпыны. Иноди їй доводылося де-чымъ пособыты хворому ще якый часъ пожыты на цимъ свити, иноди—часомъ ранише вмерты, але писля смерты Горпына становылася биля печи й вымагала видъ родычивъ завжды найкращого докладу до стравы, щобъ люде потимъ не судылы за помынкы. У Макара не було ще ничого уготовленого, й ця думка не давала Горпыни спокою. Чымъ вона частуватыме, що вона подаватыме на стилъ людямъ, якъ Макаръ не купыть ни меду, ни сала, ни оліи?—невже справди доведеться, якъ казала Мотря, «помолытыся та й розійтыся»? «Доведеться мабуть самій бигать по хутори та позычаты грошей»!—клопоталася вона сама соби, нетерпляче вызыраючы у виконце Макара.

Нарешти прыйшовъ и Макаръ.

— А що? розстарався? — накынулася на його Горпына.

— Не давъ,—хмуро видповивъ Макаръ.

— Не давъ!? Що жъ винъ каже?

— У позыку, каже, не дамъ. Кожушанкы у застанову тежъ не визьму, а якъ треба грошей, то продай кожушанку, або телычку, то й я забезпеченый буду, и ты не думатымешъ про гроши.

— Скилькы жъ винъ дає?

— За кожушанку 3 карбованця, а за телыцю 10 карбованцивъ.

— 10 карбованцивъ за телыцю? — скрыкнула Горпына.—Та хай винъ не дижде, проклятый, помираты,—отаку телычку та за 10 карбованцивъ хоче взяты!... Пожды жъ трохы, я побижу по хутори—може й настягаю яку десятку, — мовыла вона дали й побигла въ ту жъ хвылыну зъ хаты.

Макаръ сивъ на ослинци. Недавня розмова зъ Карпенкомъ ще выразнише впевныла його, що кому скрутно жыты, тому ще скрутнише помираты, але порада Мотри тежъ не сходыла зъ думкы. «Помолымося за новопреставлену та й розійдемося: хай покійныця выбачає». И справди, невже та сама Тетяна, що стилькы разивъ не дойидала, не допывала, що прыйняла стилькы горя не разъ, шкодуючы потратыты якого мидяка, що за вси часы своєи хворобы не задовольныла свого бажання выпыты чарку горилкы, не выбачыть йому теперъ, писля смерты, колы винъ поховає їи безъ горилкы, безъ платкивъ, колы винъ не справыть обида?...Макаръ глянувъ на жинку. Обмыта, прычисана, Тетяна лежала въ билій сорочци, въ новыхъ запаскахъ.

Мицно склеплени очи, сциплени губы не змынылы звычайного выразу покирносты въ їи облыччю; далеко бильше вражиння зробылы на Макара складени

на грудяхъ рукы. Тилькы хиба на велыке свято, сыдючы биля виконця та балакаючы зъ сусидкамы, складала вона такъ свои стомлени рукы. Чы не свято прыйшло й сьогодни для неи? Що жъ було у такимъ рази за жыття, яки то булы будни?

Ось—прыгадується йому—стоить вона поручъ зъ нымъ передъ вивтаремъ. Люде звелы ихъ, поставылы на рушныку, не пытаючысь «чы до любовы»; ни одного слова про вирне кохання, ни однои клятвы... Проте вона дывыться смилыво у вичи молодому, облыччя палає здоров'ямъ, дуже тило стоить—не поколыхнеться, ни одна потаєнна, зрадлыва думка не промайне въ голови — вона певна, що зробыть усе, що вымагатыме видъ неи жыття, вона знає, що зуміє пособыты тій дружыни, зъ котрою Господь єднає їи въ цей часъ, и благає у Мылосердного тилькы—здоров'я.

Ось, трохы наче зморена, зблиднила, але не меньше певна въ соби, Тетяна наймається въ економію за куховарку. «Чы подужаєшъ двичи на день дижу выкынуты»?—пытає їи въ контори пошепкы Макаръ. «Треба тому дужаты, хто хоче свою хату маты», — весело видповидає вона, и 5 рокивъ поспиль выкыдає по 4 пуды хлиба що-дня.

А ось вона, ще бильше змарнилая, стоить передъ манисенькою трункою своєи першои дочкы. Облыччя їи смутне, зъ очей ллються гарячи сльози матери, серце болыть, щемыть за цымъ манисенькымъ тиломъ дочкы, але заревла пидъ викномъ хазяйська корова, й Тетяна спишно втырає сльозы й бижыть

Центральна наукова бібліотека АН УРСР інв. № 290803

зъ дійныцею на двиръ: нема тому часу сльозамъ волю даваты, хто хоче свою хату .маты!

Нарешти вона въ давно бажаній хати, въ «своїй» осели. Новенька, била хата ажъ сяє на сонци; чысти, якъ сльоза, виконця наче усмихаються, молоденьки вышенькы заглядають своимы свижымы зеленымы витамы у саму хату... Чого тилькы у самои господаркы побильшало зморшкивъ на выду, позатягло кари очи? чого нахылывся высокый гнучкый станъ? Похылывся станъ та й не выправлявся, але Макаръ того доси не прымичавъ. Тилькы теперъ, колы смерть розправыла все тило у весь зристъ його, тилькы теперъ, угледившы незвычайно спокійне облыччя своєи дружыны, зрозумивъ Макаръ, якъ тяжко далася Горпыни й хатка, и садокъ, и половенька телыця, якымъ тягаремъ лежалы на жинци щоденни турботы...

И то бъ то цьому замореному роботою, попсованому недоглядомъ та хворобою тилу не виддаты ще «останньои» пошаны? вкынуты його у яму, якъ непотрибну ганчирку, закыдаты землею й за-рады 5—6 карбованцивъ позбавыты доброго спогаду людського? допустыты, щобъ душа жинкы по земли блукала помынокъ-панахыдъ бажала, щобъ вона на тимъ свити, якъ и на цимъ горювала? Крый, Маты божа! «Нагорювалася, натомылася, дружыно моя, на цимъ свити— пороскошуй же та заспокойся писля смерты!—мымоволи вырвалося зъ устъ Макара. — «Не велила ты мени продавать ничого — отже продамъ, Тетянко, и кожушанку й телычку, абы видбуты помынкы по тоби»,—додавъ винъ, пидводячысь зъ ослинця й цилуючы

холодный, якъ крыга, лобъ жинкы й їи згорнути рукы.

— Тры карбованци ледве настягала: на собачому хутори сами злыдни. То було жыты скрутно, а теперъ и померты по хрыстянському звычаю не можна. Чы ты чувъ, що батюшка ще четвертака набавывъ? Оце тилькы що повернулысь одъ його Присчыни кумы, такъ винъ черезъ ныхъ переказувавъ, щобъ ты ще поверхъ карбованця четвертака давъ,— перебыла Горпына Макарову розмову зъ жинкою.

— Спасыби за гроши!... якось обійдусь,—видповивъ Макаръ, одходячы одъ лавы.

— Беры—не заваляються!—пораяла Горпына.

— Мени однаково цієи троячкы мало...

— Сама знаю, що мало. Такъ куды жъ ты?

— До Карпенка, — видповивъ уже въ синяхъ Макаръ.

Горпына сховала карбованець за платокъ зав'язала дрибни гроши у вузлыкъ, сховала ихъ за поясъ и стала знову поратысь биля печи. Теперъ вона певна була, що Макаръ щось прырозумивъ, що помынкы по Тетяни будуть до дила, и стала наготовляты то пляшкы, то барыльце, то горщатка Макарови въ городъ. И справди, незабаромъ прыйшовъ зъ Макаромъ Карпенко оглядаты телыцю, чы немає якого з'яну.

Горпына выбигла на двиръ.

— Ось бачъ, сыну, рижокъ збытый! — мовывъ докирлыво Карпенко, запрымитывшы щось на рижку.

— То що?—засміялыся чоловикы, що саме нагодылыся.—Хиба ты зъ рога доитымешъ?

— Нйчого, люде добри, сміятыся! Хочъ и не зъ рога доитыму, а все жъ телычка не по форми.

— Скилькы жъ винъ тоби дає за телычку?— запытавъ Макара сусида.

— 11 карбованцивъ!—зитхнувъ Макаръ.

— 11 карбованцивъ за таку телыцю?!

— Бога бійся, Опанасе!—не втерпила Горпына.

— 11 карбованцивъ дає та ще й телыцею ганблює!—додавъ якыйсь чоловикъ.

— Я не ганблюю, я кажу тилькы, що телычка не по форми...

— Горе моє тяжке, що у мене грошей нема, а то бъ я цієи телыци тоби не пустывъ,—обизвався хтось зъ гурту.

— Отакъ бы й я: зразу давъ бы за неи 20 карбованцивъ,—мовывъ другый чоловикъ.

— Охотныкивъ багацько, а купцивъ мало. Гуртомъ не спроможетеся телыци купыть, а въ моїй кышени хазяинуєте, — звернувся Опанасъ до людей.—А ты, Макаре, колы хочешъ буты сватомъ, то скынь четвертака,—мовывъ винъ до Макара...

— Це за ригъ, чы що?—запытавъ Макаръ.

— За рижокъ, за рижокъ... хочъ скынь четвертачка, хочъ одробы якый день...

— Хай ты не диждешъ помираты! — крыкнула на все село Горпына.—Чоловикови отаке горе, отакый случай трапывся, а винъ и Бога не боиться.

— На все воля Господня: Макарови прыпавъ случай продаты телычку, мени—купыты, и ничымъ я Господа Мылосердного не гнивлю. Я прыйшовъ, Ма-

каре, по твоїй просьби твоє добро купуваты, а колы мене люде на твоєму дворыщи зобиждають, то я й пиду соби зъ Богомъ, одійду одъ гриха безъ клопоту,—мовывъ Карпенко, простягаючысь до воритъ.

— Завищо жъ вы на мене розсердылыся, диду? Я жъ вамъ ничого не казавъ. Чы звелыте одробыть за рижокъ, то й одроблю. Выймайте гроши, берить телыцю—хай вамъ Богъ помагає!—завернувъ Макаръ Карпенка.

— Хай буде по твойому!—згодывся Карпенко.— Тилькы шукай кращого налыгача, бо цей зовсимъ плохенькый!

Макаръ побигъ за налыгачемъ. Карпенко вытягъ з-за пазухы платочокъ и ставъ одличуваты гроши. Чоловикы обступылы його зъ усихъ бокивъ и мовчкы дывылыся, якъ винъ выбиравъ найбильшъ потерти бумажкы. Нарешти Макаръ одвязавъ телычку й передавъ налыгача Карпенкови. Афанасій Петровычъ пидставывъ прыкрыту полою свыткы руку, взявъ налыгача, перехрестывся й вывивъ телычку зъ двору.

Довго стоявъ, довго дывывся Макаръ їй у-слидъ, и очи затуманылысь сльозамы: остання надія диждаты коривкы — тягла, статы хазяиномъ зныкла геть зъ серця, якъ побачывъ винъ порожни ясельця.

IV

На третій день поховалы Тетяну. Хочъ и безридна була покійныця, проте знайшлыся таки добри люде, що потужылы надъ могылою. Богомильна бабуся

такъ хороше прымовляла до «сусидочкы», що навить де-яки чоловикы нышкомъ сльозы втыралы.

Макаръ кынувъ першу жменю земли. «Важка земля тоби, дружыно моя, на груды ляже, а ще важча туга мени на серце паде. Сумно тоби, одынокій, у домовыни буде лежаты, а ще сумнише мени зъ диткамы буде безъ тебе жыты. Доведеться намъ и чорну сорочку носыты й на тще-серце спаты лягаты... Та ни пошаны, ни порады, ни ласкавого словечка твоимъ сыриткамъ бильшъ не прочуты», — мовывъ смутный безъ краю Макаръ, зазыраючы у глыбоку яму, на дни котрои билила труна. Жинкы заголосылы.

— Не слидъ,—ставъ увищаты отець Ардаліонъ,— надъ могылою плакаты: смерть одъ Бога, и нічого надъ мерцямы голосыты.

Жинкы затыхлы й сталы закыдаты жменямы мерзлои земли труну. Незабаромъ закыдалы яму, насыпалы невелыку могылку, вкопалы маленькый дощаный хрестыкъ и пишлы на обидъ до Макара.

Зразу писля обиду пан-отець Ардаліонъ и прычтъ пойихали, за ными у-слидъ розійшлася бильша частына людей, и тилькы гуртокъ жинокъ зостався на ничъ стерегты Тетяныну душу.

Вси хуторяне, цилкомъ задовольнени помынальнымъ обидомъ, подякувалы Макарови та Горпыни й розійшлыся по домахъ до свого хазяйства. Выйшовъ бувъ и Макаръ до своєи загороды, видчынывъ двери, подывывся-подывывся, зачынывъ двери, зав'язавъ мотузкомъ, пидійшовъ до круглыхъ яселъ, де завжды у-день стояла телычка, та й зитхнувъ, сердешный. За кымъ бильше заболило серце його у цю хвылыну?

Чы опустила хата, чы опустиле дворыще нагнало такый сумъ,—винъ бы й самъ не мигъ сказаты, але добре розумивъ, що теперъ винъ бильше не хазяинъ своєи хаты, не батько для своихъ дитей, що прыйшовъ кинець не тилькы його невелычкимъ надіямъ, але навить його самостійному жыттю. Винъ не управыться самъ зъ дитьмы малымы, винъ не вміє ни топыты, ни варыты — доведеться шукаты десь другои жинкы; а хто жъ згодыться пакуваты свои лита молоди за литнимъ та ще й биднымъ удовцемъ зъ двома дитьмы? Оселыться якась стара жинка въ його хати, поверне все жыття на свій зразокъ, докорятыме дитей кожною выпраною сорочкою, шматкомъ спеченого хлиба, и винъ не вильный буде ничого зминыты, бо справди, чымъ заплатыть винъ цій чужій людыни, що згодыться робыты на чужыхъ дитей, на чужому хазяйстви?

Колы бъ хочъ коривка була,—вона бъ не смила прынаймни вважаты його за «голоту», вона бъ не смила докоряты його «злыднямы», «черствымъ хлибомъ», вона вважала бъ його за хазяина. И для чого винъ продавъ половеньку? Хай бы люде розійшлыся безъ горилкы, хай бы сусиды продражнылы його «непомынайлыкомъ»,—винъ бы теперъ пидкладавъ своїй телычци сина, винъ бы почувавъ себе хазяиномъ хочъ у двори!

И знову досада на помершу жинку заворушылася въ серци у Макара. Чому було Тетяни не протягты ще одного тыжня, диждаты ярмарку? Винъ бы продавъ телыцю за 20 карбов., видбувъ бы похоронъ за

6, а за 14 купывъ соби меньшу телычку. Охъ! вмила Тетяна працюваты, та не зумила помираты! Осыротыть-осыротыла, та ще й хазяйство розорыла!

— Ты бъ ишовъ до насъ, въ хату! — перебыла Горпына невесели думкы Макарови.

— Въ хати душно—я буду на двори, —видповивъ Макаръ и, взявши въ синяхъ грабли, пишовъ огрибаты солому.

Горпына вернулась знову въ хату. На покути, на просланому рушныку вже стоявъ розведеный водою въ мысци медъ; на столи — пырогы, холодець зъ тарани, пляшка горилкы, пляшка варенои, пшенична паляныця й невелычка чарка, але нихто не доторкався до цієи стравы, бо першою мусила покуштоваты їи душа Тетянына.

Диты, блидни одъ слизъ, стомлени, сонни, сыдилы на печи та береглыся, щобъ не заснуть ненарокомъ та не проспать того часу, колы ненька, обернувшысь мухою, прылеґыть прощатыся. Хлопчыкъ торкавъ раз-у-разъ сестру за рукавъ та допытувався: «чы то не душа неньчына чорніє» то на сволоку, то на стинци.

— Ни, ни: у-день душа не литає; ось якъ стемніє, якъ засвитять свитло, тоди вона й прылетыть. Лягай теперъ спать, Сыдорко, я тебе збужу, якъ побачу муху,—умовляла Одарка, прыголублюючы до себе сонного брата.

— Я не хочу спаты, я самъ хочу побачыты муху; я сыдитыму, ажъ покы засвитять свитло та ненька прылетыть, — змагався Сыдорко, лупаючы соннымы оченятамы.

Нарешти зимнє сонечко закотылося, и Горпына засвитыла каганець. Сыдорко схопывся.

— Он-о-о! душа! — радисно крыкнувъ винъ, показуючы пальчыкомъ на чорну головку цвяшка.

— Тшш...—сипнула Одарка брата зъ такою сылою, що винъ знову прысивъ:—кажу тоби: ще не часъ неньци прылитаты. Якъ загуде, то я тебе збужу. Лягай, укрыйся та спы!—мовыла вона дали, й Сыдорко бильше не змагався.

— А що? заснувъ?—запытала Мотря Одарку.

— Заснувъ, — видповила дивчына и ще дужче прыкрыла брата рядномъ.

— Бидна голивонька!—зитхнула Горпына:—покынула дитокъ, хазяйствечко, чоловика, а якъ за усимъ побывалася!

— Людына—що муха: подыхне якый витеръ—и немас одъ людыны й пам'яты,—обизвалася Хрыстя.

— Отакій молодыци та вмерты! Ій мабуть ще й 40 рокивъ не було,—мовыла Степаныда.

— Нашій сестри не довго смерты шукаты: застудылася, або пидвередылася, — ото тоби й край. Найпаче нашымъ хуторянамъ гирко доводыться; ликарь каже: «далеко до вашого хутора йиздыты», а фершалови нйколы: ніякъ зайцивъ по полю не перестриляє,—додала Мотря.

— Бога рады! велыка корысть зъ тыхъ фершаливъ! Адже дававъ винъ и мени, й вамъ, и ось куми Явдоси якыхсь червоныхъ порошкивъ; занудыло одъ ихъ та й годи!—обизвалася Степаныда.

— Охъ! голуб'ята мои! Не пособылы бъ Тетяни ни ликари, ни фершалы, бо вона черезъ саме серце

померла. Що сердыта була покійныця, такъ кинця й краю немає! Иноди було якъ почне Макара лаяты, такъ ажъ запиныться, ажъ зомліє! Та ось, кумо Хрысте, вы чулы, якъ вона торикъ на все село грымала?— звернулася слипенька бабуся до Хрысти.

— Щось не зазнаю,—видповила кума Хрыстя.

— То у васъ пам'ять така! Не те, що я їи сужу, — хай їи Господь Мылосердный на тому свити розсудыть, — а такы сердыта вона дуже була... Мене позаторикъ трохы не была, їй же Богу, за те, що диты слывъ натрусылы у їи садочку, — не спынялася слипенька.

— Охъ, сестрычкы, сестрычкы!—стала увищаты богомильна бабуся.—Не годыться мертвыхъ судыты: їи душа биля насъ литає, все чує, все бачыть та печалыться. Велыкый грихъ новопреставлену лаять! Сподобывъ мене Господь на свити пожыты, де-що я чула одъ однои кыянкы.

— Якъ жыла десь, каже кыянка, удовыця. Въ гори, досади та печали провела вона весь викъ свій, гриха черезъ людей набралася, серце розтруила, здоров'я черезъ недостаткы розгубыла, та й стала вона у Бога смерты прохаты. «Господы! — прохала вона — пошлы по мою гришну душу, щобъ надо мною, бидною удовою, моя недоля не знущалася». Пославъ Господь по душу янгола. Радисна та весела вылетила душа зъ тила, — хотила зразу дали одъ земли, на поклинъ до Бога летиты. «Не прыйшовъ ще часъ твій—не пущу тебе на поклинъ»! — каже їй янголъ Господень и заслонывъ передъ душею двери. Зосталася душа въ хати, литає кругомъ свого тила та розглядає його. А

тымъ часомъ зибралыся жиночкы надъ тиломъ сыдиты. Сыдять, якъ оце, поздоровъ Боже насъ, мы сыдымо, та не добромъ новопреставлену помынають, а все лыхымъ словомъ. Одна каже: «вона мій четвертакъ на той свитъ занесла», а друга—«вона мени борошна не виддала», а третя: «вона мене такъ и такъ лаяла». А душа удовыци блызенько литає, — до самыхъ жиночокъ прыпадає и хоче сказаты имъ: «выбачайте, сестрыци! выбачайте, сусидочкы! не було у мене ни четвертака, ни борошенця, не було у мене й зла на серци, якъ я васъ лаяла, — то все горе та недостаткы прызводылы мене й чуже добро зажываты, и лыхе слово казаты»,—та не може. Вылася душа сердешна, вылася, та й стала знову янгола прохаты: «одпусты мене, янголе Господень, на небо: я жъ и смерты затымъ у Бога прохала, щобъ мени одъ людей одійты дали». — «Не прыйшовъ ще часъ твій!»— мовывъ їй вдруге янголъ и не пустывъ зъ хаты.

— Стала душа знову литаты та жиночу розмову слухаты, а жиночкы - сусидочкы одно судять, одно судять...

— Ще дужче застогнала душа, ажъ объ сволокъ зъ досады б'ється, а дали пролетила за пазуху, сила биля самого серця свого мертвого тила та й замовкла. И такый жаль узявъ Господня посланныка, що винъ схылывся надъ тиломъ удовыци та й самъ заплакавъ. Кынулыся жиночкы до тила—ажъ воно все сльозамы обмочене. Та й не высохлы ти сльозы, покы й поховалы: такъ янгольскымы сльозамы окроплену удовыцю и въ труну поклалы.

— Не судить—и не судыми будете!—додала до цього оповидання Хрыстя.

— Хиба я їи судыла? — обизвалася зъ серцемъ слипенька бабуся.

— Авже жъ, судыла!—мовыла Мотря.

— Дывысь ты! ще заведуться спорыться. Хай краще намъ бабуся ще що-небудь роскажуть. Я ось зроду въ Кыиви не була, а тамъ же, кажуть, хороше... Чы вы й цей рикъ булы у печеряхъ?—звернулася до богомильнои бабуси Степаныда.

— Якъ бы то не була у печеряхъ! Була и въ дальнихъ, и въ блыжнихъ, до кожного святого пидходыла, до кожнои труны прыкладалася. И чого не наслухалася, чого не набачылася за свою подорожъ—за ти часы, що побувала у Кыиви!—И любо було слухаты, якъ почала вона чыстымъ, якъ срибло, ривнымъ, якъ та течія въ одлогыхъ берегахъ, голосомъ оповидаты про Кыивъ, лавру, кинець свита, праведныкивъ, мученыкивъ. Передъ слухачамы якъ на долони з'являлыся й золоти верхы храмивъ Божыхъ, и страждання Хрыста, и жыття праведныкивъ, и пекельни мукы гришныкивъ. Мыръ-мыру людей збиралось у Кыивъ зъ рижныхъ краивъ, зъ рижныхъ земель, и ни одна звистка, ни одна новына або згадка про стародавню бувальщыну, що прынесла ця жыва течія богомольцивъ, не зныкла зъ пам'яты бабуси. Хвылына бигла за хвылыною, годына за годыною, а бабуся ще не переказала всього. Старши жинкы почалы вже куняты, молодши посунулысь блыжче до бабуси, але бабуся ничого не прымичала й вела свою ричъ все дали.

— Ку-ку-рику! — крыкнувъ старый пивень въ синяхъ.

— Ку-ку-рику! — обизвалося тонисенько десь якесь пизнехирятко.

— Матинко! вже други пивни спивають! — схопылася Мотря.

— Може вже й душа прылитала, а мы проглядилы,—заклопоталася Степаныда.

— Е, ни,—обизвалася Горпына:—я ввесь часъ дывылася на стину,—не було ничого.

— То вы, мабуть, не догледилы, — мовыла зъ докоромъ слипенька баба.

— Якъ то можна, не догледила? — ажъ образылася Горпына: — хиба мени вперше душу стерегты? Адже якъ умерла Катря, то я перша прымитыла ляльку на стинци, а за Йваномъ тежъ устерегла муху, дарма що людей було, якъ у церкви.

— Та може вона й зовсимъ не прылетыть?— обизвалася Хрыстя.

— Якъ то можна? Чого бъ вона, хай Богъ мылує, не прылетила?—здывувалася Горпына.

— Не схоче лялькою з'явытыся, то перекынеться мухою, а вже неодминно прылетыть сьогодни,— мовыла богомильна бабуся.

— Не схоче мухою — жинкою з'явыться, — додала Мотря.

— Е, ни: того, крый Маты божа, Царыце небесна, не буває,—завважыла богомильна бабуся.

— Якъ то не буває? А Ткаченкова? Цилисенькый рикъ, якъ не бильше, до дитей прыходыла. «Выйдуть, — росказувала мени сусидка Ткаченковои,

божылася, що правда,—«диты вранци прычисани, вымыти, нагодовани». «Хто васъ чесавъ, хто вамъ головкы позмывавъ, хто вамъ пырогивъ давъ»?—пытають люде дитей. — «Маты прыходылы, чавунъ окроцу нагрилы, голивкы намъ змылы, пырогивъ напеклы, локшыны наварылы»,—кажуть диты».

— Хай Богъ мылує! Ажъ слухать сумно! То вже їи нечыста сыла зъ того свиту таскала, а хрыстыянська душа тилькы у ляльку або муху обертається, — та й то прылитає на одну хвылыночку,— перепыныла Мотрю Горпына.

— Охъ, Господы! Якъ такы отієи нещаснои Тетянкы шкода! — несподивано зитхнула слипенька бабуся.

— Чого їи шкодуваты? Чы вона на своєму вику щастя зазнала, чы вона хочъ одынъ деньокъ спочывала?—запытала Мотря.

— Тымъ то й шкода їи, що вона померла, щастя та спокою не зазнавшы. Не шкода, якъ помре така людына, що зъ долею браталася: не дурно їи на свитъ маты породыла, не дурно їи земля носыла. А якъ оце мы, такъ якъ и Тетяна... для чого мы родылыся, для чого жывемо, та ще въ мукахъ и помираємо?—запытала Степаныда Мотрю...

— Для царства небесного, — зъ певною вирою видповила за Мотрю богомильна бабуся.—Бидній людыни меньше спокусы, меньше прынады — меньше й гриха.

Степаныда мовчкы похытала головою, — вона добре пам'ятала, якъ братъ їи кравъ колысь дерево у лиси, щобъ протопыты два дни нетоплену хату;

знала тежъ, що колы бъ на той часъ трапывся карбованець у кышени, то винъ бы не наважывся красты,—але не насмила перечыты бабуси.

— Ничого Тетяны шкодуваты: згорнула били рученькы, заплющыла кари оченькы—заснула, заспокоилася на-викы... Макара та диточокъ-сыриточокъ дуже шкода,—обизвалася вперше за всю довгу ничку баба Кузьмыха.

— Звисно, Макара дужче шкода: въ одынъ день збувся й хазяйкы, и хазяйствечка,—згодылася Мотря.

— Про хазяйку малый клопитъ: Столярыха — перша така, що й сьогодни замижъ. «Такъ вже, каже, обрыдло тымъ серпомъ жаты, що колы бъ де трапывся хочъ поганенькый косарь, то пишла бъ замижъ». На хазяйку швыдче розжыветься, нижъ на коривку. Такъ же шкода тієи половенькои!—Наче на жаль выкохавъ їи Макаръ!—мовыла Горпына.

— Не визьме Макаръ Столярыхы,—обизвалася слипенька бабуся.

— Чому?—запыталы жиночкы.

— Погана дуже та ще й косорота,—видповила слипенька.

— Ого! якъ прыйде весна, та якъ гляне Макаръ на обмазану хату сусида, та якъ побачыть, що по всихъ городахъ люде косять та сіють, тилькы на його хата-пустка чорніє, тилькы на його городи бур'янъ зеленіє, то не то Столярыху—васъ радо посватає,—засміялася Степаныда.

— Ты вже якъ ляпнешъ, то й пальци знать! Наче вже за мене й поганишыхъ нема! Подывыся въ воду на свою вроду,—образылася бабуся.

— Та я пошуткувала, воны...

— Ось цытьте, жиночкы! — спыныла Степаныду богомильна бабуся:—слухайте: десь муха гуде...

Вси замовклы видразу та сталы прыслухатысь.

— Не чуть ничого. То васъ, мабуть, кортыть кануну швыдче скоштувàты, — обизвалася спросонку Кузьмыха.

— Ще бъ и ты почула! Трычи объ стилъ носомъ клюнула, ажъ луна по хати пишла, та ще бъ муху встерегла! — мовыла Горпына, пыльно прыдывляючысь до кутньои стинкы.

— Он-но-о муха! На канунъ сила! — показала Хрыстя.

— Погукай, Степаныдо, Макара зъ надвору: винъ тамъ гомоныть зъ чоловикамы, — мовыла Горпына.

Степаныда грюкнула синешнымы дверыма, и Одарка схопылася.

— Вставай, Сыдорко! Душа неньчына прылетила; вже на кануни сыдыть!—стала вона будыты брата.

Сыдорко пидвився, почухався й знову юркнувъ пидъ рядно.

— Сыдорко, а Сыдорко! Ненька прылетила. Сыдорко, вставай!—на пивъ зъ плачемъ сипала Одарка брата.

— Ось не займай, дочко дытыны, — хай йому святи янголы сняться! Йды сама сюды та подывыся на душу своєи матинкы риднесенькои, — звернулася до Одаркы богомильна бабуся. — И рада бъ ненька до васъ, диточокъ своихъ, прыпасты, и рада бъ чаєчка своихъ чаєнятокъ обняты, та не їи воля, не їи сыла.

Обернулася вона мухою, прылетила на хвылыночку, та й полетыть вона зновъ одъ своихъ сыриточокъ. Ставай, дочко, та молыся Богови, щобъ святи янголы їй до престолу дорогу показувалы, а святи архангольы за їи гришну душу передъ угодныкамы Божымы заступылыся.

Жиночкы перехрестылыся, а Одарка стала поручъ зъ бабусею быты поклоны.

Увійшовъ Макаръ, за нымъ у слидъ два чоловика. Вси взялы по ложци кануну. Муха перелетила на пырогы, и вси взялы по пырогу: на яку страву сидала муха, тієи стравы й почыналы зразу. Вся страва була добре прыправлена, до того й часъ бувъ пизній, и жиночкы вечерялы смашно; Макарови жъ не йшло зъ головы, що винъ пройидає телычку, и винъ ледве навить прыгубывъ чарку.

— Не журыся, Макаре! Не сумуй! Не тилькы свиту, що у виконци: ось, дасть Бигъ, одбудемо сороковыны, то й засватаємо тебе. Тоби зъ дитьмы безъ хазяйкы не можна, а у насъ є недалечко пидхожа жинка: чы попраты, чы помыты, чы на поли робыты—за дви Тетяны вправыться,—мовыла Горпына.

— Тетяна, царство небесне, останнимы часамы зовсимъ неспособна до роботы була,—додала Мотря.

— Два мисяци ни до холоднои воды...Визьметься було хату выместы, та й то не подужає,—згодывся Макаръ.

— То жъ то й є! А Столярыху катъ не визьме!—завважыла Горпына.

— Про Столярыху ничого й казать—добрый робитныкъ!—пидхопылы чоловикы.

— Макарови прыгадалася нызенька, гладка жинка, рокивъ 48, зъ маленькымы, навкосы проризанымы очыма, тонкымы, мицно сциплениымы губамы, велыкымъ горбатымъ носомъ, — серце його боляче защемило, и винъ мымоволи тяжко зитхнувъ.

— Не до любовы, чы що? — запытала його Мотря. — Мынувъ, серце, часъ перебираты, — беры, яку прыйдеться.

— Не пиде вона за мене, — видповивъ хмуро Макаръ.

— Пиде! — заспокоилы въ одынъ голосъ жиночкы...

А муха наче прогула останни слова: затрипала крыльцямы, пиднялася пидъ саму стелю, загула, заплакала на всю хату, прыпала до голивкы сонного Сыдорка та й зныкла на-викы невидомо куды...

Злодійка Оксана.

Оповидання.

I.

Прокынулася Украина писля зимового сну. Поталы снигы; зелени озыми засивы веселенько потяглыся вгору, выправляючы зибгане снигомъ лыстячко; молода травыця пробылася з-пидъ земли и вкрыла нибы щиткою долыны, яры, поля та горы. Весняне сонечко сылкується обигриты покынутыхъ на всю зиму дитокъ, и диткы веселенько та любо зазырають у вичи своєму татусеви, купаються та гріються въ золотому проминни. Земля - ненька поспишається показаты батькови свои чада неоцинни, и що годыны, що хвылыны выводыть на пòказъ то былынку манисеньку, то чудову квитку. Довидалысь и пташкы, що сонечко повернулося до-дому, що побудовано вже для ныхъ осели въ рясныхъ виткахъ деревъ, и позлиталыся зъ усихъ краивъ. Голосно зустривають воны

схидъ сонця, далеко лунає чудовый ихъ «добры-день»; а що вечора, до пизньои ночи, спивають воны на втиху потомленымъ людямъ, або на радисть та на горе закоханымъ дивчатамъ та парубкамъ. Ось и жабы обизвалыся въ ставку; бугай видгукнувся; загулы жукы, заворушылыся мурашкы та кузкы всяки, и маты - земля засыпає спокійно та радисно пидъ блакытною облогою высокого, ясного неба.

Натомлена, замучена людына - и та пидъ ласкавымъ поглядомъ весняного сонечка звеселылася. Знову пускає на волю свои мріи та будыть безкраи надіи въ серци. Забытый, прыголомшеный злыднямы, хворый видъ сутяжнои праци хлиборобъ, глянувшы на свитове весилля, знову ожыва, забувшы про свою хвористь, про гирку недолю, и почына сподиватыся на Божу допомогу та бильше йняты виры въ людей. Затьохкалы, забылыся опалени жаромъ першого кохання серденька дивочи; далеко стеляться весели веснянкы, въ якыхъ не чутно ни тугы разбытого серця, ни згадкы про зраду або недолю; немає нàтяку и про буденне жыття. Тилькы дивка Оксана чогось не спиває, не выходыть на улыцю, не гуляє въ гурти. Вона, якъ и инши, слуха соловейка, вона тежъ пидъ вплывомъ чудовои весны; та тилькы не може, а може й не вміє знайты соби подругы, прыстаты до гурту. Двадцять и тры рокы промынуло вже їй. Уси подругы давно вже повыходылы замижъ; а їи й доси нихто й не запытувавъ, неначе на всьому свити не знайшлося для неи пары. Та й кому потрибна ряба Оксана, попыхачъ дядыны Софіи, бидна сырота? Прыведено їи малою до дядька Максыма та дядыны Софіи,

и зъ того часу працює вона, не спочываючы, не розгынаючы спыны, а проте до цього часу и скрыни немає у неи напоготови, не було й путньои одежи й доси. Оксана зъ дев'яты рокивъ навчылася не дойидаты, не допываты. Станъ їи, зрощеный на самій картопли, у важкій праци, завчасу вытягся, неначе те зилля безъ сонця, й похылывся. Нихто не згадавъ про Оксану, якъ щепылы виспу, и дивка на ввесь викъ зисталася рябою. Старенька хустка, руди запаскы, драна корсетына — ото було все Оксаныне вбрання. Не вміє вона писень ніякыхъ, бо не зазнала на своєму вику веселого дытынства, доли пидлиткивъ; не ходыла на грыща та вечерныци, якъ и побильшала, бо парубкы сміялысь зъ рябои Оксаны, а дивчата-красуни цуралысь їи. Одну втиху находыла вона соби въ важкій работи, — не постачало тилькы на це їи сылы. Призвыща: «никчемна», «нероба», «ледача» николы не мыналыся въ устахъ дядыны Софіи рябою Оксаною. Помижъ людей, що вважають право на жыття тилькы доты, покы є сыла робыты, помижъ такыхъ людей нихто не пытається, чы є снага робыты, чы не черезъ край важко дається той шматокъ хлиба? Нихто не пытавъ и Оксаны, якъ дається їй важка праця, нихто не звертавъ увагы й на їи плечи, прыкрыти змоченою кривавымъ потомъ сорочкою; а «скилькы зробыла»?— пытавъ коженъ. И Оксана, дывлячысь на дужыхъ та здоровыхъ людей, зъ усіеи сылы п'ялася, щобъ поспишатыся за нымы, и тратыла останню сылу на дядьковому поли та огороди. Робота въ зимку душній хати та въ чаду видъ каганця була ще важча для мало здоровои Оксаны, и вона марнила та сла-

била ще дужче. Нытка въ прядци йшла неривно, у моткахъ робылыся помылкы, и дядынына лайка не стыхала. Але жъ Оксана никому не скаржылась на своє жыття, на своє безталання, бо й сама не вмила гараздъ зрозумиты, чого до серця їй мовъ гадына яка пидступа, чого иноди непрохани сльозы ни зъ цього ни зъ того тремтять на їи віяхъ? Нихто їи не бывъ, нихто не выганявъ зъ хаты; а хиба це мале щастя для сыроты? Вона мала шматокъ хлиба, теплу хату, мала корсетку на плечахъ; чого жъ сумуваты їй, чого нудыты свитомъ? А проте вона сумувала, бо серце їи бажало щырои ласкы, теплого слова, а ихъ не було. Тилькы зори та мисяць ясный видалы про сю скорботу їи серця, бо тилькы имъ не соромылася Оксана вылываты свои скаргы на власне жыття. Що весны зъ радистю ще сподивалася вона, якъ сестры роднои, або подругы вирнои, своєи коханои ластивочкы, що такъ прыємно щебетала до неи у дядыныному подвир'ю. Якось разъ сыдила Оксана на прызьбы. Недалеко видъ неи, въ садку, на зеленій гылци прымостывся голосный соловей и щырымъ спивомъ своимъ вабывъ до себе свою коханку. Оксана довго прыслухалася до чаривнои писни, и серце їи почало чогось дужче бытысь. Мабуть воно на-перекиръ розуму, на-перекиръ добрій воли самои Оксаны, забажало кохання щырого, ласкы теплои, безкрайои.

«Чы то жъ мени марыты про кохання, бажаты пары? Хиба жъ мени, безталанній сыроти, судылося прыпадаты до грудей мылого, чуты на своихъ устахъ гарячи поцилункы? Гетьте, брыдки думкы; угамуйся, серденько! Не бачыты мени радощивъ до самои домо-

выны; николы не доведеться зазнаты хвылыны щастя!»—розважа сама себе Оксана, а серце не слухалось та ще дужче былося, ще дужче млило...

За садкомъ показалась чыясь постать. Оксана полохлыво схопылась и перейшла у садокъ, у темный закутокъ. Тымъ часомъ постать выступыла на ясне мисце й Оксана вгадала въ тій постати Олексія. Се бувъ парубокъ-красунъ на все село: чорнобрывый, червоновыдый, высокый на зристъ и ни въ чому не мавъ соби ривни на сели. Ни одна дивка не видмовыла бъ йому, якъ бы захотивъ винъ заслаты до неи сватив; не видмовыла бъ навить не вважаючы й на те, що про невирне та зрадлыве кохання його зналы вже вси дуже добре. Цього вечора бувъ винъ у Одарчыному садку й дожыдався їи, та мабуть не дождався або розгнивався чогось и прямувавъ теперъ чужымы огородамы на другый кинець села до Мелашкы. Спостеригшы Оксану, винъ зупынывся, пидійшовъ повагомъ и промовывъ:

— Здорова!

Не хытре й не мудре слово «здорова»; не вдывовыжу воно никому. Отже Оксани здалося воно за якыйсь подарунокъ, за ласку, за чаривну музыку.

— Здоровъ!—видказала вона й щокы їи зашарилы полум'ямъ.

— Чого сыдышъ сама? Сумуєшъ? — запытавъ Олексій.

— Зъ кымъ же бъ мени сыдиты? У хати душно, отъ и выйшла на часынку.

— И я посыжу!—несподивано для себе промовывъ Олексій и прымостывся.

Оксана засоромылась ще дужче. Олексій запалывъ цыгарку й декилька хвылынъ мовчавъ. Винъ жалкувавъ уже, що сивъ биля рябои; а до того, здається, вперше на своєму вику, не знавъ, якъ обійтысь йому зъ дивкою. Жарты не йшлы на думку, а такъ балакаты?... Про що жъ йому балакаты зъ Оксаною?

З-за хмары вызырнувъ мисяць и осяявъ мовчазну пару. Олексій зыркнувъ скоса на Оксану и зразу запрымитывъ їи роспаленый видъ. Дотепный домыгунъ зрозумивъ, що діється въ дивочому серци, й недобра усмишка промайнула йому на выду.

— Оксанко,—обизвався винъ,—чы знаєшъ, що мени тебе шкода?

— Чого?—нышкомъ спытала Оксана.

— Чого? Того, що тебе нихто не любыть; а ты, на мою думку, дуже гарна дивка. Яка тамъ корысть зъ тыхъ чорнявыхъ та русявыхъ красунь? Зив'яне, змарніє, якъ лыстъ у-осены пожовкне й не зостанеться и згадкы про ту часову, недавню красу! Щыре серце — отъ де краса! И ця краса не змарніє, не пожовкне, не зсушыться николы. А ты Оксано, маєшъ дуже добре та щыре серце. Ты зумієшъ полюбыты и, полюбывшы, николы не зрадышъ. Тымъ ты мени й подобаєшся; черезъ те й шкода тебе! Я вже не разъ збирався погомониты зъ тобою, та все не прыходылось якось. Оце першый трапывся такый добрый выпадокъ, що можна побалакаты гарненько... Обрыдлы мени уси ти Хымкы та Маріи! Чы поймешъ виры: мени ажъ нудно дывытыся на ныхъ, бо воны—

нибы ти сучкы: за коженъ мій поглядъ грызутсья··· Ты й тинню не скыдаєшся на ныхъ; тымъ и до вподобы мени. Шкода тилькы, що ты неймовирна... я заразъ бачу, почуваю, що ты не ймешъ мени виры... Правда, ни? — допытувався Олексій, пильно глядючы у вичи Оксани.

Оксана сыдила й не ворушылася. Уперше довелося їй чуты мову про кохання; уперше сыдила вона на самоти зъ парубкомъ; уперше пережывала щаслыви хвылыны. Серце їи радисно былося, тепло й гарно стало на души; щыре дивоче кохання безъ жадного недовир'я, безъ жадного вагання обхопыло їи усю... Чы вона йме виры? — На край свита полынула бъ вона зъ Олексіємъ! Безъ сонця, безъ воды, безъ хлиба й безъ людей прожыла бъ вона, здається, увесь викъ, абы тилькы Олексій гривъ їи своимъ коханнямъ, не покыдавъ їи николы. Вона забула про свою невроду, забула докоры, глузування цього самого Олексія; вона почула въ соби надзвычайну сылу, почула себе справжньою людыною, а не тією никчемною, никому й никуды непотрибною рябою Оксаною. А Олексій не стыхавъ; що той соловейко, спивавъ винъ їи про вирне кохання, про темни ночи, зеленый садокъ. И якъ було не повирыты, якъ зректыся надзвычайного щастя, видипхнуты Олексія, не слухаты його ричей солодкыхъ? Де знайты було їй ту сылу, яка вгомоныла бъ їи серденько? Не мала дивка ни охоты, ни снагы, ни розуму думаты про нещыристь, зрадлывисть; слухала вона соловейка укупи зъ Олексіємъ до самои зори.

II.

Справыла маты-земля весилля, поженыла сынивъ, повыдавала дочокъ и сподивається вже дорогыхъ внучатъ. Ще краще годує та наповає вона дитей своихъ, щобъ и воны добре годувалы внучатъ їи... И внучатъ диждалась вона. На славу выйшлы люби внучата! Дони-черешни нибы выхваляючысь зачервонилы своимы ягидкамы; з-за пышного лыстя яблуни вызырають велыки кругли яблука; высыпалося колосся золотого жыта. Сонечко тежъ ще дужче гріє та пестыть прехорошыхъ внучатъ. Пташкы покынулы спивы та взялыся выгодовуваты та выховуваты дитокъ своихъ. Скризь почувається загальне якесь пиклування; ни писнямъ, ни любощамъ немає вже часу. Засмутылася, зажурылася й наша Оксана. Мынуло недовге кохання и наступывъ часъ гиркои росплаты. Не на довго зазнала дивка щастя, бо не бильше, якъ мисяць, видвидувавъ їи Олексій; але жъ скилькы теперъ доведеться прыняты мукы, скилькы прослухає докоривъ, скилькы проллє гарячыхъ слизъ!

Одначе Оксана не жалкувала на себе. Не ремствувала й на Олексія, дарма що й видцурався видъ неи, що покынувъ самотню, зъ журбою. За те винъ єдыный прыголубывъ їи колысь, давъ їй хочъ не на довго хвылыну щастя. Найстрашниши булы дивци докоры сусидивъ; але воны до якогось часу ще мовчалы; Оксана забувала инколы свій соромъ дивоцькый; але жъ часъ ишовъ, ажъ покы не наставъ и день страшнишый за божый судъ.

Проснулося ранкомъ село. Сонечко ще десь забарылося, а добра половына села вже на ногахъ.

Тамъ чулося, якъ скрыпилы двери або ворота; тамъ або тамъ обзывалысь коровы до телятъ; биля колодязивъ перебалакувалы сердыто бабы, бо булы ще блиди та сонни; прокынулась и Оксанына титка Софія. Першъ за все розбудыла вона Оксану й послала їи на огородъ за ботвыною, а сама побигла по воду. Дядько Максымъ повагомъ узувається та пидганяє старшаго сына Сыдорка хутенько йты до товару. Хлопець удає, нибы не чує, бо саме снывся йому чудовый сонъ, та й взагали хотилося спаты, а батько, нибы зумысне, усе розбуркувавъ його. Хлоп'я потягається нарешти й пыльно прыдывляється до батька, чы швыдко выйде винъ зъ хаты. Батько покрыкнувъ на хлопця ще разъ и подався зъ хаты на двиръ. Сыдирко въ одну мыть пирнувъ пидъ ряденце, закутуючы ногы, неначе бъ то воны доторкнулыся вже до ранньои холоднои росы. «О, и маты грымає вже въ синяхъ,—думає хопець,—мабуть прынесла воды, до коровъ лагодыться йты»—и потягъ рядно ажъ на голову.

— Сыдоре, до телятъ иды, ледащо! — сердыто гукає маты на десятылитнього хлопця.

Хлопець чує, що маты не жартовлыво, а навсправжкы сердыться; а того миттю пидтягає свои штаненята й бижыть на двиръ, де давно вже жде його бадьоре, ажъ блыскуче теля.

— Лышкы, Ряба! Лышкы, Красуля! Та лышкы жъ, бодай ты луснуло!—чутно у сусида въ загороди.

— Лышкы!... Беры, Сыдирку, Лысу икъ лыхій годыни! Тягны, теля за мотузку,—гукає Софія.

Сыдирко пидкрадається до теляты й цупко хапає його за налыгачъ; а лукаве теля нибы тилькы цього й сподивалося. На хвылыну воно спынылося, мовъ прыкыпило на мисци; а якъ тилькы сипнувъ хлопець, щобъ весты въ кошару, воно рванулося зъ рукъ та й пишло выбрыкомъ по всьому двору.

Софія подоила коровы, а Оксана налагодыла тымъ часомъ пійло для кабанивъ. Ни въ чому не кохалася такъ титка Софія, якъ у кабанахъ. И теперъ у сажи сыдило два кабаны, завбильшкы зъ телятъ.

— Вычысты жъ, Оксано, гарненько корыто, насыпъ ячменю, налый пійла,—загадувала титка небози, пораючысь биля печи: — та гляды мени, щобъ нихто не наврочывъ, найпаче остерегайся Мотри, бо вона що не назырыть, те й зурочыть! Не видчиняй ляды, колы йтыме хто поузъ сажъ; краще пережды трохы.

Чула Оксана не разъ уже такый дядынынъ наказъ и сама стереглася недоброго погляду, бо шкодувала титчыного добра наче свого. Ой, якъ бы знала вона, що трапыться сьогодни черезъ цыхъ кабанивъ, то краще бъ оселю продрала, нижъ видчыняты анахтемську ту ляду!

Тилькы що налыла вона пійла въ корыто, ажъ ось, якъ на грихъ, прынесла нечыста сыла й Мотрю. Хотила Оксана зачыныты швыдче сажъ, та не встыгла: Мотря угледила обохъ кабанивъ...

— И... яки жъ воны блыскучи та гладки! А в'язы яки!... Та якъ же хороше йидять! — выхваляла Мотря кабанивъ, абы наврочыты ще дучже.

Оксана и сплюнула разивъ зо тры, и прошепотила щось видъ урокивъ, та тилькы прогнаты Мотрю видъ сажа не насмилылась.

Саме на той часъ вызырнула Софія. Якъ угледила жъ вона Мотрю биля сажу, такъ и похолонула. Не счулася Оксана, якъ уже титка й опынылася биля сажа.

— Лыходійко, ворогъ мій лютый!—кынулась вона до Оксаны:—Що ты мени наробыла? Пропалы жъ мои кабанци! На-викы пропалы! Уже й йидять не такъ, вже не такъ п'ють, не такъ и дывляться!...

— А дали якъ заверещыть зъ усієи сылы:

— Волоцюго проклята! Докы я тебе одягатыму та годуватыму? Оце дякуєшъ мени такъ за те, що покрываю тебе?! Нехай же теперъ уси, увесь свитъ знає, навищо, чого и видъ чого повытягала ты зъ льоху вси кыслыци; навищо поворозкамы трычи пидперизуєшся!

Пишла луна видъ титчыныхъ докоривъ та й покотылася ажъ на край села. На всихъ перелазахъ повытыкалыся бабы, а дитвора обступыла Оксану та пыльно дывылася на їи блиде облыччя. На Оксаныне щастя нагодывся дядько; видразу розибравъ, видъ чого той клопитъ. Софія хутенько побигла въ хату, стягла зъ жердкы штаны, взяла шапку и провела нымы пидъ черевомъ у кабанивъ, нашиптуючы, що треба, и потроху та помалу цилкомъ заспокоилась. Не заспокоилась тилькы Оксана, бо вже кожна людына на сели знала про їи соромъ, лыху та нещаслыву прыгодоньку. «И якъ його жыты теперъ на сели?—думала дивка,—якъ дывытысь у вичи дядькови,

сусидамъ?» А дядына й забула вже про вранишню лайку, немовъ бы вона ничого й не казала. Спокійно зибрала дядына чорни сорочкы тай послала Оксану на ричку. Небагацько було тыхъ сорочокъ, та здавалыся воны Оксани важче за каминня. Неначе зализо важке гнитыла дивку одна думка: де то їй дитыся, хто прывита їи осміяну, осоромлену? Що їй теперъ робыты? И прыйшла їй на думку титка Горпына, що жыла верстовъ за двадцять видсиль та прохала колысь Оксану до себе жыты.

«Пиду до титкы Горпыны,—дума Оксана,—помагатыму їй, робытыму, покы стане снагы, а дали... дали Господь мылосердный якось допоможе дожыты вику».

Хутко допрала вона сорочкы, порозвишувала ихъ на тыну и, взявшы своє убоге плахиття, покынула дядькову оселю.

III.

Нагледилась Оксана на своєму вику на всяки злыдни, усього перебувала и въ дядька Максыма; а такои бидноты, якъ у титкы Горпыны, ще не доводылось бачыты їй. Горпына молодою повдовила, а за хвористю не мала спромогы довесты до ладу й те господарство, яке залышывъ їй чоловикъ п'яныця. Сама хатка зисталася у Горпыны на старисть, але й та була похылена та полупана. Гиркымъ зарабиткомъ «за снипъ» не можна було гараздъ и отопыты їи, не те що прыховаты соломы на покривлю; и хата стояла ледви вкрыта. Одначе бабу Горпыну вси по-

важалы, а иноди то й помагалы їй. Деяки жинкы зумысне прыходылы до неи на пораду и слухалысь їи, якъ матери ридной. Горпына ридко колы й на вулыцю выходыла, хочъ биля їи хаты що недили збиралысь молодыци зъ усього кутка. Не любыла вона «зубы продаваты», не любыла и «скиглыты», хочъ инколы й дуже важко доходылося самотній, мало здоровій жинци. Давно вже шукала вона доброи души, щобъ прыстала до неи та помогла спокійнише вику дожыты; та не траплялося такои жинкы. Теперъ прыняла вона Оксану зъ превелыкою радистю, пообицяла навить видпысаты їй грунтъ и хату. Ласкавый поглядъ старои титкы, їи прыємна мова зразу подобалыся Оксани, й дивка дякувала Богови за те, що Винъ навивъ їи на думку покынуты сварлыву дядыну та перейты до титкы Горпыны.

Швыдко перебалакала титка зъ небогою про всю новыну и сталы вкупи миркуваты та радытысь, якъ краще прыумиты, щобъ бильше заробыты.

— Наймуся я, титусю, на тютюнъ,—каже Оксана,—тамъ плата добра, зароблю й на топлыво, й на святый хлибъ.

— Ни, доню, не йды, бо тамъ наймають у строкъ,—раяла Горпына,—а въ строку дивчата до розпусту всякого доходять; не люблю я такыхъ, тай зроду не любыла. Подывысь на мене: я молодою овдовила, а нихто мене не осудыть, бо усякыхъ наймивъ у строкъ я цуралась. Жыву помаленьку, серпомъ хлибъ заробляю й мени бильше не треба. Я й замижъ удруге не пишла; цуръ йому! И не люблю, якъ удова, та ще зъ дитьмы, до шлюбу тягнеться. А,

бороны Боже, прочую що погане про дивку—нехай тоди вона до мене краще й не озывається, бо я й не поздоровкаюсь до неи до вику... Такъ то! Раю й тоби, доню, шкодіючы тебе, такъ само робыты. Може Господь пославъ тебе на щастя, щобъ було кому догледиты мене на старисть, очи мени склепыты, сорочку на смерть надиты. Зглянувся Мылосердный на вдову одыноку та й направывъ тебе, сыроту, у мою хату. Абы тилькы ты зохотылася, а я не прожену тебе й до вику не розлучуся зъ тобою... Заробымо вдвохъ за снипъ хлибця, а колы не хочешъ, то я сама жатыму, а ты ходытымешъ на баштанъ; тамъ заробитокъ тежъ не поганый и, головна ричъ, не въ строкъ...

Тяжко було Оксани слухаты титчыни слова, бо въ ныхъ уже чувся докиръ; але жъ прызнатыся, росказаты щыру правду не ставало духу. Вона нызько похылыла голову й замовкла.

— Якъ, дочко, надумала? — трохы згодомъ запытала Горпына:—може моя порада тоби не до вподобы? Я раджу тоби, якъ краще, а про те—якъ соби хочешъ: твоя воля.

— Я буду ходыты на поденщыну!—ледви чутно й не дывлячысь на титку, видповила Оксана.

IV.

Другого дня раненько подалась Оксана на баштанъ. Почалося ривне жыття видъ недили до недили. Робота сапою на баштани для всихъ жинокъ важка,

а для Оксаны вона була вдвоє важча. Глыбоке, дерзке коринння пирію глыбоко та мицно вростає въ землю, и треба доброи сылы, щобъ высапуваты його геть чысто. Ледачиши дивчата тилькы вершкы зрубувалы, Оксана жъ ни въ чому не любыла неправды й сапувала якъ слидъ, чысто. Ій поклалы за це кращу плату и прохалы прыходыты що-дня. Натружена, зморена верталася вона що-вечора до-дому, а свитомъ, не вважаючы на попухли ногы та биль въ жывоти, знову йшла на роботу.

Титка Горпына полюбыла щыру небогу видъ усього серця й дякувала Богови за таку несподиванку та запомогу. Завелось у хати де-яке хазяйствечко; у недилю повелысь пырижкы, балабушкы; спромоглыся посправляты на зиму чоботы; одно слово—Горпына зажыла добре. Цилисеньке лито й осинь прыносыла Оксана грошенята. Ще мала надію й на молотильняхъ чымало заробыты, та... не такъ склалося, якъ гадалося! Заслабла Оксана передъ пущеннямъ, та такъ заслабла, що трохы Богови й душу не виддала. Поклыкала Горпына усихъ знахарокъ, прохала та благала ихъ, щобъ пособылы небози. Огледилы воны дивку и зразу дизналыся, яке лыхо їй трапылося; але жъ ни одна баба не наважылася сказаты Горпыни правду, пораялы тилькы уси гуртомъ добре доглядаты Оксану та не допускаты до важкои работы. Допытувалась-допытувалась стара, яке горенько, та такъ и не дизналася. Марына сказала, що дивка видъ урокивъ занедужала, а Лепестына — видъ пропасныци, каже, а Санька звернула все лыхо на печинкы.

Заходылась Горпына парыты та купаты дивку у рижныхъ купеляхъ и трохы выпользувала; одначе про поденщыну ничого було й згадуваты. Тымъ часомъ зароблени гроши пройилы. Наступылы морозы люти, подорожчавъ хлибъ, а до того ще ни топлыва, ни харчивъ—ничого не було прыпасено, и голодъ та холодъ не пидкрадалыся до Горпынынои хаты, а просто йшлы. Ажъ ось на масныци й зовсимъ бида грянула: Оксана прывела сына. До останнього часу крылася дивка видъ титкы, а недобра слава хочъ и далеко розкотылася по селу, та не вернулась до дверей Горпынынои хаты. Не думала, не сподивалася стара дожыты до такого сорому, и лыхо спиткало їи цилкомъ несподивано. Першого часу проклынала вона Оксану й їи сына. Прокляла и батька, й матиръ Оксаныну, прырикала соби зъ хаты выгнаты небогу. Колы жъ почалы бабы надиваты Оксани очипокъ на голову, розплитаты та ховаты їи довгу косу, не скрипыла тоди Горпына свого доброго серця: затужыла вона, якъ маты ридна по своій дытыни, и прылюдно простыла свою небогу, наречену дочку. Оксана, на вдывовыжу всимъ сусидамъ, ни разу не заплакала, ни одна сльоза не покотылася на їи щоку. Мовчкы лежала вона, мовчкы пидвелась, щобъ надиты очипокъ и мовчкы слухала уси титчыни прокльоны й докоры.

V

Горпына швыдко забула про Оксанынъ грихъ и полюбыла внука, якъ свого ридного. По цилыхъ ночахъ прыпадала вона до його, колысала й мовъ бы

сама поздоровишала й повеселишала. Усе одійшло, усе здавалося непотрибнымъ, опричъ маленького Трохымця. Чы здоровый винъ, чы не наврочывъ хто, чы не остудывся—тилькы це й клопотало обохъ жинокъ. Горпына вже личыла нышкомъ, скилькы рокивъ треба їй прожыты, щобъ диждаты Трохымцьового весилля; а Оксана, неначе та добра чаривныця, що въ казкахъ, надиляла сына й таланомъ, и розумомъ, и здоровя'мъ, и щастямъ добрымъ. Радисть та втиху прынисъ хлопець зъ собою въ убогу хатыну. Наче той янголъ з'явывся винъ зъ мыртовою гылочкою на землю, щобъ помырыты матыръ зъ недолею, скрасыты їй нещаслыве жыття, щобъ показаты двомъ натрудженымъ, безталаннымъ жинкамъ, що й на цьому свити помижъ горемъ та лыхомъ трапляються щаслыви, радисни хвылыны, колы серце мае кого кохаты...

Выростылы бъ жинкы Трохымця безъ горя, безъ клопоту, колы бъ тилькы було чымъ його годуваты; а то хлиба й топлыва було обмаль и доводылось частенько не дойидаты. Видъ самои картопли та ячминныхъ паляныць у матери стало не доставаты пòкорму; а видъ холоду Трохымця не покыдала хыкавка. Сумувалы жинкы, клопоталыся, якъ його у свити божому зиму перебуты; та ничого не прыдумалы, а дытынка зъ дня на день усе марнила, жовкла й робылася такою, нибы зъ воску злиплена. Скризь по стинахъ старенькои хаты повыступавъ снигъ, у дижи замерзало тисто, а въ скрыни не зосталося вже й зайвои ганчиркы, щобъ виднесты та продаты. Де можна було на видробитокъ взяты, де

можна було выпрохаты, скризь набралысь, напозычалысь жинкы, не звертаючы увагы ни на людськи пересуды, ни на соромъ выпрошування. Наступыла й така годына, що люде почалы видмагатысь, а по деякыхъ хатахъ и зовсимъ пересталы даваты въ позычку. Не багацько зоставалося вже й до весны дотягты, та якъ його й тыждень перебуты безъ йижи? Зажурылыся жинкы навсправжкы. Горпына сама на себе жалкувала, що не вмила прыдбаты за циле лито хлиба; а Оксана лаяла себе за те, що мало заробыла, и не знаходыла ни однои хвылыны спокою видъ думокъ, що дытына зъ голоду плаче.

Надійшовъ нарешти й такый день, що довелося замисыты останню коробку борошна, останній вихоть соломы въ пичъ укынуты. Мовчкы выкачала Оксана хлибъ, посадовыла його въ пичъ та й сила, похылывшысь биля столу. Горпына колысала на печи хлопця та нышкомъ втырала сльозы.

— Мамо! — звернулася Оксана до титкы Горпыны:—вы спыте?

— Ни, не сплю.. чого тоби доню?

— Чы знаєте, що я надумалася зробыты, щобъ Трохымець не змерзъ?

— Ни не знаю... кажы—що?

— Поставымо дижу на пичъ, покладымо туды Трохымця та й накрыємо зверху рядномъ; у одному тилькы краєчку видкрыємо для духу.

Горпына радо згодылась на таку добру выгадку, и жинкы въ одну мыть налагодылы малому хлопцеви теплу хатку. Не встыглы воны позлазыты зъ печи,

якъ хтось постукавъ у мерзле викно. Горпына хутенько побигла на зустричъ несподиваному якомусь гостю, а Оксана заходылась прыбираты зъ столу.

— Добры-день!—промовывъ гисть, увійшовшы въ хату й позырнувшы на молодыцю, додавъ:—Чы це ты будешъ Оксана?

— Я!—видповила Оксана и, сама не знає—чого, затремтила всимъ тиломъ.

Гисть бувъ чоловикъ невысокый на зристъ, ще молодый, але дуже гладкый. Була на йому мищанська одижъ, а поверхъ усього одягненый бувъ велыкый кобенякъ зъ кобкою и це робыло його ще гладшымъ. Невелычки сири очи його непрыязно озырнулы хату и знову зупынылыся на молодыци.

Мовчазни жинкы зъ жахомъ дывылыся на чудного гостя.

— Такъ це ты молодыця Оксана?—ще разъ запытавъ гисть.

— Я! — знову видповила молодыця.

— А де жъ дытына твоя? Покажы їи?—загадувавъ гисть.

— До нашои дытыны вамъ, добродію, нема ніякого дила. Яку пославъ Господь, нехай така й росте соби зъ Богомъ!—промовыла Горпына.

— Якъ то дила нема?...Я прыйихавъ найматы Оксану за мамку, такъ отъ мени й є дило до вашои дытыны. Покажы їи та й скажы, скилькы мисяцивъ. Моєму сынови тилькы дев'ять день.

— Оксана не найметься! Шукайте соби иншу!—блыкнувшы на гостя очыма, завважыла Горпына.

— Оттакои! Та вы жъ зъ голоду попухнете, дурни бабы! Хиба я не знаю або й не бачу, якъ и чымъ вы жывете? Вы жъ якъ старци збираєте по селу шматкы хлиба. Усе село раде здыхатысь васъ, бо всимъ уже вынни!

— Такъ, добродію, такъ! Але жъ и тутъ дило не ваше: що мы взялы, те й виддамо. За насъ нихто не робытыме й нихто не виддаватыме. Мы хочъ люде й бидни, и гирши за старцивъ, якъ кажете вы, отже услужуваты вамъ не будемо й дытыны своєи не покынемо для васъ, неначе щеня яке, — нехай мене Богъ простыть! Вы багати, то й знайдете за свои гроши, може, й десять мамокъ; а мы самы будемо годуваты свою дытыну!—хвылюючысь промовыла Горпына.

Така упертисть въ злыденній хати дуже здывувала гостя. Винъ, колы не зъ огыдою, такъ зъ велыкою неохотою й такъ почавъ найматы оцю погану, рябу молодыцю, а вона ще й прындыться!...

— Чы ты жъ знаєшъ, стара, хто я такый—хто саме наймає твою небогу? Ты може гадаєшъ соби, що въ мене грошей нема, що годуваты ничымъ буде? То жъ знай соби, що я Илля Йосыповычъ, той самый Илля Йосыповычъ, що прасолує по всихъ ярмаркахъ... чула про мене?

— Та намъ однаково, хто вы та якъ прозываєтесь. А колы наймаєте, то звычайно повынни й годуваты, и гроши платыты, бо даромъ нихто не пиде! Та тилькы намъ, у-друге кажу, ни грошей вашыхъ,

ани харчивъ не треба!—видризала Горпына мищанынови.

Илля Йосыповычъ побачывъ, що басъ його, якъ кажуть, увирвався, а того зразу пом'якшавъ и наче ажъ зменшывся.

— Не добре ты, стара, робышъ, їй же Богу!—почавъ мищанынъ мягкымъ уже голосомъ.—Нема тоби ніякои рацыи не пускаты Оксаны. Хиба жъ я не бачу, яка теперъ зъ твоєи небогы мамка? А пидгодуй трохы матиръ, то й для дытынкы було бъ добре. У мене жъ, дякуваты Богови, всього стане. Йижъ мясо, йижъ булкы, бублыкы, молоко пый,—и всього скилькы схочешъ, скилькы забажаєшъ. Або хочъ [illegible] тепла—хиба жъ можна дытыни у такому холоди жыты? Бачте, якъ пара зъ рота йде! А нагодуй добре дытыну та положы їи у теплій хати, щобъ воно побрыкало нижкамы, награлось у волю, такъ отъ вамъ и здоров'я и зристъ буде!... Я маю на думци зразу чотыри карбованци прызначыты вашій небози... Накупыте соломы, хлиба, а решта на молоко буде,—отъ и побачыте, що выграєте, а не програєте! Чотыри карбованци на мисяць—се гроши; а погодує до року, то маєте сорокъ и висимъ карбованцивъ самымы гришмы, не згадуючы вже про инше... Звисно, не захоче годуваты до року—хай скаже тоди зарани, й я другу розшукаю.

— Ни, добродію! Якъ уже намъ не доводыться, а нехай соби Оксана биля ридной дытыны зостається. Бороны Боже, трапыться що зъ дытыною безъ неи, такъ нарикатыме тоди ввесь викъ на мене. Ни, ни-

колы не згожуся я на таке дило. Якъ такы маленького такого та кыдаты безъ ненькы? Крый Боже... и зроду я не попущу сього!—заклопоталася Горпына, нибы у неи сыломиць виднимавъ хто Оксану.

— Я жъ и з'одягатыму їи, и на корсетку подарую... Та майте жъ нарешти й вы хрыстыянську душу, пожалійте й мою дытыну!—прохавъ Илля Йосыповычъ.—Вашому хлопцеви чотыри тыжни мынуло, а моєму тилькы дев'ять день. Та й те визьмы соби, стара, на увагу, що якъ не схоче молодыця, заразъ же другу знайду. Мени хоча бъ одынъ мисяць погодувала вона.

— И не просить, бо молодыци не видпущу. Хиба жъ такы за чотыри карбованци покыне хто свою ридну дытыну? Се жъ и по злотому на день не выходыть... Якъ бы то хочъ коривка своя, а такъ... Де тамъ мени, старій, бигаты що-дня по селу та добуваты молока, покынувшы саму-самисеньку дытыну въ хати!... Бороны Боже, скотыться якъ небудь та скаличыться... Ни, й думаты про це ничого!

— Та́ я, стара, самъ договорюсь про молоко на цилый мисяць, и про солому навить попыклуюся!—вмовлявъ прасолъ.

— Ни, николы цього не буде, щобъ я Оксану та въ мамкы!... Ни, ни, добродію, й не клопочиться! Ось уже недалеко весна; перебудемо, переб'ємося якось, а тамъ — Богъ поможе!—стояла на своєму стара Горпына.

Илля Йосыповычъ звернувся до Оксаны:

— Чому жъ ты, молодыце, ничого не кажешъ?

Оксана почервонила. Вона не знала, що їй видповисты. Пидъ часъ розмовы пережывала вона боротьбу розуму зъ матернымъ почуттямъ. Бажала вона усимъ серцемъ теплои хаты одынцю своєму й їй ввыжалося вже навить, якъ задовольненый сынокъ їи розкыдається на билыхъ пелюшкахъ, сміється, гугукає на всю хату, перебирає рученятамы, дрыгає нижкамы та що божого дня усе пидростає та все набирається тильця. Такъ миркувала, такъ уявляла соби; а серце тымъ часомъ *млило видъ одного* помыслу про те, що вона мусыть кынуты хоча бъ и на одынъ тилькы мисяць. «На усьому божому свити ты тилькы й потрибна оцій крыхитци, — говорыло їй серце, — тилькы для його одного ты найдорожша й наймылиша; и то-бъ-то покынешъ ты його за якись осоружни гроши й будешъ за ихъ годуваты чужу дытыну!... Та хиба жъ мисяць забарыться перебигты? — перечывъ розумъ, — чотыри тыжни пролынуть такъ, що й не счуєшся; а дытыни тымъ часомъ коров'ячого молока буде въ волю...отопышъ хату»...

— Ну, що жъ, Оксано, про що думаєшъ?—запытувавъ прасолъ.—Кажы вже диломъ, чы сякъ, чы такъ, щобъ знаты, бо часъ уже й мени поспишатысь до-дому.

— Нанятысь, може, титусю, на одынъ мисяць?— несмилыво звернулась Оксана до титкы.—Воны жъ и гроши зразу дають, и за молоко договоряться,— значыть, и борошна й соломкы зразу купыты можна.

Горпына мовчала; вона тежъ роздумувала. Шкода було їй, щобъ зостався малый безъ матери; але

жъ якъ його було не браты й готовыхъ грошей, колы вже въ хати не було ни крыхты хлиба?... Може, це самъ Господь пославъ до ихъ Иллю Йосыповыча, щобъ вызволыты ихъ укупи зъ тымъ же такы Трохымцемъ видъ холоднои та голоднои смерты.

— Якъ знаєшъ! Ты маты, твоя дытына...тилькы сама я зъ Трохымцемъ не вправлюсь: нехай хазяинъ хочъ четвертака прыбавыть, щобъ за його можна було, колы треба, хочъ дивчыну яку въ хати покынуты.

Илля Йосыповичъ прыбавывъ четвертака, не торгуючысь, и незабаромъ Оксана, погодувавшы в-останнє свого любого сына та полывшы його своимы матерынымы гарячымы сльозамы, пишла на заробиткы.

VI.

Иноди мисяць здається чоловикови за одынъ день, иноди жъ одынъ день тягнеться такъ, неначе немає йому ни кинця, ни краю. Отъ зъ отакыхъ то довгыхъ днивъ складався мисяць и Оксани, тымъ паче, що за невроду їи не злюбылы у мищанына вси, а найбильше зненавыдивъ їи самъ хазяинъ. Мавъ винъ на думци разомъ наняты дытыни мамку, а соби хазяйку; а тымъ часомъ натрапывъ на таку, що не вважаючы на рябу пыку, не йшла ни на яки подарункы, ни на яки обицянкы. Клопотався зъ нею Илля Йосыповычъ, клопотався та розшукувавъ соби иншу, пидхожу молодыцю. Треба було тилькы пидождаты

трохы, покы Оксана видслужыть забрани впередъ гроши.

Останній день Оксанынои службы прыйшовся саме на святкы. Понайиздылы до хазяина гости, прыйихалы й кумы и понавозылы усякыхъ гостынцивъ ляльци та мамци. Радіє Оксана золотому очипку та парчевому попередныку, радіє, та не дуже; а задывляється вона найбильше на прехороше вбрання хазяиновои дытыны й думкамы своимы мымо воли лыне до титчынои хаты, де въ товстій сорочци, на драному ряденци лежыть їи Трохымець.

— Що, якъ бы одягнуты його въ оцю шапочку та въ оцю билу сорочечку!—миркувала соби Оксана —Воно у мене чорнявеньке, и ця била сорочечка, Господы, якъ бы прыстала йому!... Не зналы кумы, що подаруваты мени!... Якъ бы подарувалы мени замисць очипка таку саму шапочку та сорочечку, якъ у Мыколкы,—Господы, яка бъ я рада була! Хиба мене закрасыть що? А дытыни—якъ же ото воно гарно, якъ одягнуты їи отакъ чепурненько! Ось уже незабаромъ: до-дому пойиду, а гостынчыка сынови й шага немає!— И сумно робылося Оксани, дывлячысь на велыки достаткы хазяина и згадуючы разомъ зъ тымъ своє злыденне вбожество у титчыній старій, холодній хати.

Надъ вечиръ прыйихала нова мамка. Оксани звелилы збиратысь у дорогу. Мицно поцилувала вона свого годованця Мыколу, зъ усима попрощалася, подякувала за хлибъ-силь, та й стала складаты своє добро. Якъ разъ на выду, на краєчку колыскы, вы-

сила та сама шапочка й сорочечка, на котру заздрила Оксана. Сама не счулася вона, якъ простягла руку, взяла, що їй подобалось, що спокушало, та й запхнула въ свій пакунокъ чуже добро.

Запряглы кони. Оксана попрощалася ще разъ и пойихала до-дому.

Вперше наважылася Оксана на таке недобре дило—крадижку, и хустка, де лежала шапочка та сорочечка, немовъ бы пекла їи рукы.

— Та хиба имъ потрибна така дрибныця? Хиба воны не спроможуться вдруге купыты?— розважала себе молодыця.—Якъ бы я вкрала—хай Богъ мылує,— або що: а то взяла на гостынець. Я бъ имъ и заплатыла чы видробыла, якъ бы звелилы...

Одначе серце усе тремтило и Оксана раз-у-разъ озыралась, неначе сподиваючысь здогону. Та воно мабуть и не дурно: не дали, якъ черезъ пивъ годыны, хазяинова кума пидняла на всю хату гвалтъ; вона спостерегла, що пропавъ їи подарунокъ.

Перевернулы все, перешукалы вси закуткы въ горныцяхъ, та не знайшлы. Зоставалося догнаты мамку та потрусыты їи; такъ и зробылы.

Колы наймытъ наздогнавъ Оксану й запытавъ їи, вона не одмагалася й не таилася, а розвязала хустку, вернула крадене й хотила йихаты дали.

— Ни, злодюго, я такъ не можу зробыты; сама йидь до хазяина та й виддай йому!—колюче усмихаючысь, докирлыво промовывъ наймытъ.

— Я жъ вамъ, дядечку, виддаю безъ клопоту; я жъ не таюся; я тилькы думала, що воно дурныця, не потрибне... Трохымцеви хотила...—просылась Оксана.

— То вже дило не моє! Мени звелено, щобъ я наздогнавъ и вернувъ назадъ; а тамъ соби балакай зъ хазяиномъ, якъ знаєшъ! Повертай, Петре, до-дому!—гукнувъ винъ до визныка.

Петро повернувъ коней, и Оксана мусила йихаты назадъ—на видповидь, на смихъ та на глумъ усихъ гостей та наймытивъ.

Прыйихалы у двиръ. Молодыця не счулася, якъ пхнувъ їи хтось у саму найбильшу горныцю, и вона опынылася посередъ п'яныхъ гостей. Раптомъ обсыпалы їи уси допытамы та докорамы; але Оксана не спроможна була зпочатку промовыты ни єдыного слова и стояла, мовчкы похнюпывшы голову.

— Ачъ, злодюга!—гукавъ хазяинъ:—я тебе зарады святъ у самисеньку тюрму закыну, въ острогъ, собаку!

— Волоцюго ты непотрибна, соромылась бы!...—докоряла хазяинова сестра.

— Хиба я крала!—несмилыво озвалася Оксана:—я взяла Трохымцеви...

— Такъ ты не крала? Чы бачъ!...Вытрусылы крадижку, а вона, бачъ, ще й невынна!— выкрыкувала кума прасола.

— Я такъ соби...Я тилькы взяла зъ колыскы, а красты я не крала... їй же Богови, не крала! Гостынчыка хотила...

— Вона ще божыться, що не крала! Та тоби її острогу мало! У Сыбиръ тебе запакуваты треба! Утопыты! Повисыты!—лютувавъ хазяинъ.

— Та годи...Покыньте...Нехай вона сказыться!—ворочавъ п'янымъ языкомъ якыйсь крамарь.

— Якъ то покынуты? Подарунокъ цилого рубля коштує! Попускаты такымъ, то тоди самому по шмаття йты? Чы якъ?—цокотала кума.

— А на мою думку їи помылуваты слидъ!—замовывъ слово учытель.—Хиба жъ по ній не выдно, що вона не злодійка? Самы подумайте: на вищо позаздрыла вона? Не стягла вона ни срибнои ложкы, ни иншого чогось цинного та коштовного, а взяла, каже, на гостынець дытыни... Прямо взяла, а не вкрала. Треба оглянутысь на неи; вона жъ дытыни вашій цилый мисяць за матиръ була.

— Такъ хиба вона у мене дурно служыла? Я жъ и платывъ, и з'одягавъ, и годувавъ їи!—перечывъ хазяинъ.

— Та я розумію, що дурно вона не служыла,—озвався учытель знову,—та тилькы жъ чы можна було оплатыты якымысь тамъ чотырма-п'ятьма карбованцямы ти мукы, яки прыняла вона, не одну ничъ не досыпаючы биля малои дытыны? А скилькы думокъ усякыхъ пережыла вона за цей мисяць не видаючы, що діється зъ їи власною дытыною?

— Соромтесь, пане вчытелю!—вмишалася мищанынова сестра.—Чы вамъ же такы за злодіивъ руку тягнуты? Вы бъ ще повынни навчаты людей, а не направляты ихъ супроты закону!...

— Такъ я жъ и не направляю никого и за злодіивъ руку не тягну; а кажу тилькы, що ця жинка не злодійка, що вона, якъ багацько й иншыхъ темныхъ людей, и не розуміє инколы, що вона робыть недобре дило.

—Хе, хе, хе! —захыхикавъ хазяинъ.—Та зъ васъ, добродію, гарный бы адвокатъ выйшовъ; добре вмієте заступатысь за молодыць; але жъ злодіивъ я ще николы не мылувавъ, тожъ и на сей разъ не помылую! Хоче гостынци своимъ дитямъ даруваты, такъ нехай заробляє гроши та купує; а мени нема дила до того, що у неи не постача грошей; не дилытыся жъ мени зъ нею своимъ маєткомъ?

— Та що тутъ довго балакаты!—вкынувъ сливце батюшка:—и по божеському, й по царському закону злодіямъ потакаты та жалуваты ихъ не слидъ! Ты хрыстыянка?—звернувся винъ до Оксаны.

— Хрыстыянка,—прошепотила Оксана.

— Знаєшъ або чула таку заповидь: не украды?

— Чула.

— То жъ то й є! Чуты чула, а красты крадешъ! По моєму народъ нашъ и розпустный, и ледачый; а тому й жалуваты його ничого. Украла—видбудь своє по закону! Такъ бы я зробывъ, Илля Йосыповычъ!

— За ганчиркы, що коштують карбованця, вы хочете посадыты їи до острогу?—докирлыво промовывъ учытель.—Хочете впхнуты їи въ школу роспусты, щобъ увійшла туды нерозумною дытыною, а повернулася назадъ справжньою злодійкою?... Бога бійтесь!

На вчытеля напалы вси, найбильше жъ Илля Йосыповычъ. Винъ ніякъ не видступавъ и не хотивъ видступыты видъ своєи думкы засадыты Оксану въ острогъ.

Незабаромъ поклыкалы прыстава, понятыхъ, вы-пыталы, що було треба, позапысувалы все й Оксану арештувалы.

Мынуло тры мисяци. Зъ велыкого червоного будынку, де була судейська камера, вывивъ десяцькый злодійку Оксану. На зустричъ їй, хутко поспишаючы, йшла титка Горпына зъ дытыною на рукахъ.

Титка пыльно прыдывлялася въ Оксаныни очи, щобъ угадаты безъ сливъ, до чого прысудывъ суддя їи небогу; але на блидому Оксаныному облыччи не выдно було ни слизъ, ни радощивъ—ничого.

— Якъ дило, Оксаночко?..Чого жъ ты мовчышъ?— кынулася до неи титка.

— Засудылы въ острогъ! — видповивъ замисць Оксаны десяцькый и додавъ:—Хутчій, молодыце, хут-чій, бо мени ще треба й другу видводыты.

Горпына затремтила й похолонула вся. Остання надія на Бога та на людську правду й та покынула стару. Вона забула, що стоить посередъ мыру, що зъ усихъ бокивъ дывляться на неи люде, й заголосыла, заплакала та й кынулась десяцькому въ ногы.

— Будьте ласкави, будьте мылосердни!— благала Горпына, умываючысь сльозамы.—Вона невынна, вона не крала!... Скажить суддямъ, нехай їи хочъ до пры-сягы допустять... и на євангеліи й на сповиди вона це скаже!

— Встань, бабо, бо однаково я ничого зробыты не можу. А ты, Оксано, чы якъ тамъ тебе звуть, не гайся; ходимъ, бо я не маю часу!—байдужно промовывъ десяцькый.

Оксана мовчкы простягла рукы, взяла дытыну и стала йты зъ десяцькымъ.

— Оксано, Трохымчыку! Боже жъ мій мылосердный!... Куды жъ вы, мои диточкы, йдете?— крычала та голосыла Горпына, ледви поспишаючысь за десяцькымъ та своєю небогою.

Оксана мовчкы озыралася до титкы и трохы прыпыняла ходу, щобъ не видставала титка. Воны потроху наблыжалыся до того страшного будынку, звидкиля Оксана мусыть выйти на викы знеславленою прызвищемъ: «злодійка».

Дійшлы до высокои билои стины; зализни ворота видчынылыся. Оксана мицно поцилувала Горпыну и, не промовывшы ни єдыного слова, переступыла зъ дытыною поригъ в'язныци.

Ворота зачынылыся; цокнулы замкы разъ, у другей Оксана зныкла у билыхъ стинахъ, несучы въ острогъ своє добре ймення на глумъ та на поталу.

— Прощай, прощай Оксаночко! Прощай, Трохымчыку, моє дытяточко!—гукала на-пивъ голосно Горпына, прыпадаючы до зализныхъ воритъ, з-за котрыхъ чутно було лайку та плачъ Оксаныныхъ товарышокъ-злодійокъ.

Идеальный батько.

Велычезна парова молотылка подала про себе першу звистку. Гучный оклыкъ їи до праци пронисся по селу, пишовъ луною по степу, оповищаючы блыжни хуторы про певный заробитокъ. Пидъ солом'янымы дахамы почалася суперечка: циле лито и мали, й стари сподивалыся молотьбы въ економіи, пестылы надію заробыты на спидныцю, черевыкы, смушеву шапку або на оплаткы, нарешти диждалы побачыты молотылку на гармани, и теперъ свекрухы даремно загадувалы невисткамъ становытысь до печи, даремно посылалы батькы сынивъ до свого току, або до скоту; навить найслухняниши змагалыся й самовильно простувалы въ економію, де ихъ сподивалася може й сутужниша, нижъ дома, зате оплачена добрымы, якъ здавалось, гришмы праця.

Рыпнулы двери и въ крайній одъ выгону хати. На порози з'явывся высокый, незвычайно худый та

блидый парубокъ, рокивъ висимнадцяты. На йому була чорна, полатана у двохъ мисцяхъ смушева шапка, сира, трохы короткувата чумарка, выбойчани штаны й стареньки чоботы зъ шырокымы халявамы; але билый, якъ снигъ, вымережаный комиръ сорочкы та чепурно залатани рукава чумаркы свидчылы, що маты не шкодувала праци, прыбираючы сына, и напевне не пошкодувала бъ грошей на краще убрання, колы бъ тилькы постачало у неи на це снагы

Парубокъ постоявъ хвылыну на порози, пыльно подывывся праворучъ на дорогу, що простяглася темною стьожкою повзъ жовту стерню ажъ до сусиднього хутора, знявъ шапку зъ головы, подывывся на неи, выбывъ добре въ рукахъ, потимъ надивъ їи знову латкамы назадъ и пишовъ до маленького прыкладку соломы, що стоявъ зразу за хатою.

У виконце вызырнуло стурбоване, заплакане облыччя чорнявои, ще не старои, вродлывои жинкы. Вона видсунула обережно кватырку и стала стежыты за парубкомъ. Ось винъ вытягъ з-пидъ соломы чыись выла, взявъ грабли, перекынувъ и те й друге черезъ плече, ще разъ зыркнувъ на дорогу й попростувавъ, не оглядаючысь, до воритъ. Молодыця накынула платокъ и мыттю выбигла зъ хаты.

— Не йды, сынку, не йды, Иване! — зупынила вона парубка биля воритъ.—Я жъ тебе цилый ранокъ благала, я й теперъ прохаю: не ходы ты въ економію!

— Чого то такъ?—запытавъ на-пивъ зъ усмишкою, на-пивъ зъ жалемъ парубокъ.—Чого вы боитесь

видпустыты мене въ економію? Вси ходять туды, вси тамъ заробляють добри гроши... чому жъ тилькы мени не можна?

— Не ходы, мій сыночку! Не ходы, прохаю тебе! — благала тремтячымъ голосомъ безъ краю стурбована молодыця...

— Я васъ пытаю: чого мени не можна заробляты, якъ людямъ? Чого коженъ лодарь, коженъ п'яныця може безпечно йты въ економію, тилькы я та вы не сміємо навертатыся навить до панського гарману? — запытавъ у-друге парубокъ, и його блакытни очи метнулы блыскавкы.

— Чы вже жъ такы ты не можешъ уволыты мою волю? Я жъ тебе ще разъ прохаю—не ходы!— мовыла молодыця, не видповидаючы на питання, которе, наче гострымъ ножемъ, пройняло їи серце.

— Я пиду, мамо! Я пиду сьогодни! Я ходытыму, покы буде робота, покы схочу ходыты! Я хочу тежъ маты й картузъ, и поясъ, и чумарку хочъ до церквы... Я не допущу й васъ стрыбаты у постолахъ зимою...— видповивъ Иванъ.

— Мы пидемо сьогодни на баштанъ—тамъ тежъ гроши платять,—нагадала молодыця...

— На баштанъ? Ни, годи по баштанахъ поневирятыся! Годи!...Прызвели вы й такъ мене до сорому отымы баштанамы. Черезъ васъ мени прызвища иншого немає, якъ «тонконигъ» або «кавунныкъ».

— Хай Господь того покарає, хто сміється зъ твого безздоров'я, а тоби, сыну, не можна встряваты у важку роботу... Адже жъ пам'ятаєшъ, якъ ты зо-

мливъ торикъ биля віялкы? Ты слабый у мене... зовсимъ слабый!—зитхнула молодыця.

— Ото жъ вы самы й опорочылы мене передъ селянамы. Торочыте всякому про моє безздоров'я, а мени черезъ те — хочъ мижъ челядь не ходы. Думаєте, легко мени було вчора слухаты, якъ Марко та Максымъ знущалыся зъ мене? Легко зносыты, що кожна дытына зважується бытысь зо мною?... А все черезъ васъ. Я такый самый, якъ и инши парубкы, я такый, якъ и чужи диты, мени вже висимнадцять рокивъ мынуло, а вы все видъ своєи пелены мене не видпускаєте,—докорявъ Иванъ матиръ, нервово оправляючы раз-у-разъ выла та грабли на плечахъ.—Я пиду туды, куды йдуть вси мои однолиткы; я робытыму те, що воны роблять; я пиду туды, де кращи гроши платять, бо не можу я дали зносыты своихъ злыднивъ, обирванымъ старцемъ по селу ходыты!—додавъ Иванъ ще нервовише.

— Не раджу, не раджу я тоби, сыночку мій любый, въ економію йты... Послухай мене, Иване, послухай матерынои порады! — мовыла мало не зъ плачемъ молодыця, заступаючы сынови дорогу до воритъ.

— Мамо! вы не пыталы у мене порады, якъ... (Иванъ не домовывъ чогось), не пытатыму теперъ и я у васъ порады, якъ мени на свити жыть,—видповивъ парубокъ и видчынывъ ворота.

— Страму наберешся! Не пустять тебе... Прыкажчыкъ прожене тебе!—не спынялася молодыця.

— Мене? — запытавъ Иванъ матиръ, та такъ запытавъ, такъ подывывся, що молодыця ажъ захолола...

Ни, николы не бачыла вона свого Йвана у такому настрію, якъ сьогодни, николы не чула видъ його такыхъ неввичлывыхъ ричей, не бачыла такого суворого погляду...Що трапылося зъ нымъ? Хто ставъ по-мижъ двохъ сердець, що такъ добре розумилыся, такъ щыро кохалыся до останнього часу? Хто цей ворогъ лютый, що розризнывъ безталанну матиръ зъ їи єдынымъ скарбомъ—изъ сыномъ? Чы вона не зумила сьогодни його умовыты, чы то винъ зробывся такымъ кам'янымъ? Ни, слова їи, полыти гарячымы сльозамы, напевне пройнялы його чуле серце — вона сама бачыла, якъ высоко здіймалыся груды їи любого сына, колы винъ слухавъ у-досвита їи речи... Але все жъ такы винъ їи не послухавъ... Щось страшне, несподиване трапылося зъ нымъ учора, обгорнуло чорною пеленою й думкы, и душу, й серце його, и теперъ вона перестала розумиты свого сына. Вчора винъ повернувся зъ вулыци мовъ несамовытый, пошпурывъ шапкою черезъ усю хату, лигъ спаты не вечерявшы, довго перевертався на лижку, потимъ схопывся, побигъ, довго гулявъ десь по надвир'ю або у садку, вернувся й тилькы передъ свитанкомъ заснувъ. Хто жъ знає, хто скаже, чы на вулыци, чы у-ночи спало йому щось на думку? Чы дивоцьки очи, чы ясни зори зворушылы його душу, чы докирлыви речи челяди, чы гоминъ неспокійнои ричкы закынулы у серце па-

рубка нови бажання, нови почуття, а чы, може, то дев'ятнадцята весна дає себе у знакы...

Иванъ выйшовъ за ворота, але не зводывъ очей зъ дорогы. Нарешти з-за могылкы з'явывся невевычкый гуртокъ челяди...Серце Иванове раптомъ забылося дужче, щокы зачервонилыся — винъ пизнавъ видразу ту дивчыну, котрои все сподивався.

Челядь — п'ять невелычкыхъ хлопцивъ-погонычивъ та тры дивкы—йшла въ одынъ рядъ, а по переду, наче за ватажка, выступавъ здоровый, высокый парубокъ у чорній, новій, накынутій на плечи чумарци. Поручъ зъ нымъ дриботила невысока, довгобраза, гостроносенька, чорнява дивчына. Вона, здавалося, щось доводыла, впевняла у чимсь, або спорылася зъ парубкомъ, що йшовъ по ливу руку видъ неи, бо раз-у-разъ зверталася до його й махала рукою. Парубокъ цей сміявся, де кількы разивъ показувавъ рукою на хату Йванову, на самого Йвана, звертався до челяди, що йшла позаду,—одно слово, не стыхавъ ни на хвылыну, але Йванъ певенъ бувъ, що винъ проказує не свои речи, що глузує винъ зъ його хаты, зъ його самого, абы догодыты Маркови, що працює винъ взагали биля Оныськы на корысть свого товарыша—Марка, и не звертавъ на його ніякои увагы. Цикавыла його далеко бильше постать мовчазного, похмурого, але певного въ соби Марка. Винъ ввесь часъ мовчавъ и навить, поривнявшысь зъ Иваномъ, не прывитавъ його; проте Иванъ ввесь часъ почувавъ на соби його суворый поглядъ, наче чытавъ наскризь його думкы...

— Добры-день тоби, Йване,—прывиталась преша Оныська.—А що, Максыме, не тоби казала, що сьогодни Иванъ выйде на роботу до молотылкы?—звернулася вона жваво до Максыма.

— Невже справди й вы...якъ васъ по батюшци... до молотылкы?—запытавъ, єхыдно усмихаючысь, Максымъ.—А чы васъ же прыймуть туды на роботу?—запытавъ винъ дали, наблызывшысь до самого Ивана.

— Знайдеться тамъ и мени мисце,—видповивъ Иванъ, рушаючы у-слидъ за челяддю, поручъ зъ Оныською.

— Мисця то про всихъ стане—гарманъ у пана просторый, — а чы знайдеться робота про тебе—ото скажы намъ?—запытавъ Марко.

— Тамъ побачымо,—буркнувъ Иванъ.

— Ось гляньте, братця, яки у його выла! Крутороги, якъ чумацьки волы — разъ штыркне и въ одынъ разъ усю скырту забере...—засміявся Максымъ.

— Твои, мабуть, кращи? Точнисенько, якъ та нехворощына зъ торишнього виныка! — заступылася за Ивана Оныська.

— Заведено: якый робитныкъ, таки й выла. Я, якъ зроду не кыдавъ снопивъ, не клавъ ожередивъ, то у мене й выла позычени; а якъ Иванъ мытець и скырты, й ожереды кыдаты, то въ його выла кращи.

— Ничого сміятыся, що выла позычени, абы не крадени,—видказала Оныська, налягаючы на останнє слово.

— Це выла справди крадени, — мовывъ, ни крапли не засоромывшысь, Максымъ.—И Йванъ укравъ бы любисенько, колы бъ вовкивъ не боявся.

— Я тебе не чипаю, й ты мене не займай!—обизвався Йванъ.

— И справди, чого ты, Максыме, в'язнешъ до Йвана? Я знаю, що тоби зъ Маркомъ ажъ до плачу доходыть, що Йванъ выйшовъ на роботу и стане поручъ зъ тобою на гармани; такъ що робыть—ничого не вдієшъ, даремно тилькы гавкаєшъ! А тебе, Иване, я бъ оце ажъ поцилувала за те, що ты такы выйшовъ сьогодни до молотылкы, їй-же Богу! Вчора, якъ ты пишовъ, такъ воны, оци каты, якъ заходылыся передражнюваты тебе, якъ ты тонконигъ на баштани полешъ, якъ кавуны збираєшъ, такъ я...

— Цилуй же, цилуй!... Гляды тилькы, щобъ винъ тебе не заслынывъ!—перебывъ їи ричъ Максымъ.

— Й ото сорому немає выхвалятыся! Ну й цилуй соби скилькы влизе, та тилькы жъ не хвастай, не сорôмъ дивчатъ!—обизвався Марко.

— Та ты не блыкай, не грымай — я тебе не боюся!...Тебе, звисно, ни одна дивчына не схоче цилуваты, а Йвана всяка поцилує. Чы такъ, дивчата?—звернулася Оныська до дивчатъ, лукаво имъ пидморгуючы.

— А вже жъ такъ!—згодылыся дивчата.

— А вже жъ такъ! — пидхопывъ и соби Максымъ,—бо Йвана нихто й за парубка не вважає.

— Брешешъ, брешешъ! Це ты зъ заздрощивъ кажешъ!—завважыла Оныська.

— Тфу! — сплюнувъ зъ серцемъ Марко. — Не зналы, про вищо балакаты! Та задавысь ты зъ твоимъ Иваномъ! Сатана симъ паръ чобитъ зносывъ, покы васъ до купы звивъ! Потрибни вы комусь обоє! Ходимъ, Максыме, напередъ, ходимте вси швыдче, залышымо ихъ самыхъ, — може воны, дасть Бигъ, хочъ икъ вечеру доплентають до гарману! — додавъ винъ, выступаючы напередъ.

У-слидъ за нымъ поспишыла й челядь. Оныська та Йванъ зосталыся у-двохъ.

— Гляды, Йване, робы сьогодни скилькы мочи, скилькы сылы, хочъ черезъ сылу, щобъ воны бильше не сміялыся зъ тебе!—пораяла Оныська Йванови, колы челядь одійшла на скилькось крокивъ напередъ.

— Мени байдуже, колы воны зъ мене сміються, я звыкъ змалечку чуты видъ челяди насмишкы... Ты мене вчора вразыла у саме серце! Я якъ угледивъ, що й ты смієшся вкупи зъ нымы, такъ не тямлю, якъ и выскочывъ зъ клуни.

— Колы жъ ты, братику, такъ чудно молотывъ горохъ, що мені й доси, якъ згадаю, сміятысь хочеться! Оце высоко-высоко пидіймаєшъ ципа, потимъ зъ усієи сылы объ горохъ луснешъ; выдно, якъ и рукы тремтять одъ натугы й самъ ажъ засапався, а горохъ лежыть цилисенькый, наче ципа й не бачывъ.

— Хиба жъ то я навсправжкы вчора молотывъ? то жъ я тилькы грався,—збрехавъ Иванъ.

— Я имъ такъ и казала, такъ хиба жъ воны виры піймуть? Ты ось сьогодни нарошне добре-добре робы, то воны й замовкнуть. Марко може й в'язну-

тыме, бо Маркови досадно, що я зъ тобою гуляю...— мовыла стыха Оныська.

— Хиба я не знаю? — видповивъ тежъ стыха Йванъ.

Бильше воны не промовылы й слова, але ця коротенька розмова не пройшла за-для Йвана безъ наслидкивъ: колы въ його може була ще краплына непевносты въ соби, въ своихъ сылахъ, то й та краплына зныкла писля Онысьчыныхъ ричей...

II.

Оныська та Йванъ трохы спизнылыся и прыйшлы на гарманъ, колы прыкажчыкъ Сыдиръ Степановычъ кинчавъ розстановлюваты людей, але Оныська певна була, що про неи завжды найдеться робота и смилыво запытала, куды їй иты?

— На верхъ, до барабанщыкивъ,—звеливъ прыкажчыкъ.

— А мени де становытысь? — запытавъ надто смилыво, выступаючы впередъ усихъ, Иванъ.

— Тоби?... тоби, парубче, мандруваты туды, звидкиль тебе прынесло, та пам'ятаты торишню гребовыцю?—засміявся прыкажчыкъ.

Максымъ та Марко переглянулыся.

— Я не знаю, за вищо насъ торикъ прогналы зъ гребовыци, не розумію, черезъ вищо й теперъ женете зъ току,—мовывъ зблидлый Иванъ.

— Спытайтесь про те у пана, а мени дано прыказъ: ни тебе, ни матери твоєи не прыймaты на роботу й край,—мовывъ прыкажчыкъ, одходячы геть до паровыка.

— Прыймить—бо, Сыдоре Степановычу, мене на роботу,—попрохавъ Иванъ такъ тыхо, що Марко та Максымъ ничого не почулы.

— Не можу я тебе прыйняты, одвяжыся ты видъ моєи души, — мовывъ безъ серця, але твердо, прыкажчыкъ.

— Винъ роботы просыть? Пидъ полову його!— пораявъ Марко.

— Куды йому, «тонконогу», «баштанныку» сердешному, та пидъ полову? Його тамъ полова мыттю задавыть: воно жъ нижного завòду! — мовывъ Максымъ, перелываючы, по загаду прыкажчыка, воду зъ одного перериза у другый...

— Не журыся, Йване, мы тебе замисть чопа заткнемо у бочку — якъ разъ же чипъ загубылы,— обизвався водовозъ, братъ Маркивъ. Але Иванъ наче не чувъ ничого; винъ стоявъ и терпляче дожыдавъ, покы прыкажчыкъ роскаже возіямъ, зъ якыхъ стайокъ почынаты возыты пшеныцю.

— Де жъ звелыте мени становытысь?—запытавъ знову Йванъ, якъ тилькы возіи одійшлы видъ прыкажчыка.

— Ты й доси стоишъ надъ моєю душею?— грымнувъ прыкажчыкъ—я жъ тоби вже казавъ не разъ и не два, що роботы про тебе немає въ економіи. Отъ наказаніє!—звернувся винъ до нимця-машы-

нысты:—ніякымъ робомъ не одвяжусь одъ цього парубка, наче зважывся дратуваты мене! Проженить його хочъ вы, Карло Хведоровычу!—Машыныста вызырнувъ з-за паровыка.

— Зашемъ онъ такъ бледъ и худъ?—запытавъ замисть видповиди нимець.

— То жъ то й є: у тили ледви-ледви душа держыться, а воно й соби лизе до молотылкы.

— Мало кушалъ?!—не то запытавъ, не то про себе завважывъ нимець.

— Роботу мени яку-небудь дайте!—наблызывся Йванъ до машынысты.

— Нема тоби роботы! геть иды зъ току безъ клопоту!—видповивъ за нимця Сыдиръ Степановычъ.

— Зашемъ нема работы? Ого!, работа є! Буде работа. Много буде работа!—засміявся нимець, прыязно вдаряючы долонею по паровыку. — Ето молотилка дастъ работа! Ого! Йому тоже буде работа!—додавъ винъ, показуючы пальцемъ на Йвана.

— Въ економіи нема й не буде николы тоби роботы,—мовывъ прыкажчыкъ.—Иды соби зъ Богомъ, не клопочы моєи головы!

— Зашемъ иди? Онъ бледъ, охъ, онъ мало кушалъ, онъ хотелъ зароблятъ,—заступывся машыныста за Йвана.—Ты сталъ тутъ,—потягъ нимець Ивана до себе,—а ты, громадна, пашелъ снопъ кидаль!—додавъ винъ, энергично видпыхаючы видъ грубкы паровыка якогось гладкого парубка. Иванъ весело усмихнувся. Мыттю скынувъ винъ грабли та выла зъ плечей, роз-

дягся зъ чумаркы, ухопывъ оберемокъ соломы й хотивъ уже пхаты въ паровыкъ.

— Бытыму, якъ що не пидешъ звидсиль по добрій воли!—грымнувъ навсправжкы розгниваный прыкажчыкъ. — Ты знаєшъ, що панъ забороняють тоби ходыты въ економію—ну, й не ходы!

— Зашемъ кричаль? Онъ скоро бегаль,— здывувався нимець.

— Йому не дозволяють панъ ходыты въ економію,—мовывъ прыкажчыкъ.

— Зашемъ не дозволяйтъ? Онъ краль? онъ п'янъ? онъ грубій?—допытувався нимець.

— Це...—мовывъ щось пошепкы прыкажчыкъ на вухо нимцеви...

— А-а! О-о-о-о? — протягъ машыныста й уставывъ свои сири кругли банькы на Йвана. Иванъ не вытрымавъ цього погляду й опустывъ, наче вынуватый, очи до долу. Пройшла хвылына, несказано довга та тяжка для Йвана... «Прожене! прожене й нимець!» думавъ зъ мукою, зъ болемъ на серци Йванъ и не смивъ уже звесты своихъ очей вгору.

— Иды соби, Йване, зъ Богомъ! Радъ бы у прыгоди тоби статы, та не можу. Ты вже велыкый, повыненъ и самъ розумиты, що тоби тутъ не мисце,—звернувся Сыдиръ Степановычъ значно мылостывише до Йвана.

— Зашемъ иди? Я зоставлялъ Ифанъ! — потягъ несподивано машыныста знову Йвана...

— Не можна, Карло Хведоровычъ! Не можна— яки бо вы! Це жъ... теє, це знаєте... Не зоставляйте його,—ставъ умовляты прыкажчыкъ.

— Я зоставлялъ Ифанъ... —уперто мовывъ нимець и ще дужче прытягъ парубка до себе.

— Ваша воля, Карло Хведоровычъ, тилькы глядить, щобъ я потимъ не бувъ выноватымъ...

— Не, не... я винуфатъ! я зоставлялъ Ифанъ... я винуфатъ! — мовывъ весело нимець, ударяючы себе въ груды. — Ифанъ паровикъ, а громадна пашоль сичасъ снопъ кидаль!—скомандувавъ винъ и, глянувшы на годынныкъ, подавъ третій свыстокъ.

Робота закыпила. Осиннє сонечко тилькы-тилькы що пиднялося надъ краєвыдомъ и прывитало першымъ проминнямъ новеньку, блыскучу молотылку. Це бувъ першый день їи праци, перша проба їи здибносты, й вона не загаялася показаты свою сылу. Не дали, якъ черезъ годыну, робитныкы вже втомылыся, надаючы роботу їи гострымъ бычамъ. Шестеро дивчатъ, що стоялы на платформи, поскыдалы хусткы, корсеткы, але все не встыгалы надаты розвязаныхъ снопивъ; барабанщыкы вырывалы зъ рукъ снопы, кыдалы ихъ у барабанъ зъ перерывамы, запыхалы цили оберемкы — молотылка вымагала ще бильшого поспиху. Прыкажчыкъ бигавъ, крычавъ, переставлявъ людей зъ мисця на мисце, лаявся... Нервовый настрій охопывъ робочыхъ — воны вже пересталы розумиты, чы праця видповидна ихъ физычній сыли, п'ялыся черезъ сылу, зъ серцемъ, прокльонамы, але машыныста ще подававъ свысткы, вымагавъ ще бильшого

спиху, бо молотылка йшла на-пивъ у порожни. Нарешти прыкажчыкъ схаменувся.

— Зупынить їи хочъ на хвылыну, хай їи всячына! И солома не складена, й полову по всьому гармани роскыдано, рады ніякъ ничому не дасы!— попрохавъ Сыдиръ Степановычъ нимця.

— Ага! Кому нема работы? — ажъ покотывся одъ смиху нимець.—Ифанъ нема работы? Ого! Ифанъ чубъ мокра!

— Я ввесь облываюсь потомъ, не то вашъ Иванъ. Зупынить їи, каторжну; зроду-вику не бачывъ такои скаженои молотылкы. Сюды треба у-двоє бильше робочыхъ клыкать; я пиду прыведу хочъ зъ десятокъ людей,—мовывъ прыкажчыкъ...

Машыныста трохы у долони не плескавъ: це жъ винъ самъ пораявъ їи купыты... Хай, хай прыкажчыкъ прыведе ще робочыхъ — винъ добавыть ще пары...

— Нема работы? Нетъ бедный Ифанъ работы?— звернувся весело нимець до Йвана, зупынывшы молотылку.—Теперъ ты, Ифанъ, отдыхаль, кушай на булка, вся кушай, а потомъ знову молотиль! — додавъ винъ и подався прочыщаты решета. Люде радисно прывиталы ци перши хвылыны спочынку...

Дивчата посидалы на платформи, чоловикы побиглы вытрушуваты з-за комира та пазухы колючу полову; але ранише одъ усихъ кынувъ роботу Марко. Кыдаты снопы на платформу — це завжды тяжка й непрыємна робота, але на цей разъ Маркови вона

здалася вдесятеро тяжчою й непрыємнишою, нижъ завжды. Ввесь часъ, кыдаючы снопы, Марко не забувавъ ни на хвылыну, що Иванъ не тилькы на гармани, але ще й биля зовсимъ легкои роботы, и ця думка наче додавала вагы до кожного снопа, що винъ мусивъ кынуты, лягала каминемъ на серце, навить зменьшала сылу въ рукахъ.

Якъ тилькы молотылка зупынылася, Марко побигъ до паровыка.

— А що? жывеньки ще? не пидвередылыся соломкою?—напався зразу винъ на Йвана.

— Ще брыкають, слава Богу: нимець булочкою пиддержалы!—пидтрымавъ Марка Максымъ.

— Може бъ вы такы пожалувалы ще до насъ, попокыдалы снопивъ?...У-вечери гроши однакови, що й мы, визьмете, а робыты однаково зъ намы не хочете?—прысикався знову Марко.

— Тутъ, биля паровыка, повынна стояты дивка, або хлоп'якъ — хай же теперъ и Йванови заплатять таки гроши, якъ и дивчатамъ,—мовывъ Максымъ.

— Ты платытымешъ? Твои гроши? — скыпивъ Иванъ.

— Дарма, що не мои гроши — всякому досадно зносыты отаку неправду: мы ось пропадаємо за-рады полтынныка, а ты за играшкы визьмешъ ти сами гроши,—завважывъ Максымъ.

— А мени, братця, ось що найдосаднише: оце жъ винъ пхає сьогодни солому въ грубу, а ввечери прыйде на вулыцю та й выхвалятыметься: я бувъ на

гармани, заробывъ, якъ и инши парубкы, полтынныка, — мовывъ Марко, закурюючы биля паровыка цыгарку.

— Колы бъ хочъ Оныська угледила його на роботи!—нагадавъ Маркивъ братъ.

— Що зъ того? Вона скаже: винъ не выноватый, що його тутъ настановылы; йому дѐ звелилы, тамъ винъ и ставъ,—видповивъ Марко.

— Чого вы в'язнете, чого вамъ треба? Одійдить геть, бо ще комусь голову роскраю! — крыкнувъ на хлопцивъ Иванъ.

— Чы ба! И до снидання не побувъ биля молотылкы, а вже страща!—засміявся Максымъ.

— Кажу — одійдить одъ гриха! — скыпивъ ще дужче Йванъ.

— Зашемъ ви тутъ? Зашемъ не згрибаль солома, полова? Пашоль работай! — крыкнувъ на хлопцивъ нимець, що саме нагодывсь тутъ.

— Карло Хведоровычъ! Онъ Иванъ просыться до снопивъ — видпустить його, а на його мисце я прыведу яку-небудь дивчыну! — звернувся несподивано Марко до машынысты.

— Зашемъ Ифанъ снопи?—здывувався нимець.

— Винъ тутъ не хоче бильше стояты — каже: проби йому тутъ скушно.

— Зашемъ скушно? — здывувався ще дужче нимець.

— Йому, бачыте, соромно, що винъ такый здоровый парубокъ, та биля паровыка стоить. Пустить

його до снопивъ, Карло Хведоровычъ, бо, дывиться, у його вже сльозы на очи навертаються,—мовывъ не зморгнувшы Марко.

Нимець глянувъ на стурбоване, блиде, у червоныхъ плямахъ, облыччя Иванове.

— Тибе скушно? хочъ снопи, Ифанъ? Иды, иды,— згодывся нимець.

Загальный регитъ покрывъ останни слова машынысты.

— Ви радъ?—зрозумивъ нимець по своєму цей регитъ,—ви радъ, што Ифанъ до васъ?

— Еге, еге!... пидхопылы Марко та Максымъ,— скучылы, Карло Хведоровычу, за Йваномъ!...

Иванъ взявъ выла й мовчкы пишовъ до скырты...

Тымъ часомъ прыкажчыкъ повернувся зъ села и прывивъ за собою душъ десять робочыхъ. Незабаромъ прыбралы на току, и нимець знову пустывъ у ходъ молотылку. На помичъ дивчатамъ стала ще одна дивка, на скырту злизло ще два парубкы; але Марко норовывъ, щобъ Иванови доходылося найважче й зумысне ставъ напередъ, прымушуючы й Ивана зайняты постать поручъ.

— Дивчата! дывиться, якого я вамъ кыдія прывивъ! Теперъ вже не буде угайкы за снопамы. Онысько, ось глянь, кого я до тебе прытарабанывъ!—крыкнувъ цилкомъ задоволеный своєю помстою Марко.

— Иванъ снопы кыдатыме? Боже поможы!— пидхопылы дивчата.

— Отъ яке дыво, що Йванъ снопы кыдатыме! Адже кыдає снопы й Марко, и Дорошъ, и Степанъ,

и ось Спырыдонъ кыдатымуть—та й не дывуєтеся... Тилькы все зъ Ивана вамъ дывно! — заступылася за Ивана Оныська.—Почынай, Иване, кыдаты, щобъ заздалегидь накыдаты. Ты кыдай Мотри, а Марко хай постачає мени.

— Думаєшъ, не постачу, чы що? — засміявся Марко.

— Тамъ побачымо!—видповила пышаво Оныська й одвернулася одъ Марка. Иванъ настромывъ на выла снипъ и кынувъ його зъ усієи сылы. Снипъ перелетивъ черезъ молотылку й упавъ на голову якійсь дивчыни.

— Який тамъ катъ шпурляється? — скрыкнула зъ серцемъ дивчына, у котру влучывъ Иванъ.

— Цытьте! Терпы, хрещеный мыръ —Иванъ снопы кыда!—сповистывъ на весь гарманъ Марко.

— Годи хвастаты! Чого це ты справди глузуєшъ? Ачъ який самъ робитныкъ вдатный! — обизвався дядько Хведиръ, що перекыдавъ биля скырты снопы.

— Ты ось краще поминяйся мисцемъ зъ Иваномъ, колы ты справди такый митець кыдаты. Ты стань на цей бикъ, а Йванъ хай становыться за витромъ, то йому легше буде,—додавъ дядько Степанъ.

— А нуте, якъ васъ по батюшци, становиться на моє мисце,—звернувся трохы засоромленый Марко до Йвана. Але Иванъ не рушывъ зъ мисця.

— Не комызься, Иване, не дывыся на Марка— стань, куды люде радять,—мовыла Оныська й зумысне

перейшла на другый бикъ платформы. Иванъ мусивъ перейты тежъ и ставъ навпроты Мотри.

Почалась робота. Иванъ ставъ кыдаты снопы. Спочатку снопы не здавалысь важкымы — иноди зъ пересердя винъ навить и не прымичавъ ніякои вагы, але трохы дали, якъ тилькы скырта стала ныжчаты, а на души заспокоилося, снопы значно поважчалы й иноди сталы спорсаты зъ вылъ. Проте винъ надававъ Мотри роботы й ни разу ще не чувъ одъ неи: «снопивъ»! Зате Маркови прыйшлося насправжкы до скруту: разъ—не зручно було проты витру кыдаты, а вдруге—й Оныська не давала й дыхнуты.

— Снопивъ! снопивъ!—крычала вона, якъ тилькы прымичала, що Марко хотивъ хочъ хвылыну перепочыты.

— На, йижъ! на, йижъ, ненажерлыва! — сміявся Марко, шпурляючы снопамы, але почувавъ, що сылы його значно меньшають.

— Вже сопешъ? Передыхаєшъ, спочываєшъ? Утомывся вже? — напався Марко зъ пересердя на Ивана, котрый справди ледве переводывъ духъ и хотивъ спочыты.—Я за двохъ не робытыму: я прыкажчыкови поскаржуся.

— Адже у Мотри нема угайкы: снопы є, — видповивъ Иванъ, самъ одначе гараздъ не розуміючы, колы й якъ винъ надавъ таку купу снопивъ.

— Снопивъ! снопивъ!—ажъ затупотила Оныська.

Марко не встыгъ гараздъ обтерты й поту.

Иванъ кынувъ снипъ, другый, третій и знову ставъ спочываты.

— Вже спочываєшъ?—запрымитывъ Марко.

— Снопивъ! снопивъ!—гукнула Оныська.

Марко скыпивъ: черезъ хвылыну Оныська була закыдана снопамы трохы не зъ головою.

— Теперъ задовольнылася, ненажерлыва? — запытавъ Оныську Марко, прысидаючы на скырти, щобъ хочъ тришечкы перепочыты.

— Снопивъ! снопивъ! — закрычала черезъ хвылыну Оныська.

Марко ажъ пидскочывъ.

— Та що то за знакъ? Куды ты снопы диваєшъ? А! онъ що! — нарешти зрозумивъ винъ. — Це ты Мотри мои снопы пересуваєшъ? Такъ ни жъ, цього я дали не попущу! Ачъ, щò прырозумилы! Иванъ гавъ ловыть, а я за його працюю... Кыдай, кыдай, котячый недойидокъ, колы прыйшовъ на роботу!—накынувся винъ на Йвана.

— Адже я кыдаю! — видповивъ Иванъ, настромляючы на выла снипъ.

— Адже винъ увесь часъ кыдавъ — у мене не було николы угайкы за снопамы, — заступылася й Мотря.

— Знаю я, бачывъ я, якъ винъ кыдавъ! Ну, теперъ я тоби й снопа не подарую—кыдай наривни зо мною, колы берешъ однакови гроши. Оныськo! колы ты хочъ одынъ снипъ передасы Мотри, то я покыну роботу.

— Нужни комусь твои снопы! Иванъ самъ надає намъ обомъ снопивъ, — видповила, ледве здержуючы смихъ, Оныська.

А Йванъ тымъ часомъ скынувъ шапку, скынувъ чумарку й заходывся шпурляты снопы.

— А що, що? Дывыся, скилькы у Мотри снопивъ! У мене въ половыну нема стилькы, якъ у неи,— дратувала Оныська похмурого, безъ краю сердытого Марка.

— Побачымо дали!—буркнувъ винъ.—Побачымо, що дали буде.

— Все добре й дали буде, — мовыла зъ певнистю Оныська.

Иванъ тежъ певенъ бувъ, що «дали все добре буде». Чого справди цей Марко прысикався? Адже жъ винъ самъ снопы кыдає! По шисть парубкивъ зъ кожного боку молотылкы стоять на такій жъ самій роботи; ще тамъ, що зъ того боку стоять, важче доходыться, бо треба снопы кыдаты зъ долу... Маркови тежъ сутяжнишъ проты витру кыдаты; до того кыдавъ винъ ввесь часъ майже за двохъ. Проте вси воны вправляються, вси наривни роблять. Чому жъ тилькы винъ не здолає свого накыду, не вправыться зъ снопамы? «Хочеться тоби, братику, опорочыты мене передъ людьмы, а найпаче передъ Оныською— та я не попущу себе до того»,—подумавъ самъ соби Иванъ и ставъ ще жвавише працюваты.

Пройшло якъ зъ пивгодыны. Мотря ни разочку не нагадала Йванови про снопы. Оныська тежъ мовчала й тилькы, зустрившысь поглядомъ зъ Иваномъ, лукаво пидморгувала на Марка. Марко наче у ротъ воды набравъ: не звертався, не обзывався ни до кого

й пыльно поглядавъ, щобъ жаденъ снипъ не попавъ до Мотри.

Але ось щось несподиване трапылось зъ Иваномъ: у голови помутылося, зачервонило у виччю... кольнуло разъ, у-друге въ ливый бикъ...ось пройняла колька все серце наскризь. «Спочыты бъ трохы»— промайнуло въ його голови.

— Не сопы! Не хекай! Кыдай!—прошыпивъ надъ самымъ його вухомъ Марко.

— Ось зразу...кыдатыму,—видповивъ, наче трохы очунявшы одъ цыхъ сливъ, Иванъ.

— Кыдай! я вдруге за тебе не робытыму! У всихъ снопы є, тилькы у тебе немає!—мовывъ знову Марко.

Иванъ глянувъ на платформу—у Мотри справди снопивъ не було, а Оныська наче скам'янила и зъ невымовнымъ жахомъ дывылася на його...

— Кыдай-бо!— грымнувъ ще дужче Марко.

Иванъ перевивъ духъ, перемигъ кольку и ставъ знову кыдаты, кыдаты та ще кыдаты нависни снопы...

III.

Прыкажчыкъ, здавалося бъ, не мавъ теперъ на вищо скаржытысь: ни за лантухамы, ни за водою, ни за соломою не було вгайкы; роспорошени по всимъ току робочи давалы ладъ кожній соломыни, кожній збоини, кожній зерныни; але Сыдиръ Степановычъ

ходывъ невеселый. Навищо винъ вставъ сьогодни спозаранку, рады чого бигавъ по селу, йиздывъ верхы по хуторахъ, колы той, на чыю корысть винъ працювавъ, не хоче выйты хочъ на хвылыну та подякуваты Сыдорови Степановычу за його порядкы? Ось уже сонечко на обидъ звертає, а пана все нема... Даремно прыкажчыкъ выбигає за тикъ, даремно вызырає, даремно посылає въ економію то за тымъ, то за другымъ, абы нагадаты панови, що на гармани йде молотьба—панъ все не йиде.

Але панови й справди теперъ не до молотылкы...

Блидый, безъ краю стурбованый, бигає винъ мовчазный взадъ и впередъ по просторимъ кабинети и, здається, не бачыть, не розуміє, не пам'ятає ничого, опричъ тієи думкы, що цилкомъ опанувала його. На широкій, крытій оксамытовымъ кылымомъ турецькій канапи сыдыть ликарь. Винъ тежъ мовчыть, але спокійне облыччя його доводыть, що винъ не тилькы не прыймає ніякои участы у пановыхъ турботахъ, але навить не розуміє його й нетерпляче сподивається тієи хвылыны, колы нарешти панъ заспокоиться й покладе кинець цій довгій, непрыємній и до того незрозумилій аудієнціи.

— Выбачте! — мовывъ нарешти ликарь, пидводячысь зъ канапы,—дали я не можу, на превелыкый жаль, зоставатысь у васъ. Вже дев'ята годына, а я мушу сьогодни неодминно одвидать своихъ амбулаторныхъ.

— Благаю васъ, добродію, заждить трохы, не покыдайте мене... Вы бачыте, въ якому я настрою. Я

стилькы покладавъ надіи на васъ... нарешти я хочу запобигты у васъ порады зъ прыводу пытання, дорожчого за-для мене надъ саме жыття,—попрохавъ Петро Йвановычъ.

— Впевняю васъ, що ангина вашого сынка пройде черезъ два дни, проте...колы вы, може, не ймете виры мени, то запрохайте иншого ликаря.

— Не те, зовсимъ не те! — перепынывъ Петро Йвановычъ ричъ ликаря.—Про ангину я навить забувся й думаты.

— У такимъ рази я вже зовсимъ не розумію, навищо я вамъ здався?—завважывъ ликарь.

— Сядьте, прохаю васъ, подаруйте мени такъ зъ пивъ годыны, и вы впевнытеся, що я не даремно запрохую васъ зостатысь у мене, що я дійсно маю до васъ, якъ до ликаря, якъ до молодои, интелигентнои людыны велыке дило.

Ликарь поклавъ свій картузъ на мисце й сивъ знову на канапи.

— Вы самы звернулы, добродію, увагу на те, що сынокъ мій, колы вы оглядалы його, обирвавъ несподивано ричъ на пивслови й зомливъ на короткый часъ...

— Такъ, я звернувъ на це увагу, але особлывого значиння не надававъ, бо, здається, сынокъ вашъ—крем'язный хлопець и ни на яки нервозы не може поскаржытысь.

— Помыляєтесь, помыляєтесь вы, добродію! — мовывъ зъ одчаємъ Петро Йвановычъ.—Це винъ вже въ третій разъ зомливає й сьогодни я впевнывся, що

те, про що я боявся й подуматы, згадаты — гирка правда: я певенъ, що мій Сергій—епилептикъ.

— Може вы поспишаєте зъ діагнозомъ? — завважывъ ликарь...

— Ни, ни! на превелыке горе моє, на безталання моє, я не помыляюся. Люта, немылосердна прырода не схотила поступытысь и на ступинь видъ своихъ законивъ за-рады мого безталанного сына, не помылувала вона и його нещаслывого...

— Хиба епилепсія у васъ въ роду? — запытавъ ликарь.

— Ця хвороба прокльономъ лежыть на всій моїй родыни видъ самыхъ пращуривъ... Никого вона не мынула, ридко кому не скоротыла на половыну жыття. Вси мы, родычи, це знаємо. Я йиздывъ за кордонъ, я радывся зъ ликарямы, я личывся, не зважувався довгый часъ женытысь, бо певенъ бувъ, що тягаръ цієи проклятои хворобы не мыне й моихъ дитей...Але ось на трыдцятимъ роци епилепсія мене покынула. Я наче на свитъ народывся, але ще висимъ рокивъ оберигався женытысь, нарешти я зробывъ цю мерзенну гыдоту — я оженывся й давъ жыття безталанному епилептику. Уявить же теперъ моє становыще, зрозумійте мукы моєи совисты!

— О! — поспишывся ликарь заспокоиты стурбованого пана:—це звычайна ричъ! У нашъ викъ батькы лышають своимъ дитямъ писля себе далеко бильше рижныхъ недугъ, нижъ червинцивъ.

— Звычайна ричъ? Злочынство всяке, душогубство тежъ, добродію, звычайна ричъ; але я певенъ,

що колы бъ я пидъ вплывомъ помсты або якого хыжого инстинкту утявъ кому-небудь ногу, або руку, колы бъ я вчынывъ навить своєму ворогови яке зло— вы бъ першый осудылы мене й не схотилы поводытыся зо мною, якъ зъ ривнымъ соби... Бильшъ того— колы бъ, напрыкладъ, зналы, що я, маючы яку-небудь заразну хворобу, пишовъ помижъ здоровыхъ людей— вы бъ вважалы за свій обов'язокъ зупыныты мене. Черезъ вищо жъ батькы корыстуються окремымы прывилегіямы? Хто давъ прывилегію батькамъ обрикаты свою дытыну на виковичны мукы, надаючы їй то хворе серце, то туберкульозъ, то епилепсію? Якъ можете вы, ликарь, натуралистъ, называты спокійно таки вчынкы звычайною риччю?

— Одъ усього серця стыскую вашу руку, Петре Йвановычу,—обизвався ликарь.—Я васъ спочатку не зрозумивъ. Мы, ликари, краще, нижъ хто иншый, бачымо те горе, ти страшенни наслидкы батькивськои необережносты, жертвамы якои заповнено дитськи ликарни, в'язныци, дома для божевильныхъ. Вы, прынаймни, вкупи зъ наслидуваною хворобою передаєте сынови й наслидувани маєткы, вы забезпечуєте жыття своїй хворій дытыни, вы даєте можлывисть жыты у пидхожыхъ за-для його слабого организму умовахъ, а скилькы такыхъ батькивъ, що, надилывшы дытыну своимъ слабымъ организмомъ, выдають їи на голодъ, холодъ, вымагають видъ дытыны боротьбы, колы вона не здатня навить на спокійне жыття!...

— О! про це вже ничого й казаты!—завважывъ Петро Йвановычъ. — Колы бъ я не мавъ достаткивъ,

щобъ забезпечыты свою дытыну, то я бъ напевне не оженывся. Але, бачыте... — повивъ Петро Йвановычъ свою ричъ дали:—таку дытыну, якъ мій хворый сынъ, мало забезпечыты матер'яльно — йому насамперед потрибенъ спокій моральный.

— Ну, це вже не видъ васъ залежыть,—мовывъ ликарь.

— Трохы й видъ мене,—завважывъ Петро Йвановычъ. — Я по соби знаю, скилькы жыття наше, интелигентныхъ людей, залежыть видъ того чы иншого идеалу, видъ того чы иншого свитогляду. Я, напрыкладъ, увесь викъ свій бувъ мученыкомъ, дякуючы тому, що батько мій, людына сороковыхъ рокивъ, выховавъ мене въ идеалахъ своихъ молодыхъ годивъ.

— Ну-те?

— Я хочу вберегты свого сына видъ траты сылы й енергіи на даремну боротьбу зъ жыттямъ; я выробывъ соби окрему програму для выховання свого сына й попрохаю у васъ маленькои допомогы.

— Чымъ можу статы вамъ у прыгоди? — запытавъ ликарь.

— Вы недавно скинчылы университетъ, напевне маєте звязокъ де зъ кымъ зъ своихъ товарышивъ... порадьте мени, будьте ласкави, кого-небудь у воспытатели до сына. Людына ця повынна буде насамперед выховуваты зъ мого сына индиферентного, спокійного по всякъ часъ — и въ гори, и въ радости — стоика. Бильшъ того, за-рады спокою, за-рады здоров'я свого сына, за яке я повыненъ буду ввесь викъ свій даваты видповидь передъ судомъ своєй совисты, я зда-

тенъ видступытыся видъ найдорожчыхъ принципивъ и радо прывитаю ту людыну, що навчыть мого сына не прымичаты, прынаймни не звертаты увагы ни на зло, ни на неправду, ни на яку околышню гыдоту— одно слово: ни на вищо, що могло бъ стурбоваты його хвори нервы.

— Ну, такого воспытателя вы напевне не знайдете!—засміявся ликарь,—бо наврядъ, щобъ яка интелигентна, дійсно освичена людына погодылася зъ такою програмою егоистычного индиферентизму...Гадаю, що трохы згодомъ, колы вы заспокоитеся, то вы й самы їи видкынете...Але у всякимъ рази, яку бъ програму не натхнуло вамъ ваше горе, я буду завжды згадуваты часъ прыємнои знайомосты зъ вамы й видъ щырого серця кажу вамъ: вы—идеальный батько. Дайте намъ якъ найбильшъ такыхъ батькивъ, якъ вы, людей зъ такымы принципамы, зъ такымъ певнымъ, яснымъ поглядомъ на свои батькивськи обов'язкы, на свою видповидальнисть за долю своєи дытыны — й видразу, въ якыхъ-небудь пивсотни рокивъ, хворыхъ, злочынцивъ, божевильныхъ и взагали нещасныхъ людей поменьшає на добру четвертыну...

— Сергій йисты хоче... звелышъ даты, чы хай пидожде? — запытала, увиходячы въ кабинетъ, молода, повновыда пани, жинка Петра Йвановыча.

— Ни, хай ще перетерпыть до десятои годыны, — видповивъ Петро Йвановычъ, зырнувшы на свій годынныкъ...

— Вы самы й за йижою наглядаєте? — здывувався ликарь...

— И за йижою, й за одягомъ, и за температурою — за всимъ винъ самъ доглядає; мени, якъ матери, ничого й робыты,—завважыла весело пани.

— Я тилькы що назвавъ вашого чоловика идеальнымъ батькомъ. На превелыку радисть свою, зъ кожною хвылыною впевняюся, що я не помылывся,— звернувся ликарь до паніи.

— О, Петро Йвановычъ, якъ батько, не має, здається, соби й ривни. Тымъ-то винъ и допарубкувався до сорока рокивъ, що все боявся цыхъ страшенныхъ батькивськыхъ обов'язкивъ, — видповила пани.

— Кони подано! — сповистыла дивчына. Ликарь ставъ прощатысь.

— Я не довивъ своєи речи до кинця...вы такъ поспишаєтесь,—мовывъ панъ.

— Другымъ разомъ радо побалакаємо. Вы зачепылы пытання, зъ прыводу якого є багацько що казаты; але теперъ я не можу...выбачте мени,—видповивъ ликарь, простуючы до передпокою. Петро Йвановычъ выйшовъ його провесты.

— Дуже васъ прохаю, колы маєте яку добру кныжку про епилепсію, то передайте мени—я вамъ незабаромъ поверну їи,—попрохавъ панъ въ передпокою.

— Не раджу вамъ чытаты ликарськи кныжкы,— завважывъ на-пивъ зъ жартомъ ликарь.

— Ни, ни! Гроши, выховання, медыцыну — все мушу поклыкаты на допомогу соби, щобъ хочъ трошечкы заспокоиты свою совисть,—мовывъ палко панъ.— Тяжко, знаєте, невымовно тяжко почуваты себе воро-

гомъ своєи дытыны,—додавъ винъ трохы згодомъ, одвертаючысь до викна, передъ якымъ давно дожыдала ликаря пара чудовыхъ сирыхъ коней, запряженыхъ у блыскуче нове ландо.

— Машыныста ликаря клычуть!—крыкнувъ несподивано пидъ самымъ викномъ якыйсь хлопець.

— На вищо?—запытавъ панъ.

— Парубокъ кинчається!—мовывъ хлопець.

— Якый парубокъ? Де винъ?—запытавъ Петро Йвановычъ.

— На гармани—кыдавъ снопы... зомливъ, упавъ, а теперъ кинчається, — видповивъ якось несмилыво хлопець.

— Якый же парубокъ?—запытавъ панъ.

— Не знаю... лыбонь Иванъ Степаныдынъ,—мовывъ хлопець.

— Спизнюся я сьогодни до моихъ пацієнтивъ, але ничого робыты—треба бигты на гарманъ,—мовывъ ликарь, спишно одягаючы пальто.

— Ни, ни... не турбуйтесь про цього хлопця: це зъ нымъ звычайна ричъ... винъ давно нездужа... Тутъ є у насъ ликарня — я звелю зразу одвезты його!—поспишывся Петро Йвановычъ заспокоиты ликаря. — Впевняю васъ, що вамъ нема для чого гаяты часу биля його... А ты, — звернувся панъ до хлопця, видразу зминывшы голосъ,—гукны до мене прыкажчыка!—Скажы, щобъ усе кыдавъ та йшовъ!—додавъ винъ надто, якъ здалося ликареви, суворо. Хлопець майнувъ, скилькы духу, до прыкажчыка, а ликарь сивъ спокійно у ландо й выйихавъ зъ двору.

———

IV.

Ландо завернуло за садъ, помынуло гарманъ и покотылось по-надъ крутымъ берегомъ узенькои, але глыбокои чыстои ричкы. Ликарь обиперся объ подушкы екипажа й закурывъ цыгарку. Винъ почувавъ себе въ цей соняшный, осинній ранокъ незвычайно гарно. Чы то чудова панорама на ричку, на витрякы, на ростягнуте довгою стьожкою по-надъ ричкою село изъ садкамы, шырокый степъ; чы то безхмаре небо, що, злываючысь десь далеко на краєвыди зъ темнымъ лисомъ, робыло наче ряму кругъ цього щаслывого куточка, де люде, напевне, жывуть спокійно пидъ пуховымъ крыльцемъ такои освиченои, такои гуманнои людыны, якъ панъ Петро Йвановычъ; чы то свиже, тыхе повитря чудового ранку, а чы, може, ця несподивана знайомисть, та коротенька розмова зъ «идеальнымъ» батькомъ—зробылы таке вражиння на молоду, чулу душу ликаря?... Напевне, напевне це винъ, самъ панъ, навіявъ своимы словамы, своимъ ридкымъ у наши часы свитоглядомъ цей настрій, а краєвыдъ и небо, й повитря, и село, й ричка—це тилькы естетычни додаткы до того вражиння, що зробывъ самъ панъ,—це той винокъ, що нымъ уквитчала сама прырода людыну, яка пизнала, прызнала и поклала соби за обов'язокъ маты завжды їи певни, нерухоми законы на увази.

— Тпрр!—спынывъ несподивано визныця коней.

— Що тамъ таке?—запытавъ ликарь.

— Онъ хтось гукає!...Здається, нимець бижыть,—показавъ рукою визныця въ той бикъ, звидкиль до-

носывся гулъ молотылкы. Ликарь глянувъ туды. Справди, якыйсь чоловикъ, весь у билому, бигъ навпереймы ландо й махавъ хусточкою.

— Винъ щось и крычыть, та не розберу ничого,—мовывъ визныця.—Винъ якъ и поблызу балака, то не втнешъ видразу, а здалека зовсимъ не розберешъ ничого,—додавъ винъ.

— Це винъ, здається, мене гукає! — мовывъ ликарь.

— Може й васъ,—мабуть, чы не до Ивана.

— Господинъ докторъ, господинъ докторъ!—донеслося до ликаря.

— Такъ и є — це винъ васъ клыче: мабуть, тому сердешному Йванови не перелывкы, бо нимець даремно не побижыть,—завважывъ визныця.

Ликарь уставъ зъ ландо й пишовъ машынысти назустричъ.

— Господинъ докторъ! Ифанъ вмирай! Ради Богъ, скорей!—мовывъ запыханый, червоный нимець, поздоровкавшысь зъ ликаремъ.

— Петро Ивановычъ казавъ, що його заразъ одвезуть у больныцю,—спробувавъ одмогтыся ликарь.

— Ифанъ вмирай! Нельзя больницъ...Пожальста, господинъ докторъ! Пожальста... одинъ секундъ...—прохавъ нимець, важко переводячы духъ и вытыраючы зъ лоба зъ горохъ завбильшкы крапли поту.

— Нйколы мени—отъ горе!—мовывъ наче про себе ликарь...

— Пожальста, пожальста, одинъ секундъ!—прохавъ ще пыльнише нимець и повернувъ до гарману.

Ликарь пишовъ за нымъ. Нимець простувавъ прямо черезъ канавы до гарману й зупынывся биля вузенького суточка по-мижъ двохъ жытнихъ скыртъ.

— Кидаль снопъ... упаль и—конвульсій... Теперъ слава Богъ, прошоль конвульсій, только обморокъ!— мовывъ Карло Хведоровычъ, опускаючысь навколюшкы передъ зомлилымъ Иваномъ, що лежавъ на земли. Ликарь оглядивъ парубка. «Де я його бачывъ? — промайнуло у ликаря въ голови. — Я певенъ, що десь и, здається, недавнечко, бачывъ я й цей высокый, трохы одлогый лобъ, и цей тонкый, ривный нисъ, и це на двоє передилене пидбориддя, й навить цей русявый кучерявый чубъ, що такъ неслухняно падає на очи... Але де? колы?...»

— Теперъ йому вже полегшало — винъ чы не заснувъ, а за хвылыну таке було, що не прыведы Царыце Небесна! Думалы, що винъ скаличыться на викы: и ногы, й рукы корчыло, и выдъ корчыло на бикъ,—обизвався дядько Хведиръ, скыдаючы зъ гарбы снопы.

— О! какой биль конвульсій!—додавъ нимець.— И рукы, й ногы, й голова...Ну, теперъ онъ будетъ спокойнъ? не будетъ больше конвульсій? — запытавъ винъ, трохы заспокоившысь, ликаря.

Але ликарь не встыгъ видповисты на це пытання, якъ Иванъ знову засипавъ рукамы, ногамы, знову затрипалося все тило, изнову налыти крив'ю банькы забигалы, перекосылыся, зъ рота выкотылася темнымъ клубкомъ пина...

— Ищо конвульсій! — мало не крыкнувъ зъ одчаємъ Карло Хведоровычъ.

— Хлороформу, швыдче!—звеливъ лікарь.

— Хлороформъ! Жифо бижаль, штобъ даваль помешшикъ!—скомандувавъ Карло Хведоровычъ, доручаючы погонычеви, що саме нагодывся, клаптыкъ спысаного паперу.

— Винъ, мабуть, помре! Ачъ, якъ його кыда сердешного—ще дужче, нижъ ранише,—обизвався зъ скырты Степанъ.

— Це йому, мабуть, вже не вперше трапляється?—запытавъ дядькивъ ликарь, покрываючы выдъ Ивана машыныстовою хусточкою.

— Ни, такого ще зъ нымъ николы не було. Млявый винъ бувъ видъ самыхъ пелюшокъ: якъ розсердыться було, або попоробыть дуженько, такъ и зомліє видразу, а про чорну болисть ще не було доси чуткы,—видповивъ Степанъ.

— Сьогодни винъ попоробывъ трохы черезъ сылу: хотивъ, бачте, довесты челяди, що й винъ здатенъ до роботы, а воно йому зразу й показало,—завважывъ Хведиръ.

— Воно тамъ и роботы було зъ його, Бога рады: копу чы й скынувъ на молотылку, чы й ни?... Мій Опанасъ—молодшый за його, проте видъ самого ранку любисенько кыдає снопы, — обизвався знову Степанъ.

— Хиба тилькы Опанасъ кыда?... И Марко, и Корній, и Тимохвій—уси його однолиткы на тій самій роботи. Робота не завадыть, якъ здоров'я є,— видповивъ Хведиръ.

— То жъ то й є! А у цього безталанного Ивана ни тила, ни сылы й званія нема... Ачъ, якый худый,—мовывъ Степанъ, злазючы зъ скырты.

— Да, да! онъ ошень слабъ, ошень слабъ. Нетъ жиръ, нетъ тело! — пидхопывъ нимець, тяжко зитхнувшы й показуючы пальцемъ на розхристани, важко дыхаючи груды Йвана.

Але, властыво кажучы, тутъ не могло буты навить и речи про абы-якый жыръ, абы-яке тило. Незвычайно тонки за-для простои людыны кисткы, обтягнени жовтою, сухою, якъ пергаментъ, шкурою, ситка темныхъ, налытыхъ венозною крив'ю жылъ та попсовани, хвори нервы складалы собою ввесь той организмъ, що повыненъ бувъ здобуваты соби коженъ шматокъ хлиба сутяжною працею.

— Завертай, Хведоре, воливъ та везы Йвана у больныцю! — гукнувъ несподивано, надиходячы до хворого, чымсь розгниваный прыкажчыкъ.

— Нетъ, нетъ! — запротестувавъ Карло Хведоровычъ,—онъ слабъ, онъ конвульсій!

— Ни, годи, Карло Хведоровычъ! теперъ васъ николы не послухаю: нагорило й такъ мени видъ пана, дякуючы вамъ за Ивана!

— Я принялъ Ифанъ, я самъ сказаль помешшикъ!—мовывъ нимець, ударяючы себе въ груды.

— Завертай воливъ та везы швыдче у больныцю, — звеливъ у-друге прыкажчыкъ, не звертаючы ніякои увагы ни на протестъ нимця, ни на конвульсіи Йвана, що ще побильшалы.

— Я не дозволю займать Ивана, покы винъ зовсимъ не заспокоиться й не очуняє! — мовывъ властно ликарь.

— Онъ вже Матвій и ликы несе, — обизвалась дивчынка зъ гурту дитей, що зибралысь до скырты дывытысь на хворого парубка.

— Ну, жифо, жифо! Давай скорей! — гукнувъ Карло Хведоровычъ на хлопця, що наблызывся до гарману.

— Нема ничого!—видповивъ хлопець и пиднявъ у-гору, наче на доказъ, порожни рукы.

— Якъ то нема? Що ты брешешъ? ты квитокъ загубывъ?—скыпивъ ликарь.

— Ни, я давъ панови квитокъ, воны прочыталы та й не далы ничого: проби, у больныцю,—тамъ кажуть, дадуть усього, чого треба, а машыныста хай идуть заразъ до молотылкы.

— Ты жъ казавъ панови, що я на гармани, що це я, ликарь, пославъ тебе?—запытавъ ликарь хлопця.

— Ни, не казавъ.

— То жъ то й є! Побижить, прохаю васъ, вы до-дому, Хведоре... Ось я напышу зразу до пана. Не гайтесь тилькы, бо парубкови погиршало. Скажить тамъ панови...

— Степанъ молодшый — хай винъ пиде!—перебывъ Хведиръ ричъ ликареву.

— Васъ посылають — вы й идить! — видмигся й соби Степанъ.

— Оба бижаль! оба разомъ, жифо бижаль!— скомандувавъ нимець.

Але ни Степанъ, ни Хведиръ не рушылы зъ мисця.

— Та що це таке? Оглухлы вы, чы що? Говорыться-бо вамъ—идить швыдче до пана! — грымнувъ на дядькивъ ликарь.

Дядькы почухалыся, переглянулыся и, наче змовывшысь, одійшлы заразомъ геть за скырту.

Ликарь ажъ пидскочывъ.

— Та що це справди таке? Це не люде — це хыжи звири! Вы—прыкажчыкъ; звелить хочъ вы своимъ робочымъ питы въ економію.

— Воны не пидуть!—видказавъ прыкажчыкъ.

— Якъ то не пидуть? Идить у такимъ рази вы самы до пана. Розумієте — парубокъ помирає у васъ на гармани.

— Нйколы мени бигаты — у мене тежъ своє дило є, — буркнувъ прыкажчыкъ и одійшовъ и соби геть.

— Свинь! Скотъ! Я тибе показаль, я тибе...— кынувся бувъ Карло Хведоровычъ за прыкажчыкомъ, але мыттю схаменувся й повернувъ назадъ.

— Я сичасъ самъ бижаль! Я жифо! — мовывъ винъ до ликаря и въ ту жъ хвылыну зныкъ за ожередомъ.

Ликарь зостався самъ биля Ивана. Молотылка гула за скыртамы; по всьому степу биля довгыхъ скыртъ пшеныци метушывся скотъ, люде. Купка загорилыхъ, чорвоновыдыхъ здоровенькыхъ дитокъ, нагледившысь на Ивана, почалы гратысь на сусидній левади. Передъ ликаремъ, наче зъ земли, выросталы

велычезни ожыреды соломы; що хвылыны пройиздылы то пидводы зъ лантухамы, то водовозы, то возіи; праця, жыття кыпило навкругы. И здалося ликареви, що ци конвульсіи, ци мукы хворого Ивана — не що инше, якъ тежъ видгукъ слабого организму на околышній настрій, околышній рухъ здоровыхъ людей. Хто винъ, цей парубокъ? Чы має винъ родыну, чы круглый сырота? Чы батько, чы ненька надилылы свого безталанного сына цымъ нездатнымъ до праци организмомъ? Чы розуміють воны свою провыну передъ сыномъ? Наврядъ!... И прыгадалося ликареви тепле, спокійне лижко маленького пацієнта Сергія, прыгадалося стурбоване, замыслене облыччя Петра Йвановыча надъ лижкомъ хворого сына, прыгадалася до останнього словечка коротенька щыра розмова зъ «идеальнымъ» батькомъ. О, колы бъ, колы бъ побильшало на свити такыхъ батыкивъ!...

Але ось зашелестила солома—ликарь обернувся. З-за скырты несмилыво вызырнула якась дивчына. Вона окынула єдынымъ, безъ краю смутнымъ, переляканымъ поглядомъ Ивана и, наче засоромывшысь ликаря, мыттю сховалася за скыртою.

— Онысько!—гукнувъ хтось биля молотылкы.

Солома знову зашелестила, и дивчына побигла.

А тымъ часомъ Иванови гиршало зъ кожною хвылыною. Конвульсіи, що затыхлы булы трохы, почалыся ще зъ бильшою сылою. Ликарь ставъ пидмощуваты, що мавъ пидъ рукою, пидъ голову Иванови, пидложывъ пидъ рукы роспущени снопы й нетерпляче выглядавъ нимця...

— Свистокъ давай! Не надо молотиль! — гукнувъ несподивано нимець, перестрыбуючы канаву, й черезъ хвылыну склянка зъ хлороформомъ полетила з-за скырты й упала повзъ самого ликаря.

— Свистокъ давай!—доносылося до ликаря вже з-за клуни.

— Не надо снопъ! Не надо! Не надо молотиль!— гукнувъ ще дали нимець, и ликарь почувъ, якъ здоровенный пасъ молотылкы гепнувся зъ усієи сылы объ землю.

Молотылка видразу замовкла. Робочи наче скам'янилы: дивчата захололы зъ снопамы въ рукахъ, чоловикы задублы зъ пидведенымы вгору выламы, возіи сталы, якъ укопани, середъ току, водовозы дывылыся й не бачылы, що вода давно лылась поверхъ цебра; тилькы самъ Карло Хведоровычъ не бачывъ, наче не прымичавъ того вражиння, що робылы його слова, и ще дужче гукавъ, ще дужче спынявъ роботу.

— Що це за знакъ? Карло Хведоровычу, що трапылося? — кынувся перелякано прыкажчыкъ до машынысты.

— Не хотєль молотиль! Не будетъ больше молотиль! Не смєй єхаль по снопы, не смєй подаваль!— лютувавъ, наче самъ не свій, Карло Хведоровычъ, бигаючы помижъ оторопилыхъ, мовчазныхъ робитныкивъ, вырываючы зъ ихъ рукъ снопы, выла, оберемкы соломы.

— Що тамъ скоилося? Молотылка попсувалася, чы панъ може заборонылы молотыть? — допытувався прыкажчыкъ.

— Карлъ Федоровичъ не хотєль молотиль! Карлъ Федоровичъ не хотєль служитъ у такой помешшикъ! Карлъ Федоровичъ не хотєль браль денегъ у такой шеловєкъ... Онъ скверни шеловєкъ—помешшикъ Марьєнковъ! Пошоль! Всє пошоль! Нихто работаль на гарманъ! — крыкнувъ ще дужче нимець и кынувся до терезивъ, де чоловикы доважувалы пшеныцю. Чоловикы розступылыся, лантухъ упавъ до долу. Нимець перескочывъ черезъ розсыпану пшеныцю, перебигъ черезъ купу розисланого на брезенти послиду й майнувъ прямо туды, де лежавъ Иванъ.

— Онъ уже спокоинъ? Онъ спаль? Я його взяль съ собою, я його сдєлаль майстръ, бедни Ифанъ,—мовывъ нимець, уздрившы прыкрытого платкомъ, нерухомого теперъ Ивана, що вытягся на весь зристъ.

— Иванъ уже вмеръ; не вытрымавъ останнихъ конвульсій! — мовывъ сумно ликарь, видкрываючы сынє, ажъ чорне облыччя парубка.

— Умеръ! Ифанъ умираль? — перепытавъ не своимъ голосомъ нимець.

— Вмеръ!—мовывъ удруге ликарь.

— О-о-о-о!—протягъ Карло Хведоровычъ и мовъ скам'янивъ.—Прыкажчыкъ, прыкажчыкъ, подвода мени! Сичасъ подвода! Я—вонъ зъ економіи... Геръ докторъ! Геръ докторъ! Ви знайтъ?...ви слихаль?... Ето Ифанъ... Ето худъ, ето бледъ... ето слабъ Ифанъ — ето сынъ нашъ помешшикъ Марьєнковъ!... Да! да! сынъ помешшикъ!...

Ликарь схопывся на ногы й обвивъ гуртъ людей, що зибрався тымъ часомъ биля Ивана, здывованымъ поглядомъ.

— Невже цьому правда?—запытавъ винъ.

— А вже жъ правда! Степаныда, маты Йванова, служыла у пана въ горныцяхъ, покы винъ ще не женывся...тамъ и сына прыдбала,—мовывъ Хведиръ.

— Тымъ то мы, панычу, й за ликамы Иванови боялыся йты. Хиба бъ же мы такы не пишлы, колы бъ воно... мовлявъ... не теє?—додавъ Степанъ.

Ликарь не промовывъ бильше ни слова, але теперъ винъ зрозумивъ чыє облыччя прыгадалося йому, колы винъ дывывся на на-пивмертвого Ивана; теперъ винъ знавъ, якый батько надилывъ свого сына такымъ организмомъ: «идеальный» батько щыро подилывся и слабымъ организмомъ, и попсованымы нервамы, и нездатнымъ серцемъ зъ своимъ старшымъ сыномъ, навить лыченько своє, вроду свою панську давъ йому, и тилькы дрибныцю — маєткы та батькивськи обов'язкы залышывъ про другыхъ—«законныхъ» дитей...

— Вамъ кони подано! — нагадавъ прыкажчыкъ ликареви.

— Подякуйте панови за його ласку — я пойиду на пидводи, а попередъ треба одвезты Ивана до-дому,—мовывъ ликарь.

Хведиръ побигъ до своєи гарбы, вымостывъ їи соломою, й черезъ хвылыну безпатентного сына идеального батька скынулы на гарбу й одвезлы до хатыны, де жыла його маты въ сусидахъ.

— Нумо й мы йихаты — звернувся ликарь до Карла Хведоровыча, котрый саме выводывъ якись каракули на клаптыку паперу, вырваного зъ запыснои кныжечкы.

— Я писаль сичасъ помешшикъ...Я завтра прислаль за чемоданъ... я все бросаль. Я бросаль 25 рублей въ економіи... Да, да! Карлъ Федоровичъ не хотєль деньги помешшикъ Марьєнковъ,—пусть онъ отдаваль другой сынъ!...

— Хиба є й другый сынъ?

— Да да! въ другой село—другой сынъ!...

За высокымъ тыномъ.

—

Вечорило. Небо було ще ясне, и тилькы на заходи повагомъ зводылася на зустричъ червоному, якъ жаръ, сонцю темна стинка. Верхній край їи вже спалахнувъ краденымъ полум'ямъ, але сонцю ще вильно було озыраты свитъ Божый, и воно залюбкы спыныло свій ясный поглядъ на крутому згир'ю. Засялы раптомъ, зачервонилыся його то жовтои, то билои глыны провалля, мыттю понялася золотымъ проминнямъ порослая по йому дибровка, рожевою стьожкою повылася по-пидъ нымъ ричка и, немовъ той розисланый сувой полотна, забилила середъ дибровы одъ шпыля до нызу гладенько втоптана вузенька стежка. Тією стежкою йшовъ, купаючысь у вечирньому проминни, не такъ старый, якъ знесыленый дидъ. Сонце обдавало увесь станъ його сяйвомъ, золотыло навколо вже трохы пожовкле лыстя

та траву, але дидъ немовъ не бачывъ ничого и хмурый, замысленый, байдужый до пестощивъ сонця, не звертавъ увагы ни на сяйво, ни на вколышню красу. Права рука його була закладена за пазуху, въ ливій нисъ винъ свердло та гладенько застругане чипъ. Чорна тенетка, де-не-де полатана, де-не-де у роспиркахъ, телипалася, нигде не прылягаючы до схудлого тила; демыкытонови, тежъ давно непрати штаны спускалыся до самои земли и прыкрывалы покандзюблени, вузловати боси ступни ажъ до п'ятъ. Зпидъ рудои, вкрай попсованои сонцемъ та негодою смушевои шапкы вызырало довгобразе, жовте, покраяне не частымы, але глыбокымы зморшкамы облыччя. Густи бровы навыслы на сами очи. Сыва борода засіялася по самому пидбориддю и, зъ давнихъ часивъ неголена та занехаяна, спускалася неривнымъ косякомъ на груды. Пасмы тежъ неривного сывого волосся падалы на запечену на сонци шыю и прыкрывалы жовти, якъ вискъ, прозори вуха. Дидъ мавъ бы выглядъ мерця, колы бъ не ясный, гострый поглядъ його маленькыхъ сирыхъ очей. Ти очи часомъ и прымеркалы видъ стомы, але за хвылыну знову розжеврювалыся, й тоди дидъ проймавъ гострымъ поглядомъ усю диброву, сягавъ очыма до самои ричкы, що оточыла згирря зъ трьохъ бокивъ, занепокоєно озырався назадъ, прыдывлявсь до шпыля, за якымъ розкынулося ненавысне йому село та його власна оселя.

Нигде не выдно було ни души. Йому пощастыло: винъ бувъ самитный середъ цієи окопанои та об-

кладенои колючымъ чагарныкомъ дибровы; самитный буде й на нызу, на ричци; не зустрине, не побачыть никого зъ своихъ ворогивъ. А ворогивъ тыхъ—незличыма сыла. Увесь билый свитъ—то вороже поле, де стилькы ворожыхъ станивъ, скилькы людей. И змагатысь зъ нымы — не сыла, здолаты ихъ — ни у кого не постачыть снагы; кары воны тежъ не бояться ніякои, бо лукави, хытри, безсовисни воны, не выходять до чесного бою, не вызброюються шаблямы та мушкетамы, не прыпасають и гострыхъ ноживъ, якъ ти душогубы, а выховують свои лукави замиры у потайни хыжого серця, плетуть тенета на правду въ питьми своеи совисты, кують кайданы зъ улеслывыхъ ричей и нападають зненацька, середъ билого дня. Воны не дають никому жыты. Той велыкый даръ жыття, що давъ Господь и комашыни на втиху, переводять за бійкою, сваркою та злочынствамы на тяжку спокуту. Хиба хто справди керує своимъ жыттямъ? Хиба «воны» допустылы и його буты господаремъ своеи доли? Пошматувалы, попсувалы, якъ хотилы, достаткы, серце, душу, и воны бъ доси знущалыся зъ його, колы бъ винъ не навчывся ненавыдиты ихъ. Знивечылы йому жыття и вже напевне готують кайданы, плетуть тенета и на Гапку. Та ни—даремна ихня праця, даремни заходы: не зазнає дидова унука сыритськои доли, не коштуватыме хлиба, помащеного прокльономъ, не запобигатыме ласкы у ворогивъ...

На середыни стежкы дидъ зупынывся й перевивъ духъ. Подорожъ одъ шпыля, де кинчалася диброва та почыналося заплетене высокымъ тыномъ дворыще

дидове, була не далека, и ще недавнечко дидъ перебигавъ цю стежку не бильше, якъ за десять хвылынъ; сьогодни жъ їй неначе й край загубывся. Ногы тремтилы, серце знесылювалося, губы прыпадалы смагою, двадцять-трыдцять крокивъ, що малося ще перейты, здавалыся довгымы гонамы, и колы бъ ти думкы та почуття, що неслы його теперъ на своихъ крылахъ, хочъ на хвылыну покынулы його, винъ упавъ бы тутъ, на дорози, й може не повернувся бъ бильше й до жыття. Але, на щастя, розумъ та серце його булы у добрій згоди: воны пидтрымувалы одынъ одне, якъ добри побратымы, пидбадьорювалы одынъ одне, якъ щыри друзякы. Чы то думкы померкнуть — серце, обурене пекучою ненавыстю, зневагою, огыдою до людей, поспишається на допомогу розуму й розворушує ихъ; чы то серце вгамується та стыхне хочъ на хвылыну клекотаты—тяжки спогады про мынуле лыхо вже на поготови, щобъ збентежыты його спокій та знову выклыкаты гирки почуття.

Спогадамы своимы Мыкыта не любывъ подилятысь ни зъ кымъ. Кожне зернятко, що западало колы на серци йому, винъ пестывъ нышкомъ и самъ зрывавъ ти квиткы, що выросталы зъ його; кожну думку оброблявъ доты, покы зъ неи не выроблялося гладенького кильця до того ланцюгу, що почавъ нызаты ще за дытячыхъ часивъ; коженъ выпадокъ складавъ нышкомъ у ту скарбныцю, куды поклавъ и своє перше горе. Тоди йому було всього чотырнадцять рокивъ. Винъ жывъ у своихъ опекунивъ, дядька Кузьмы та дядыны Горпыны. Батько покынувъ трьохлитньому

Мыкыти добру нывку, прыкладный городъ, простору хату, пару бычкивъ та рябу кобылу; маты вмираючы добавыла шостылитньому сынови срибный хрестыкъ зъ лавры та щыру пораду: «не чипаты людей, не сперечатысь, на чуже добро не важытысь, чужымъ горемъ не корыстуватысь». На такій батькивщыни та зъ такою матерызною можна було бъ и добре на свити прожыты, та на жаль обибралы опикуномъ до сыроты дядька Кузьму; на другый жаль — дядько Кузьма посватався зъ старшыною, а на третій—взявъ соби за кума пысаря Антона Степановыча.

Завелыся видразу якись неоплаткы та клопоты: нывка перестала родыты, городъ порисъ бур'яномъ; бычкы скуксуватилы, кобыла знаровылася, а якъ забажалося дядыни Горпыни новои осели, то завалылася й сыритська хата. Рикъ, другый — и хату, повитку, бычкивъ та кобылу якъ языкомъ злызало; ще черезъ рикъ продалы земельку, й нарешти усе господарство перевелося на змоченый не однымъ цебромъ горилкы вексель одъ дядька Кузьмы—не мало, не багацько, ажъ на сто карбованцивъ.

Позбувся Мыкыта, якъ воды напытысь, батькивщыны та й не знавъ довго про свою прыгоду. Люде мовчалы, а диты хочъ и торочылы сыроти щось про його шкапыну, та зроду неговиркый, не цикавый до новынъ хлопець не дуже дослухався. Пролынувъ якыйсь часъ—и батькивська оселя, бычкы та кобыла зныклы зъ пам'яты, якъ сонъ, якъ мрія. Мыкыта звыкъ до вбогои доли сыритськои, навчывся дякуваты за дарованый шматокъ хлиба, прывчывся звертаты й порожньому

возови та обмынаты лыхо за далеки гоны, забувсь личыты ти стосуны, що перепадалы йому видъ дядыны та дитей їи, й щыро молывся Богу за тыхъ добрыхъ людей, що не попустылы загынуты пидъ тыномъ. Але ось наступывъ незабутній, до вику незабутній, день Спаса. На свитанку рознеслася по селу звистка, що старшыну та пысаря арештовано за якись «обчеськи гроши». Уси селяне, якъ одынъ, гайднулы до волосты: жахъ за свои кревни шагы зигнавъ людей и зъ дальнихъ хуторивъ. Мыкыта прыгнавъ дядькивъ товаръ на обидъ и побигъ зъ хлопцямы тежъ туды. Велычезный выгинъ передъ волостю давно заповнывся народомъ та повозкамы. Люде гомонилы, грымалы, суперечалыся; де-не-де луналы прокльоны та дорикання: люде прыгадалы «велыку», «святу» правду, простягаючы до неи свои рукы, благословлялы їи и, здавалося, здатни булы побыты каминнямъ зрадныкивъ тієи правды — злодія-старшыну та пысаря, Антона Степановыча.

Мыкыта стоявъ пидъ млыномъ и очыма йивъ цю обурену, страшну, розлютовану громаду. Винъ розумивъ їи горе, спочувавъ їй, обикраденій, одуреній, скрывженій своимъ жъ братомъ-селяныномъ и пыльно прыслухався до голосныхъ ричей. И справди, було що послухаты, було на вищо подывытыся.

Прокынулася людська пам'ять, прыспана то моторычамы, то обережнистю, захвылювало стояче болото терплячкы, куды звыкла громада скыдаты всякый брудъ; зирнулы на верхъ уси давни злочынства, прыгадалыся навить де-яки речи, що, здавалося, нихто

не мигъ чуты, тымъ паче пам'ятаты. Лыхо зйиднало ворогивъ, и люде, доси немични, похнюплени та немовъ байдужи до всего въ свити, раптомъ звелы свои головы, загомонилы, подужчалы, зацикавылыся, якъ тилькы злодій поклавъ свою руку на ихни гаманы. Громада лютовала й выклыкала старшыну та пысаря до росправы, але ихъ не було на сели. Тоди ввесь гнивъ їи перенисся на головы друзякивъ та пособныкивъ ихнихъ. На чоли жъ тыхъ друзякивъ стоявъ дядько Кузьма. Хтось натякнувъ на Кузьму, и громада вже пидхопыла, покотыла по всьому выгону його неславу, закыдала грязюкою його опорочене им'я. Посыпалысь, якъ горохъ зъ торбы, лайка, призвыща та докоры. Уси загомонилы, уси розпалылыся и коженъ поспишався выказаты прылюдно все, що знавъ про Кузьму.

Мыкыта зминывся на выду: то жъ порочылы його ридного дядька—ту єдыну спасенну душу, що прывитала його сыроту; то жъ селяне судылы ту людыну, якій ще вчора нызенько вклонялыся; то жъ поносылы сусиды ту саму сусидку, якій ще недавнечко й стежку до свого двору промиталы...И дядько зносывъ ту страшну наругу! Винъ бувъ одповивъ щось громади, але такъ несмилыво та тыхо, що жодне слово його не дійшло до Мыкыты.

— А сыритська худоба де?— гукнувъ хтось на весь выгинъ.

— Землю, хату, воливъ, коня де подивъ?—пидхопывъ другый голосъ.

— Злодіяко! Шахрàю!...Де ты Мыкытыну батькивщыну подивъ? Де подивъ сыритське добро?...Видповидай — мыръ тебе пытає, — обизвався литній вже чоловичокъ, усимъ видомый п'янычка Максымъ.

— Собакы! чого гавкаєте? Навижени, чого напалыся?...Забулы хиба, якъ на цьому самому мисци чотыри цебры горилкы на сыритськи гроши выпылы? — розлигся тонесенькымъ дзвоныкомъ голосъ дядыны Горпыны.

— Мыкытыну худобу де подивъ? — загула громада. — Ныву, городъ, бычкивъ за сто карбованцивъ купывъ...на сыритськыхъ сохахъ хату поставывъ...сыритську кобылу въ цыгана обминявъ!... Думаєшъ, не знаємо? Думаєшъ, не бачылы, не чулы?

— А кожухы, сирякы та одежына? — нагадавъ Максымъ.

— Одежу куды подивъ? Може, скажышъ, Мыкыта зносывъ?...

— Мыкыта! Де Мыкыта?...Хай покаже свою тенетку, хай самъ роскаже мырови, якъ дядько його доглядавъ!

— Онъ-де Мыкыта стоить! Ведить його сюды, до мыру! — гукнувъ скилькы духу, на весь выгинъ, Максымъ.

— Мыкыто! Де Мыкыта?—пидхопыла громада.— Ведить його сюды!

Мыкыта злякався й поступывся назадъ.

— Мыкыто, иды! громада гукає, — штовхнувъ його ззаду якыйсь парубокъ.

— Чуєшъ, Мыкыто? — гукають. Иды — дядько Кузьма рябу кобылу верне,—штовхнувъ його другый парубокъ.

— Становы мырови ще чотыри цебры горилкы, то й батька зъ того свиту повернуть!— зареготався надъ самымъ вухомъ його рябый поводарь Панько.

Мыкыта выхопывся, якъ опеченый, и майнувъ, скилькы духу, до дибровы, але незабаромъ схаменувся: згадавъ, що товаръ доси въ загороди, вернувся до-дому й погнавъ пасты.

Давно, дуже давно це було. Поводаря Панька вже й на свити немає, але смихъ його й доси лунає. Ни, то сміявся не хлопчыкъ-поводарь, то сміялася його устамы вся громада, уся та велычезна сыла людей, що продала свою совисть за 4 цебры, обикрала, зныщыла, пошарпала долю сыроты й тилькы тоди, колы надумала помстытысь за свои кышени його горемъ, згадала неправду дядька Кузьмы.

Винъ мусивъ бы тоди жъ, у той самый часъ, проклясты людське кодло, втекты, сховатысь одъ своихъ ворогивъ, але жъ молоде серце не з'умило гараздъ зненавыдиты: воно тилькы вжахнулося, стыснулося глыбше у грудяхъ, и винъ зостався ще терпиты та жыты, усимъ чужый, помижъ чужыхъ людей.

До шиснадцяты рокивъ стрымувавъ винъ своє серце, боявся, остеригався людей та все працювавъ на дядька й тилькы вже пры кинци симнадцятого одумався та покынувъ прокляту оселю. Трапылося це, одначе, трохы несподивано. Одного разу, пидъ часъ велыкого смутку, Мыкыта сыдивъ биля ричкы та ды-

вывся на батькивське дворыще, де господарювалы чужи люде. Сонечко сидало, клалося на велыку негоду, череда вже верталася зъ поля—часъ бы було и йому поспишытысь до-дому, щобъ за годыны загнаты дядькивъ скотъ у повиткы та залучыты овець у кошару, та не здіймалыся вже рукы до праци на корысть осоружнымъ людямъ, и Мыкыта не рушавъ.

Саме въ той часъ рыбалка Омелько вертався додому. Витеръ здіймавъ по ричци высоки хвыли. Манесенькый човныкъ раз-у-разъ порынавъ у ихъ, проте дидъ гнавъ за-играшкы свою хыстку шкаралупыну й наче не прымичавъ, що справляє їи проты витру та течіи. Крем'язный мовъ зъ каминю выточеный, простоволосый, самъ билый, увесь у билому, одынъ на манесенькій душогубци середъ шырокого простору розлютованои ричкы—винъ такъ мало похожый бувъ на тыхъ людей, що складають собою або покирлыву, полохлыву отару, або жъ громаду, здатну по всякъ часъ опохмелытыся чужымы злыднямы, такъ мало нагадувавъ тыхъ «дядькивъ» та «дидивъ», якыхъ найчастише доводылося Мыкыти бачыты, що парубокъ тутъ же поклавъ соби рыбалчыты, и якъ тилькы човныкъ черкнувся о берегъ, побигъ до Омелька прохатыся у прыймы.

— Росты тамъ, де доля посадыла, — видмовывъ дидъ, выслухавшы його пыльне прохання.

Мыкыта гирко всмихнувся.

— Доля мене, диду, онъ-де садыла, — показавъ винъ на свій грунтъ, — та ридный дядько вырвавъ

мене зъ того грунту тай кынувъ пры дорози...Визьмить же мене на ричку, де хочъ люде не ходытымуть та серця мого не топтатымуть. Вже колы зробылы зъ мене чужого робитныка, то хай же я краще робытыму на васъ, диду, нижъ на своихъ ворогивъ; колы одибралы ныву, то хай же я краще у води бовтатымуся, нижъ своимъ потомъ чужу землю полыватыму...Визьмить мене, диду! Побачыте: не надамъ вамъ ніякого клопоту, а ще може колы-небудь и въ прыгоди стану.

Омелько повагався трохы, подумавъ и нарешти прыйнявъ такы до себе його—не за сына й не за робитныка, а швыдче за товарыша, котрому пообицявъ выдиляты якыйсь то пайокъ.

Мыкыта не пишовъ бильше до дядька, не схотивъ навить браты зайвои сорочкы, а такъ, якъ бувъ, у чому бувъ, такъ и выйихавъ тієи жъ ночи передъ свитаннямъ на перше рыбальство.

И п'ять рокивъ пролынуло, якъ п'ять щаслывыхъ днивъ. Ричка, рыба, ятиры, святе пысьмо у недилю, коротеньки пытання й коротеньки видповиди зъ прыводу рыбальства або прочытаного дидомъ пысьма, ни словечка про людськи справы, ни натяку про ихни сваркы та клопитъ...То було безпечне, тыхе, повильне, щаслыве жыття. Адже серце не завдовольнылося нымъ: воно спочыло, посмилывишало, подало свій власный голосъ, а заразомъ помутыло розумъ и виддало його долю на поталу лыхымъ ворогамъ.

Недалечко видъ Омельковои хаты жыла чорнявенька, быстроока, молоденька московка, удова Одарка. Вона прыходыла иноди до Омелька по рыбу, й Мыкыта не стямывся, якъ закохався въ неи.

На той часъ дядько Кузьма выплатывъ йому 150 карбованцивъ, дидъ Омелько наскыдавъ тежъ до сотни. Мыкыта купывъ малесенькый грунтъ та хату край села, биля дибровы, справывъ човенъ та ятиры, оженывся и простягъ бувъ руку до щастя, та увирвалося те щастя, и люде покотылы його геть-геть. Мыкыта помылывся трохы—безъ краю весела дружына його була йому не до пары. Змалечку роскишна, дивкою та молодыцю свавильна — вона не зазнала ніякого горя на своєму вику, не бачыла, щобъ їи зирка колы-небудь хочъ трохы прымеркла, й обережный та неймовирный Мыкыта раз-у-разъ дывувавъ їи, а його пыльни прохання: «не вчащаты самій до людей» та «не залучаты всякого й до своєи господы» — навить сердылы. Вона звыкла змалечку до людей и любыла село. Сусиды, вулыця вабылы їи такъ само, якъ вабылы Мыкыту ричка та очеретъ, а новенька сукня—дужче за ясни зиркы. Молоди незабаромъ побачылы, що воны люде рижнои вдачи й немовъ рижныхъ краивъ, проте до сварокъ ще не доходыло, и Мыкыта покладавъ велыку надію на безъ краю покирлыву вдачу своєи жинкы. Не такъ миркувала найвирниша подруга Одарчына, зроду ненавысна Мыкыти молодыця Параска. Вона докладала трохы праци до Одарчыного весилля, и тежъ ажъ руками сплеснула, якъ довидалася, якый то лютый звиръ—не чоловикъ отой Мыкыта.

— И ты корытымешся йому? У черныци пошыєшся? За муры видъ людей сховаєшся?...Та хай винъ не дижде! Хай вже самъ у очерети зъ сатаною кублыться, а ты не корыся, не потурай йому!—порадыла вона Одарци.

Одначе Одарка не зважылася заводыты суперечокъ, и Мыкыта ще довгый часъ не знавъ, що шашиль вже точыть пидвалыну його осели.

— А що Параска не одвидувала часомъ тебе сьогодни?—запытається було иноди Мыкыта, завважывшы, що жинка неначе смутна.

— Чого бъ вона прытаскалася? — видповисть Одарка, а сама спалахне, немовъ їи вкрай образывъ Мыкыта.

Нарешти, якось у недилю, Одарка вбралася, якъ до церквы, й подалася кудысь. Мыкыта перегодывъ до самого обиду, а дали забравъ ятиры й подався, не обидавшы, до ричкы. Вернувся винъ вже надъ вечиръ, а жинкы все не було. Дорого бъ заплатывъ винъ, щобъ хто хочъ словечкомъ натякнувъ, де вона гостює, але пытатыся у сусидивъ якось соромно и прыкро було, и Мыкыта поклавъ соби не выносыты смиття зъ хаты та нышкомъ дожыдаты жинкы. Вона вернулася вже у-ночи. Мыкыта накынувся бувъ на неи, але побачывшы, що й сама молодыця не знає, куды свои очи подиты, облышывъ. Другои недили Одарка знову метнулася була зъ хаты до Параскы въ гости, але Мыкыта їи завернувъ. Молодыця посумувала трохы, попогрымала якый часъ и заспокоилася. За те Параска усе село оббигала, гирку

долю своэи подругы клянучы. Де не була яка подруга, сваха, родычка або кума—всихъ одвидала, всихъ розжалобыла. Заклопоталыся жиночкы нещаслывою долею безталаннои молодыци, всимъ шкода стало и вику їи молодого, и тієи вроды, що такъ марно в'яне... Де не взялыся порадныци та пособныци, а тымъ часомъ и Парасчынъ братъ — той самый парубокъ, зъ якымъ Одарка колысь соловейка слухала, повернувся зъ москаливъ. Не счувся Мыкыта, не зоглянувся, якъ вже чорна галичъ посила його хату, якъ лыхи ворогы одирвалы дружыну видъ його серця й кынулы въ обіймы якогось пройдысвита-москаля. Вона покынула його, двойко дитокъ-погодкивъ и подалася зъ села. Необачна, ймовирна, вона заплуталася якъ та муха у павутынни лукавыхъ порадъ, загынула въ обіймахъ порадныкивъ, якъ та тополя, обвыта кучерявымъ хмелемъ, згорила, якъ метелыкъ, на полум'ю того хымерного щастя, що обицявся їй даты облюбованый мыромъ полюбовныкъ. Вона загынула десь пидъ мійськымъ тыномъ, але ни смерть їи, ни його безталання ще не завдовольныло хыжыхъ ворогивъ: зосталося двойко дитокъ, и на ныхъ вже гострылы воны свои пазури. Сутяжно доходылося Мыкыти зъ двома малымы дитьмы, проте винъ выгодувавъ ихъ.

Маруся—така жъ чорнява, така жъ моторна та весела, якъ небижка-маты,—вже сама поралася биля печи, сама доглядала всячыны. Иванъ—крапля въ краплю батько — пособлявъ вже рыбалчыты. Нихто зъ сусидъ бильше не зважувався зазыраты въ Мыкытыни горшкы, нихто не сикався зъ порадамы, нихто не ка-

ламутывъ спокою, и батько дорослыхъ дитей мигъ бы назваты себе щаслывымъ, колы бъ тилькы те щастя не було й теперъ, якъ ранишъ, у рукахъ чужыхъ людей. «Не обійдуся безъ людей, не мыне й мене лыхая прыгода выряжаты колысь свою кривъ, своихъ дитей у чужу хату, або поганыты чужою дытыною куткы своєи осели»,—зитхавъ Мыкыта, и що дали, то все дужче та дужче росла його туга. Найбильше журывся винъ за Марусю; и якъ же винъ жаливъ їи, яко беригъ та ховавъ одъ погляду людського, абы хочъ яко мога довше подержаты биля себе та настановыты до жыття. Адже не вберигъ! Ще й симнадцяты рокивъ не мынуло їй, якъ нагледивъ десь биля крыныци дивчыну парубокъ Степанъ, уподобавъ, самъ сподобавсь, высватавъ та й повизъ ажъ у друге село.

Мыкыта мало не збожеволивъ. Щастя вже й на ричци не мавъ,—покынуло його зъ цього часу: то рвалыся ятиры, то ломався сажокъ, то захоплювала негода. Выйиде на ричку, визьме у рукы ятиръ, наважыться вже становыты, ажъ прыгадає, що Маруся його у чужій осели, въ чужому сели; згадає, що винъ одирвавъ шматокъ свого серця тымъ людямъ, що шкодувалы йому окрайця хлиба; згадає жинку та й забуде про рыбу. Стане середъ човна, задубіє на мисци й стоить такъ, ажъ покы хвыля не прыб'є його човенъ геть-геть до лозы. Очуняє, роздывыться, ухопыть тоди весельце, поверне човенъ, встромыть якый ятиръ, а тамъ гляды—знову або сажокъ загубывъ, або ятиры промынувъ, не потрусывшы.

И даремно Маруся выхвалялася достаткамы, чоловикомъ та свекрухою: Мыкыту не тишыло їи веселе щебетання. Винъ не йнявъ виры тому щастю, якымъ надиляють чужи люде, и колы Маруся почынала божытыся, винъ тилькы сумно хытавъ головою та все застерегавъ одъ якоись биды.

— И де бъ узялася та бида на мою голову? Чы я, таточку, кому що заподіяла?—дывувалася Маруся.

— А хиба я що лыхого людямъ заподіявъ, або твоя маты? — сумно видповидавъ їй Мыкыта: — люде, дочко—що та пожежа, або весняна вода—не розбирають, чы правый, чы вынуватый, а на кого наскочать, тому й бида.

И ще жадна хмара не перейшла надъ Марусыною головою, а вже якась бида неясна, невидома, але черезъ те ще страшниша наче шугала передъ Мыкытынымы очыма, наче шелестила крылами, щырыла зубы, якъ той поводарь Панько, выбывала гопака, якъ той коханець жинчынъ—москаль. И справди, та бида прыйшла. Незабаромъ Степанъ повернувся зъ миста п'янымъ и побывъ Марусю. Маруся прыбигла плачучы до-дому та й показала сынякы на руци.

Мыкыта ледве встоявъ на ногахъ. Закругляло червоне обиддя по хати, холодный питъ выступывъ на чоли, серце раптомъ замовкло. Ци страшни сынякы на доньчыному тили переповнылы чарку. «Хай же нею захлыснуться ворогы» — опам'ятався Мыкыта й кынувся бувъ до дверей, але Иванъ вже попередывъ його. Гордый, самостійный, выхованый батькомъ на простори та у шани, парубокъ понисся, якъ витеръ,

караты шуряка за сестрыну наругу. Мыкыта выйшовъ на поригъ, глянувъ йому вслидъ и щыро подякувавъ Богови за такого сына. Цилый довгый день не вертався Иванъ, а колы вернувся, його не можна було пизнаты. Побытый, у залытій крив'ю чумарци, увесь у реп'яхахъ та соломи, блидый, ажъ чорный на выду, винъ ледве дійшовъ до лавы, звалывся й бильше вже зъ неи не зводывсь. Вбыто сына, и Мыкыта не мигъ покараты душогуба. Вбыто парубка середъ села—и не знайшлося свидкивъ. Нихто не бачывъ, не чувъ ничого: «шурякы проби счепылыся на самоти въ клуни й не прохалы порятунку». Обійшлы, одурылы ворогы судъ, посміялыся зъ суддивъ, та не одурылы Мыкыты. Винъ зненавыдивъ ще дужче людей, и колы бъ не надія на праведный судъ божый, винъ бы самъ люто помстывся надъ ворожымъ селомъ. Поховалы Йвана, Мыкыта не выпустывъ жаднои сльозы; не промовывъ никому жадного слова, а тилькы вже у-ночи, колы поснулы селяне, винъ пишовъ до могылы, охопывъ їи рукамы и зъ такымъ видчаємъ крыкнувъ: «сыну, сыну»! що стрепенулася вся диброва, застогнавъ яръ, пиднялася хвыля зъ самого дна ричкы й замыготилы зиркы. Той тяжкый стогинъ не дійшовъ тилькы до серця Маруси. Воно вже було спаскужене, опоганене коханнямъ душогуба, и въ той часъ, колы батько проклынавъ свого найлютишого ворога, донька молылася за його.

Люде впевнылы їи, що Иванъ бувъ самъ выненъ, що винъ першый звивъ руку на Степана и що то самъ Господь покаравъ його за лыхи замиры проты шуряка. Маруся радо дослухалася до тыхъ ричей, хапалася за кожну дрибныцю, абы выправдыты свого чо-

ловика, и все дужче та дужче лынула серцемъ до його та сумовала за нымъ. Нарешти, однієи ночи, вона покынула одынокого батька и втикла до Степана. Тоди Мыкыта проклявъ їи, проклявъ увесь ридъ їи ажъ до сьомого колина, добувъ лютого собаку, купывъ верболозу й одгородывся видъ усихъ людей вельчезнымъ тыномъ. Теперъ винъ, здавалося, вже не мавъ бильше ничого ни на земли, ни въ серци, на вищо поважылыся бъ ворогы. Зелена могыла сынова, прокльонъ на дочку та ненавысть на людей—то бувъ увесь скарбъ, що прыдбавъ винъ за 50 рокивъ жыття и зъ якымъ мавъ дожыватыи вику. Адже люде прырозумилы, якъ уразыты його.

Одного разу, колы Мыкыта вертався зъ могылы сыновои, якась запыхана жинка выбигла йому навпереймы.

— Мыкыто, йды мерщій до Степана!—погукала вона Мыкыту:—Маруся на тяжкому родыви; пидняла клунокъ пшеныци та й пидвередылася.—Мыкыта спынывсь на хвылыну, але згадавъ Ивана, свій прокльонъ и набавывъ ходы, прямуючы до свого вгороду.

— Мыкыто! Бога бійся!...Куды тикаєшъ? Не беры гриха на душу: здіймы зъ дочкы свій батькивськый прокльонъ!—обизвалася жинка.

Мыкыта выбравъ ще бильшый простець.

— Мыкыто, зглянься на дочку! Це жъ кривъ твоя, твоя ридна дытына! Не спизныся! Це жъ родыво, це страшный судъ.

Мыкыта дійшовъ до свого грунту, увійшовъ у двиръ и засунувъ хвиртку.

— Такъ будь же ты самъ проклятъ одъ Бога й видъ людей! — гукнула йому жинка й побигла до породилли. Мыкыта увійшовъ у хату, сивъ край столу й тяжко замыслывся. Цилыхъ тры рокы тишывся винъ думкою, що люде вже не можуть прычыныты йому ніякого горя, що винъ вже видбувъ свою спокуту до краю, вырвався на викы зъ пазуривъ своихъ ворогивъ и що вже немає на всьому билому свити ничого такого, що зворушыло бъ йому серце та додало ще мукы.

Теперъ же та думка бильшъ не тишыла його. Спадалы на пам'ять уси ликы та знадиб'я, яки вжывають пидвережени люде, ввыжалася Маруся на лижку, и серце боляче видклыкалося на мукы проклятои, симъ разъ проклятои дочкы...

Проте винъ перемигъ себе й не пишовъ одвидаты їи. Вона вмерла тієи жъ ночи, породывши дочку, и Мыкыта, видбувшы похоронъ, нанявъ ще видъ себе окрему панахыду.

— Шкòда, шкòда молодыци! — зитхнувъ панотець, скыдаючы епитрахиль: — жыты бъ та жыты ще їй.

— И жыла бъ, колы бъ не люде, — видмовывъ похмуро Мыкыта.

Батюшка скынувъ на його очыма.

— Лантухъ пшеныци їй, вагитній, на плечи— ото вся подяка видъ чужыхъ людей за те, що видцуралася за-рады ныхъ батька, — додавъ Мыкыта и пронявъ такымъ гострымъ поглядомъ Степана, що той спустывъ мымоволи очи.

И зновъ промынуло чотыри рокы. Якъ воны перейшлы, Мыкыта й самъ гараздъ не запрымитывъ. Минялыся дни на ночи, ночи на дни, земля то закрашалася квиткамы, то засыпала у кайданахъ зимы, ричка то розлывалася шырокымы нызамы, то йзнову верталася у межи своєи течіи, а Мыкыти здавалося, що то все тягнеться одынъ довгый день.

Самъ винъ николы не проходывъ селомъ, бо збувавъ рыбу у мисти, селяне тежъ немовъ забулы про його; одна-однымъ стежка, що проходыла видъ села до ричкы повзъ його хату, й та заросла, якъ окопалы диброву. Все навколо його затыхло, наче скам'янило, и його власне жыття походыло бъ на сонъ, колы бъ тилькы можна було стышыты й серце. Але воно не давало себе прыспаты: навпакы, пидъ захыстомъ околышньои тыши та спокою роспускалыся ще пышнише квиты зъ тыхъ гиркыхъ зеренъ, що посіялы по йому люде. Що день, то новый пуп'янокъ роспускавъ свои лысточкы; що день, то все глыбше розросталося кориння досады й отруєне серце бажало ненавысты, а не сну. Мыкыта пережывъ за ци рокы уси найвыщи ступени тієи ненавысты, й колы, нарешти, серце не въ сылахъ було вмистыты ще бильшои пайкы того почуття, винъ ставъ гыдуваты людьмы. Постать людська, голосъ, поглядъ, речи—все стало здаватыся йому безъ миры брыдкымъ, а сама людына—грудкою багна, до якои гыдко доторкнутыся.

Винъ ставъ обходытысь безъ борошна, безъ солы, абы не йихаты у мисто; почавъ вертатысь зъ пивъ-дорогы, абы на спиткаты людей; переставъ ходыты до церквы, щобъ не набратыся гриха; вывертавъ

повни сажкы рыбы назадъ у воду, або виддававъ їи за пивъ цины перекупкамъ, абы не мовыты зайвого слова. Єдыный, ще не такый прыкрый звязокъ, що зиставсь помижъ нымъ та свитомъ божымъ, — це глуха на обыдва вуха баба Хивря, котра пряла зъ давнихъ часивъ ныткы на ятиры. До неи тилькы и йшовъ Мыкыта трохы охотнише, та й то у ряды-годы, хиба пидъ велыкый скрутъ. Такый саме скрутъ лучывся йому въ жныва, черезъ чотыри рокы писля Марусынои смерты: мало не вси гузыри въ ятирахъ погнылы, а хлиба въ хати не було й шматка, свитло выгорило до останку й до того не було чымъ видбуты панахыду.

Мыкыта выгадавъ такый часъ, колы уси робочи люде выходять на поле, й пишовъ до Хиври. Доводылось проходыты повзъ Степанивъ двиръ. Мыкыта пройшовъ, идучы туды, й не зиркнувъ навить на осоружну хату; але, вертаючысь назадъ, винъ мусивъ мымоволи спынытыся биля воритъ, бо поперекъ дорогы роскынулася та мицно спала якась манесенька дивчынка. За хвылыну передъ тымъ пройихала вулыцею повозка, и мокрый одъ слизъ выдокъ дивчыны прыпавъ чорною курявою; носыкъ, пидбориддя, роскрыти уста посила безличъ мухъ; на закуйовданій, нечесаній головци красувалося два реп'яха. Мыкыта глянувъ, сплюнувъ зъ огыды и вже обмынувъ їи, але несподивано роздумався, вернувся и змахнувъ пасмамы нытокъ мухъ. Дивчына лупнула очыма, зыркнула на страшного, давно неголеного дида и зайшлася плачемъ. Жодна душа не обизвалася, не видклыкну-

лася на той плачъ дытыны, и Мыкыта видразу спостеригъ, що то плакала сырота. Винъ сплюнувъ у-друге й подався до-дому; адже русява голивка, шыроко видкрыти очи переляканои дытыны, повозка, курява, мухы, скажена собака, що перебигла цымъ ранкомъ дибровою, та ти чужи люде, байдужи до слизъ сыроты, вже скаламутылы його спокій. За вси чотыри рокы винъ не згадавъ, не поспытавсь навить ни разочку про онуку: зъ цього жъ часу ця остання краплына його кровы, цей останній паростокъ його безталанного роду—ця брыдка, обирвана, занехаяна дивчынка пидъ тынню не сходыла зъ думкы. Що дали, то все дужче та дужче впевнявся винъ, що лыхи ворогы посміялыся зъ його, и що ни глыбоки ровы, ни высоки тыны ще не захыстылы його видъ людей: воны вже, правда, не малы снагы звалыты старого дуба, але воны прырозумилы нивечыты його молоде гилля.

И ось одного вечора селяне побачылы, якъ чыясь постать промайнула повзъ Степанову хату. Въ той саме часъ Степанъ зъ жинкою та їи дитьмы гулявъ десь весилля, и сыритка Марусына скыглыла у замкнутій хати самотою. Другого вечора, тилькы стемнило, та постать изнову надійшла до викна. А на третій вечиръ угледивъ їи вже самъ Степанъ и выбигъ зъ хаты. Пидъ викномъ стоявъ Мыкыта.

— Чого вамъ треба? Чого блукаєте по-пидъ викнамы?... Якъ маєте що сказаты, то увійдить у хату,—звернувся до його трохы переляканый Степанъ и вже взявся бувъ за килочокъ, щобъ одчыныты двери.

— До вику нога моя не буде у твоїй поганій хати, а ты виддай мени Гапку!—мовывъ Мыкыта.

— Гапку? Хто жъ їи у васъ доглядатыме?

— Виддай. Вона у тебе пропаде, — мовывъ Мыкыта.

Степанъ вагався. Гапка була йому, правда, вже трохы на завади, бо черезъ неи тилькы счынялася суперечка зъ жинкою, що мала своихъ двойко дитей, проте винъ любывъ свою дочку и шкодивъ виддаваты їи.

— Хай я поражуся зъ жинкою,—видказавъ Степанъ перегодомъ.

— Виддай: пропаде десь пидъ тыномъ,—мовывъ утретє Мыкыта й подавъ здоровый, ще покійнои бабы, платокъ.

Степанъ узявъ платокъ, постоявъ трохы, подумавъ и пишовъ у хату—до жинкы на пораду.

Черезъ якыйсь тамъ часъ Гапка вже спала на печи у дида, затушкована рядномъ одъ мухъ та одъ витру, захыщена видъ людей высокымъ тыномъ та тяжкымъ досвидомъ дидовымъ.

Зъ цієи осели дивчына вже не мала бильшъ николы повертатыся на село; їи сподивалося найбильше щастя, до якого мигъ додуматыся дидъ: їи чекала доля праведнои черныци, довичньои молытвеныци въ тыхому прыстановыщи за манастырською брамою, и Мыкыта заздалегидь обмиркувавъ, якъ выпестыты та выховаты сыроту.

Дивчыни помынуло дев'ять рокивъ, а вона ще не знала села, не бачыла людей. Дидова хата, диброва, ричка та десь далеко велыкый будынокъ зъ хрестомъ

на гори та золотымы зирочкамы на тли голубого даху—то бувъ увесь свитъ за-для неи; сывый, раз-у-разъ замысленый дидъ та блиди побожни черныци—уся родына; кудлатый Покотъ та рябый китъ—товариши, а дидови речи—уся наука.

Тилькы тутъ, у цій хатыни, край дибровы, та у манастыри, можна уберегты свою душу, а тамъ, за высокымъ тыномъ, жывуть чужи люде, и зъ тыхъ людей встає все лыхо на земли. Господь мылосердый; небо—ясне; земля—праведна; сотворинння кожне—благодать Господня, а люде уготовылы сами соби пекло по своій охоти. Ненажерлыва душа ихня ледве вмистыть ти грихы, що загрибають воны повнымы прыгорщамы, люте серце ихнє переповнене заздристю; у голови не потовпляться лыхи помыслы; уста—опоганени брехнею, языкъ — сквернословіємъ. Воны загноилы, забагнылы той образъ, що давъ имъ Господь, и нап'ялыся шкурою супостата. Людей треба обмынаты, якъ ту криваву калюжу, не допускаты до себе, не доторкатыся, щобъ не запоганытыся й самому,—навчавъ Мыкыта онуку, и вона радо слухала ти речи, пыльно зазыраючы въ глыбоко запали дидови очи, де раз-поз-разъ схоплювалася якась цикава искорка, та щыро радила, що у дидивъ затышокъ не сягає й луна зъ того неправедного свиту.

Нарешти Мыкыта диждавъ просвитку: винъ ставъ господаремъ, колы не своєи, то хочъ онучынои доли. Воля его бильше не розбывалася объ хытрощи ворогивъ; кожне слово падало на добру ныву, кожна думка знаходыла спивчуття въ серци розумнои

та слухняной онукы. Все складалося добре, та... на жаль, Мыкыта забувся поспытатысь у Бога, чы довго йому ще жыты на свити, чы постачыть у його пидткання на ту основу, що винъ розпочавъ, а смерть не дарує никому свого часу. И ось у ту хвылыну, колы може Мыкыта найдужче тишывся своєю метою, смерть вже гострыла свою косу, щобъ попсуваты не згирше за лыхыхъ ворогивъ усю працю останнихъ його п'яты рокивъ. Вже зъ мисяць, якъ надислала вона свого першого вистныка: дидъ тяжко занедужавъ на голову та на ногы. Проте винъ не зважувався довго ще й згадаты про смерть и покладався все на мылость божу до онукы та на свій ще недуже то старый викъ. Сьогодни жъ вона вже подала про себе певну звистку: сухый дубовый стилъ триснувъ у-ночи ажъ тричи, зъ вечора стогнавъ пугачъ пидъ викномъ, а о-пивночи прыходыла маты-небижка. Насталы, безперечно, його останни часы... И зновъ уси надіи роспалыся, найдорожча мета гынула: невблаганна смерть вже простягає свою руку, щобъ скынуты чернечый клобукъ зъ онукы, штовхає знову сыроту пидъ тынъ... Мыкыта просыдивъ усю ничъ, шукаючы соби порады, куды подиты Гапку, де знайты їи затышный кутокъ, та затышнишого прыстановыща за батькивську оселю все жъ такы не прырозумивъ.

Тилькы на свитъ поблагословылося, якъ винъ подавсь до Степана.

Тяжка, невымовно тяжка була та подорожъ до хаты ворога-душогуба. Дидъ плентавъ по маленьку, а сумни думкы сплиталы навпереймы страшни вызе-

рункы; майбутнє жыття сыроты ввыжалося у всихъ тяжкыхъ немынучыхъ дрибныцяхъ...

Сонечко вже высочёнько пидбылося, покы винъ дійшовъ. Ворота булы розчынени навстижъ, а стежка одъ воритъ до порогу добре прометена. Мыкыта одначе не зважывся зразу простуваты до хаты, а зупынывся на хвылыну биля загороды, щобъ хочъ трохы перемогты въ соби ти почуття, що прокынулыся у йому биля Марусынои осели.

Хатка выглядала веселенько. По зеленому дворыщу вешталыся куры та качкы; биля новенькыхъ цямрынъ сыдило та гралося тройко дитокъ; четверте, у повыточку, лежало на колинахъ старшенькои дивчыны. Молода, червоновыда, огрядна молодыця саме вынесла повнисеньке цебро помый, всыпала ихъ у корыто й погукала на Бровка. Гладкый, ажъ блыскучый, песъ выхопывся зъ ожереду соломы й кынувся до корыта. Господарка постояла трохы биля корыта, зазырнула до кабана у сажъ и надійшла до дитей.

Мыкыти наче видлягло видъ серця. Хата, дворыще, диты, а найпаче спокійный та прыязный выглядъ самои молодыци зробылы на його далеко краще враження, нижъ можна було сподиватыся. Винъ вже поступывсь бувъ напередъ и мало не дійшовъ до воритъ, колы де не взявся билый, покусаный, пошарпаный, крывый на одну ногу собака. Пидобгавшы свій пощипаный хвистъ, изигнувшы свій гострый хребетъ, прыпадаючы мало не до самои земли, винъ пролизъ повзъ Мыкытыни ногы й озыраючысь та оглядаючысь, увесь тремтячы зъ голоду та жаху, прыпавъ до по-

мый. У ту саму хвылыну озырнулася молодыця. Облыччя їи спалахнуло, очи блыснулы. Вона схопылася, немовъ то цилый десятокъ вовкивъ оточывъ їи, кынулася зъ проклюномъ, зъ найпоганишою лайкою до корыта и зъ усієи сылы ляснула собаку по кряжу. Ломака розскочылася на-двоє, собака заскавучавъ на все село, пидобгавъ хвистъ и поволикъ свою вкрай перебыту ногу за повитку. Молодыця жъ оправыла очипокъ на голови, пидибрала половынкы ломакы, кынула ихъ пидъ тынъ до купы хворосту и спокійно, неначе вона никому ничого лыхого й у сни не заподіяла, подалася въ хату.

До тієи хаты вже не наблызывся Мыкыта. Гиршъ за пекло здалася йому весела оселя, де тилькы «свои» мають прыстановыще, твердише за каминь здавався йому той шматокъ хлиба, що мала подаваты ця молодыця писля його смерты «чужій» дытыни—Гапци.

Мыкыта ще разъ проклявъ людське кодло й кынувся геть зъ села.

Генъ-генъ за селомъ стоявъ роспущеный витрякъ. Колысь давно на тому мысци було чыєсь и дворыще; теперъ же зъ хаты не зосталося вже й слиду, дерево позайидавъ скотъ и тилькы самый млынъ, диставшысь у десяти рукы, пам'ятавъ своихъ першихъ господаривъ. Чорный, обидраный, крывый, безъ поворота, безъ крылъ, зъ пошарпаною та поскубленою гнылою покривлею, винъ скрыпивъ, тремтивъ увесь и зъ кожнымъ подыхомъ витру все дужче та дужче хылывся на бикъ. Люде вже давно намагалыся, щобъ господарь продавъ його на дрова, або

хочъ самъ прынявъ зъ очей; скаредный дукарь правывъ зъ людей непомирни гроши, самъ не мавъ часу розибраты и млынъ все стогнавъ самитній на степу та скаржывся пугачеви на свій тяжкый викъ. Стомленому та безъ краю стурбованому Мыкыти цей чорный одынокый остякъ здався за ридного брата. Винъ звернувъ зъ шляху й попростувавъ до його. Пидъ млыномъ дотрухавъ якыйсь окоренокъ. Мыкыта прысивъ на деревыну й обперся объ остачу стинкы,

Остякъ заскрыпивъ и увесь похытнувся.

— Скрыпышъ?...Скрыпы! Ще попоскрыпышъ, покы змылосердыться надъ тобою витеръ та кыне объ землю, а на людську ласку не покладайся: попотишаться ще твоимъ стогономъ, покы прырозуміють, якымъ побутомъ зъ твого порохныння найбильше корысты потягты,—промымрывъ про себе дидъ и похнюпывся. Голова йому вернулася, думкы мутылыся, передъ очыма мыготила скаличена голодна собака, кожна кисточка у тили болила та благала спокою, душа шукала соби єдынои порады: куды подиты Гапку, чы можна кому доручыты сыроту?...А млынъ, немовъ спочуваючы Мыкытыному видчаю, все скрыпивъ, все стогнавъ и що дали, то все жалибнише...

Такъ якъ у полудень Мыкыта рушывъ до-дому.

— Дидусю, якъ же вы зминылыся! — схопылася Гапка, угледившы дида на порози.

— Прыберыся чепурненько та выходь, якъ сонечко сяде, до ричкы,—видповивъ їй Мыкыта, а самъ выстругавъ чипъ, знявъ зъ полыци свердло й подався дибровою. Покы винъ зійшовъ зъ горы, сонце вже

докотылося до стинкы, але нызамы далеко лекше було йты, нижъ гладенькою, слызькою та крутою стежкою; нызомъ и повитря було свижише, и Мыкыта набавывъ ходу.

Высокый стебластый очеретъ стоявъ ще нерухомо, молоденьки осычкы тилькы-тилькы шелестилы въ тыхому повитри, але гракы уже кругляли по биля своихъ гниздъ на высокыхъ вербахъ и занепокоєни радылыся, що робыты пидъ майбутню негоду.

Мыкыта озырнувся навкругы, глянувъ на захидъ сонця, де хмары розип'ялы найтемнишый наметъ, и попростувавъ до кущыка очерету, де булы сховани два човны.

Винъ промынувъ новишый, увійшовъ у стареньку душогубку, довгенько щось тамъ порався зъ свердломъ биля денця, потимъ выйшовъ на берегъ, вытягъ зъ лозы весельце, наризавъ гав'ярю, заславъ човенъ и сивъ тоди, дуже стомленый, одпочываты. А тымъ часомъ наспила вже й Гапка. Заквитчана м'ятою та гвоздыкамы, у зеленій спидныци, квитчастій корсетыни, билій сорочци, сама червона, безъ миры щаслыва, що дидъ нарешти выйихавъ рыбалыты й бере їи зъ собою—дивчына злетила метелыкомъ зъ горы й покотылася ясною зирочкою по зеленому кылыму берега.

— Диду-диду! Вы забулыся новенького ятиря, а я взяла,—гукнула вона здалека.—А якый же це човныкъ манесенькый! — додала вона й весело плыгнула у душогубку.

У ту саму хвылыну згаснувъ останній проминь. По очерету пронисся легенькый витеръ, блыснула перша блыскавка.

— Диду, а насъ дощъ мочытыме! Щобъ же було хочъ кобенякъ узяты,—заклопоталася дивчына.

— Сидай мерщій, — видмовывъ їй Мыкыта и зразу черкнувъ весельцемъ по води.

Човныка понесло за водою.

— Хиба мы не пойидемо до Затону? — здывувалася Гапка.

— Ненавысни... Немылосердни... Каты... Душогубы...—прошепотивъ Мыкыта наче про себе й налигъ на весельце. Човныкъ переризавъ течію й опынывся посередъ ричкы.

У ту жъ хвылыну блыснула знову блыскавка й тарахнувъ у-перше гримъ.

Дивчына перехрестылася и зразу жъ засміялася:

— Ачъ, якъ луна пишла далеко по води! Тутъ якъ бы нап'ястыся добре та гукнуты...

— Сыды нышкомъ!... А прыдывыся, у тебе очи молодшеньки, чы не выдно людей на березі? — звеливъ дидъ. Гапка схылылася надъ водою й окынула быстрымъ поглядомъ берегъ.

— Ни, не выдко никого.

— А хочъ бы й булы, то про мене... не боюсь я ихъ,—мовывъ стыха Мыкыта й поклавъ весельце.

Човныкъ повернувся трохы бокомъ, але Гапка не схотила непокоиты дида и вже не обзывалася.

— Нема, дочко, спасенія сыроти, — затопчуть, загублять каты... Молыся, Гапко! Молыся мылосердному: на його тилькы й упованія нашого, на його судъ праведный тилькы й надіи... Безгришна душа...

непорочне серце—дивочый спокій! — забалакавъ бувъ дидъ немовъ зминенымъ голосомъ и знову замовкъ.

— Диду!... чы вамъ не холодно? — обизвалася перегодомъ Гапка.

— Молыся Богу, дочечко,—видповивъ їй Мыкыта и знявъ шапку.

— Надиньте, диду, шапку, бо знову заслабнете,—нагадала дивчына.

— Молыся Богу! На його мылосердного уповаю... Молыся!—видказавъ стурбовано дидъ.

— Якыхъ же молытовъ чытаты?

— Отче - нашу, — звеливъ Мыкыта й подався самъ усымъ тиломъ напередъ, щобъ краще чуты голосъ онукы.

Гапка почала молытву. Хмары повыслы надъ самою ричкою. Блыскуча крывуля проризала небо й ударылася у воду.

Дивчына жахнулася.

— Не бійсь,—мовывъ їй гостро дидъ... Налетивъ витеръ, вчыстывъ дощъ, човныкъ закруглявъ середъ ричкы.

— Адже вы, диду, втомылыся, — бачте, якъ човныкомъ кыда. Дайте мени весельце, я справлю до берега.

— Не бійсь,— видмовывъ у-друге дидъ и нахылывсь чогось до денця. Довгенько шелестивъ винъ тамъ гав'яромъ, а тымъ часомъ подужчавъ витеръ, полывъ ще густишый та краплястишый дощъ.

— Дидусю! дайте бо мени весельце,—далеби я швыдче одъ васъ справлю човенъ у затышокъ! —

пыльно попрохала вже тремтяча, промокла до самого тила, дивчына.

— Га? — перепытавъ їи, мовъ кризь сонъ, Мыкыта и звився на ногы.

Човныкъ захытався.

— Сидайте - бо диду, бо човныкъ дуже хытається,—попрохала Гапка.

— Га? — перепытавъ у-друге Мыкыта й почавъ хрестыты велыкымъ, хрестомъ себе та онуку... У Гапкы похолола душа. Николы ще такого не бувало, щобъ дидъ злякався блыскавкы. Часто й густо захоплювала його на ричци ще бильша негода, але винъ не лякався николы и спокійно справлявъ човенъ у затышокъ. Теперъ жъ винъ наче збожеволивъ зъ ляку: ничого не розумивъ, не чувъ и не бачывъ, що у човныкъ набралося стилькы воды.

— Де корячокъ?... Я выхлюпаю хочъ воду... Диду! вода прыбуває,—схопылася Гапка.

— Ничого... ничого... Дощъ стыхає... Не бійся... Молыся Богу...—видмовывъ дидъ и склавъ свои рукы, якъ до молытвы.

— Онъ дзюрчыть... тутъ дирочка є,—догадалася нарешти дивчына й кынулася була затыкаты їи; Мыкыта одвивъ їи руку.

— Дидусю! Що бо вы робыте? — запытала зъ невымовнымъ жахомъ Гапка.—Дайте я затулю.

— Господы! Будь мени гришному!—прошепотивъ дидъ.

— Я боюся, — заплакала Гапка,—онъ скилькы вже воды набралося въ човенъ...

— Молыся, дочечко! Безгришна душа... чысте серце... Святый Боже! Святый крипкый...

Човныкъ ставъ опускатыся.

— Диду! Дидусю, я боюся!—крыкнула Гапка не своимъ гласомъ и зныкла вкупи зъ човныкомъ та дидомъ пидъ водою...

У ту жъ мыть якыйсь чоловикъ выбигъ з-за дерева, зирвавъ зъ себе одежу, перехрестывся й кынувся въ воду. Насередъ ричкы щось наче замайорило. Винъ кынувся туды й за хвылыну вытягъ на берегъ дида. Тоди винъ упирнувъ у-друге й десь надовго зныкъ.

Мыкыта звився навколюшкы и прытулывся до вербы. Винъ змерзъ, тремтивъ увесь, знесылывся ще дужче, проте ни дощъ, ни холодна вода не загасыла того полум'я, що пойняло серце його биля Степанового дворыща й ще дужче розжеврювалося пидъ млыномъ. Винъ добре пам'ятавъ уси ти думы, що прызвелы його до злочынства, розумивъ свій тяжкый грихъ, и хочъ серце стыскувалося пекучымъ жалемъ за внукою, винъ не каявся, и боявся побачыты їи жывою. Але ця людына, що вырятувала його зъ воды й кынулася середъ ночи у саму прирву рятуваты дивчыну, зворушыла його душу якымсь новымъ почуттямъ. Мыкыта уп'явся очыма въ ту мисцыну, де зныкъ невидомый пловець, и прытаивъ духа.

Хто винъ такый? Хто бореться тамъ, середъ ричкы, зъ смертю, рятуючы чужу душу? Кому потрибни останни хвылыны жыття старого дида, кому потрибне жыття сыроты? Що воно за людына?...Та-

кыхъ же людей немає на свити. Немає, бо скризь сами «чужи» люде, сами «ворогы».

Лыне хвылына... друга... воны здаються Мыкыти за довги годыны. Навколо тыша: нищо не обизветься, ни шелесне нигде. Тыша на березі, тыша на ричци й у диброви... Холодный подыхъ смерты обдає крыгою; мокра земля вабыть до себе вкрай стомлене навмыруще тило, и тилькы серце не тямлячысь стугоныть у грудяхъ та допытує: «хто винъ, той туманомъ повытый пловець? Звидкиля винъ? Де ти щаслыви краины, де люде виддають и душу свою за жыття сыроты?

Нарешти плеснуло разъ, вдруге; плеснуло блыжче, триснувъ очеретъ, и на берегъ выйшовъ пловець. У рукахъ винъ нисъ щось манесеньке, темне... То була Гапка.

Мыкыта глянувъ на мертву онуку, перевивъ очи на пловця и зъ безмежнымъ видчаємъ невымовленого каяття звивъ рукы до неба: та спасенна душа, той дывный пловець, що нисъ мертву Гапку, то бувъ його найблыжчый сусида—Якымъ, видъ котрого винъ самъ колысь одгородывся высокымъ тыномъ!...

Дарочка.

Оповидання.

I.

Передъ велыкымъ, оправленымъ у чорне дерево трюмо стояла высока русява панночка, рокивъ дев'ятнадцяты. Чаривне лыченько їи було незвычайно веселе; сири темни очи блыщалы, на губахъ тремтила усмишка. Вона то становылася прямо проты дзеркала, то оберталася бокомъ, то, повернувшысь спыною, оглядала себе черезъ плече, и зъ кожнымъ рухомъ все бильше та бильше завдовольнялася своєю новенькою билою, шытою сribломъ сукнею, все прыємнишъ усмихалася до двохъ бронзовыхъ амуривъ, що трымалы пообобичъ їи лямпу й лукаво сварылыся на неи зъ трюмо.

Трохы осторонь стояла, спершысь рукамы на спынку фотеля, литня поважна пани. Вона здавалася

тежъ безъ миры щаслывою, цилкомъ завдоволеною, але поглядъ їи хиба зридка, та й то не надовго, спынявся на роскишній сукни: пани не зводыла очей зъ веселого лыченька своєи одыначкы, своєи любои доньки, що у цей вечиръ сяяла справди незвычайною красою.

— Чудова, чудова сукня!...Матусенько, може бъ ты що-небудь оправыла на мени? — мовыла нарешти писля довгои мовчанкы панночка и, ступывшы килька крокивъ по пухкому аксамытовому кылыму, окрутнулася передъ ненькою.

— Нема чого й оправляты — все дуже гарно, и ця сукня, Дарочко, незвычайно лычыть тоби! — видмовыла пани.

— Хиба лычыть? — весело запыталася панночка и немовъ не ймучы виры неньчынимъ словамъ, надійшла знову до дзеркала, щобъ пересвидчытысь самій.

— Незвычайно лычыть! — мовыла вдруге пани, слидкуючы за донею, — навить далеко бильшъ, нижъ блакытне.

— Невже? Це дуже прыємно, бо блакытне мени вже страшенно обрыдло... Матусенько! а на шыю що мени надиты?

— Надинешъ разокъ перливъ та й бильшъ ничого: до цієи сукни самоцвиты не лычать. Волосся треба трохы напудрыты... Да пакъ ще жъ и сережкы треба переминыты, — згадала пани й подала доньци скарбнычку.

Дарочка вытягла перлы, вдила у вуха зъ неньчынои порады найменши сережкы, выривняла тоненьки бровенята, прыпудрыла волосся й нарешти, обитершы пахущою водою выдъ та рукы, повернулася до столыка, де лежалы квиткы. Въ ту саму хвылыну на половыну опущена надъ дверыма важка портьєра поколыхнулася.

— Хто тамъ?—запыталыся въ одынъ голосъ здывовани панночка та пани.

— Це я, — видповивъ стыха чыйсь тоненькый голосокъ.

Дарочка пидняла портьєру. На порози стояла швачка Мар'яна — та сама дивчына, що вышывала сриблом сукню.

— А вы ще доси тутъ? — здывувалася панна.— Мамо! вы забулыся, напевне, подякуваты їй? — звернулася вона зъ докоромъ до матери.

— Ни, ни, спасыби имъ, воны щедро подякувалы, — поспишылася заспокоиты Дарочку швачка и, поступывшы трохы напередъ, росправыла долоню, де блыщавъ срибный карбованець. — Я не за тымъ прыйшла: я хотила тилькы подывытыся.

— Такъ надійдить блыжче, колы такъ. Сукня, спасыби вамъ, чудова. Кращои й уявыты соби не можна,—мовыла Дарочка, выступаючы блыжче до свиту.

— Охъ, ни, не кажить!—несподивано зитхнула дивчына. — Не такъ бы я їи пошыла, якъ бы моя воля. Воланъ треба було бъ попустыты шыршенькый и покласты на йому не тры вузенькыхъ, а одынъ однымъ шырокый шытокъ — щобъ немовъ виночкомъ

эточыты спидныцю. На корсажъ треба було бъ покласты далеко бильшъ облямивкы, а по всьому полю сукни я бъ покыдала манесеньки значкы, щобъ блыщалы, якъ ти морозяни скалочкы по снигу.

— Правда, такъ було бъ краще, — завважыла пани.

— О! я бъ сукню зробыла на славу, якъ бы моя воля!—додала смилывише дивчына, щаслыва тымъ, що пани зрозумила й ухвалыла їи думку.—Це така сукня, биля якои варто було бъ попрацюваты. Я вже и раннимы ранкамы, й пизнимы ничкамы надолужала й очи добре потрудыла, а все жъ такы не довела до ума.

— Мамо! набавте їй ще карбованця,—звернулась Дарочка до матери.

Пани полизла у кышеню.

— Ни, ни, не треба! Спасыби вамъ! Хиба я на те вела? Далеби, панночко, я видъ васъ не обыдна. Я враждую на саму господарку: їй абы зъ рукъ швыдче...

— Ось вамъ ще, спасыби за працю, — мовыла пани, простягаючы карбованця...

— Не визьму. Далебигъ, не визьму! Спасыби вамъ! Далеби, я не на те вела свою ричъ, — зачервонилася дивчына и заклала рукы за спыну.

— Якъ знаєте,—мовыла незавдовольненымъ голосомъ пани и вкынула карбованця назадъ у гаманець.

Розмова раптомъ увирвалася. Дарочка насупылася: цей несподиваный выпадокъ зъ карбованцемъ образывъ їи.

— Теперъ пиду до титкы та пиджену їи, бо вамъ вже часъ йихаты!—мовыла пани й выйшла геть зъ хаты.

Въ будуари стало ще сумнише. Швачка стояла, якъ та статуя, середъ кимнаты; насуплена Дарочка мовчкы выбирала соби хустку до мазуркы й тилькы покоянка Дуня ворушыла трохы тышу шелестомъ своихъ крахмальныхъ спидныць та рыпомъ новыхъ ботыкивъ.

— Панночко! Чы немає у васъ десяткивъ зо тры перлынъ невелычкыхъ, або жъ хочъ крыштальового намыста? — обизвалася несподивано й якось занадто голосно швачка.

— На вищо?—кынула Дарочка.

— Я бъ попрышывала ихъ по биля комирокъ, и це бъ незвычайно лычыло вамъ.

— Є й перлы, є й крыштали!—видмовыла зъ протягомъ панночка, але, здається мени, то вже буде зайве цяцькування.

— Охъ ни, побачыте самы... Його жъ можна буде зразу и скынуты, якъ що не погодыться. Дайте мени голку, нытку, перлы—я вамъ це въ одну мыть зроблю,—мовыла дивчына й надійшла до столыка, де лежалы голкы та нытки.

— Ось зразу зверху лежыть бунтыкъ перливъ; тамъ у скарбныци є й друге намысто, але я ни за що въ свити не скыну корсажа.

— Ни, ни, скыдаты й не треба, на васъ прышываты ще краще: выднишъ буде, якъ вамъ найдужче

лычытыме. Не бійтеся, я не забарю васъ! — мовыла дивчына й пидсунула до лампы стилець.

Дарочка сила.

— Згодомъ я, звычайно, тутъ скризь повышываю сribломъ... Це я тилькы на сьогодни. Завтра вы надишлете мени цю сукню, и я їи повагомъ перероблю. Ось перебудуть, дасть Бигъ, святкы, роботы поменшає, господарка насъ держатыме не дали, якъ до пивночи...

— Не дали, якъ до пивночи?—перехопыла панночка.—Хиба вы ще й до пизнишого часу шыєте?

— О! передъ святкамы мы иноди до трьохъ годынъ сыдымо! — видмовыла дивчына, праворно нанызуючы перлыну на голку.

— Краще бъ вы ранишъ прыходылы, бо шытво пры свитли нивечыть очи!—завважыла Дарочка.

— Мы й такъ не засыпляємо: у симъ, а то й у шисть годынъ вже за голкою.

— То бъ то тилькы чотыри годыны видпочынку?

— Ще годына дається на обидъ.

— И тилькы п'ять годынъ вильныхъ одъ праци? Скилькы жъ вамъ платять за це? — зацикавылася панночка.

— Якъ кому... Я, бачте, ще не навчылася кроиты й шыю не дуже гарно, але черезъ те, що вмію гаптуваты сribломъ та злотомъ, маю вже дванадцять карбованцивъ на мисяць, — видказала зъ погордистю видчына.

— Дванадцять карбованцивъ на мисяць за дев'ятнадцать годынъ праци!... Чы то жъ можлыво? —

вжахнулася Дарочка.—Напевне я васъ не зрозумила, бо на таки гроши й прожыты не можна!...

— Чому не можна? Адже мы торикъ зъ татомъ и на десять карбованцивъ жылы, — всмихнулася дивчына.

— Ще й батька годуєте?

— Про батька мени малый клопитъ: шклянка чаю, мысочка борщу — ото йому и все, а ось зъ сестрою мени справди горе: вдалася, на своє безталання, дуже розумною, ажъ трусыться до кныжокъ. Батько навчывъ їи трохы грамоты, вчывъ бы й дали, та доведеться зъ недили вже весты їи до господаркы—хай прывчається шыты.

— Скилькы жъ їй рокивъ?

— Вже велыка: десять рокивъ мынуло.

— Тилькы десять рокивъ и вже пиде служыты! Вы бъ пошкодилы їи! — мовыла зъ докоромъ панночка.

— Хиба мени й самій не шкода їи? Дуже шкода, а до того знаю, що зъ неи николы й порядной швачкы не буде, — такъ що жъ робыты, колы вже така їи доля!—зитхнула дивчына.—А гляньте теперъ у дзеркало: чы не моя правда? — раптомъ обирвала вона вкупи зъ ныткою сумни спогады.— Немовъ зовсимъ не та сукня стала! — додала вона радисно, видступывшы трохы дали видъ Дарочкы, щобъ подывытыся на свою нову облямивку ще здалекы.

— Далеко краще. Спасыби вамъ,—видмовыла не менше за швачку завдовольнена панна. — Теперъ, Дуню, швыдче обуватыся, — звернулася вона до по-

коивкы, що вже стояла на поготови зъ билымы черевычкамы въ рукахъ.

— Такъ я жъ завтра сподиватымусь сукни. Надишлить неодминно, бо я й не заспокоюсь, покы не перероблю їи по свойому! — мовыла швачка, кладучы голку та ныткы на мисце.

— Не знаю. Здається, не варто. Хай вже мабуть вона такъ зостанеться!—видмовыла панночка.

— Ни, прохаю васъ, не боронить вже мени. Ще жадна сукня не була мени такъ до вподобы, якъ ця. Чы прызнатыся? Вона мени ажъ снылася, а якъ була малою, то й уявлялася не разъ, бо я змалечку все було марю про якись незвычайни сукни, квиткы та намиткы, у яки вбираються чаривни короливны. А це, якъ ще побачыла васъ сьогодни у цій сукни, такъ и овсимъ позбудуся спокою, покы не перероблю їи, якъ сама знаю. Вдруге вы їи зразу не надинете, а потимъ я скинчу їи, прынесу, надину на васъ, подывлюся... и то мени буде найкраща нагорода — на ввесь викъ постачыть згадуваты та радиты, що довелося хочъ одну ричъ зробыты додильну...

Панночци стыснуло у грудяхъ. Вона окынула быстрымъ поглядомъ дивчыну, їи убоге вбрання, їи прыпухли віи, за якымы блыщалы чорни, велыки, незвычайно гарни очи, зыркнула на срибни шыткы своєи сукни й замыслылася. Щось раптомъ заскреботило на серци; не то докоромъ, не то пекучымъ жалемъ видбылыся на души слова дивчыны и святочный настрій цього вечора увирвавсь...

Безталанна робитныця, що радіючы одирвала бъ пивъ годыны одъ свого сну, абы выконаты ти мріи, яки тишылы бъ и справжнього естетыка; бидна дивчына, що смакувала заздалегоды щастя побачыты иншу въ тому вбранни, якому вона прысвятыла стильки праци—незвычайно здывувала, а заразомъ и стурбовала панну.

— Добре, — погодылася вона,—я вамъ надишлю цю сукню, але зъ однією умовою: вы зробыте рахунокъ, скилькы потратыте годынъ на цю працю, и я вамъ заплачу втрое бильше, нижъ платыть вамъ ваша господыня.

— И до вику не визьму одъ васъ и шага! Це бъ походыло на те, що я набываюся, абы далы заробыты, а я одъ щырого серця, панночко, за-для самои себе... Про гроши, прохаю васъ, не згадуйте й не ображайте мене. Хай може колысь на вищось инше прыкынете, а за цю сукню не треба ничого. Якъ що ваша ласка, то хай я краще колысь прыйду вильнымъ часомъ до васъ, а вы дасте мени якыхъ-небудь кныжечокъ сестри почытаты.

Замисть усякои видповиди Дарочка схопылася зъ фотеля, вырвала свою ногу зъ рукъ Дуни, що застибала на ній черевычкы, й метнулася геть зъ будуару. Вона перебигла залю, витальню, побигла ажъ на другый кинець будынку и влетила, немовъ бигла навпереймы зъ думкамы, у кимнату своєи титкы — дохожалои панны, що саме лютувала та у голосъ лаяла швачку.

— Дарочко! — накынулася вона на небогу,—подывыся, якою поторочою зробыла вона мене: тутъ высыть, у грудяхъ перетягла...

— Гарно, титочко! скризь гарно!—кынула панночка, ледве зыркнувшы на высокый та ривный станъ титчынъ, и метнулася до ненькы, що вже втомылася заспокоюваты вередлыву сестру й сыдила теперъ мовчкы у фотели.

— Матусенько, голубонько! Зробы мени ласку, уволь мою волю!—кынулася вона до ненькы.

— А що тамъ таке? — запыталася пани, любо та прыязно всмихаючысь до своєи незвычайно зворушенои чымсь дони.

— Виддай Мар'яныну сестру до гимназіи.

— Що бо тоби сталося, дытыно моя? — здывувалася пани.

— Чы ты пры свойому уми? Зъ якои це речи?— обизвалася й титка.

— Я не до васъ звертаюся, я прыйшла до ненькы... Такъ ты погожуєшся, матусенько? Ты повынна це зробыты!—мовыла Дарочка, прытыскуючы своє лыченько до чола пани.

— Навить «повынна»!...Чы бачылы таку сваволю? Наказує матери, немовъ тій покоянци!—не стерпила й обизвалася вдруге титка.

— Я не до васъ, — мовчить краще...Я знаю, що ваши дукачи и струхнуть пры васъ! — спалахнула панночка.

— Дарочко, схаменыся! Що бо ты верзешъ? Ты забула, до кого балакаєшъ,—спынила їи маты.

— Верзу правду. Хай титка не встряє до нашои розмовы, колы не до вподобы...а ты, матусенько, уволь такы моє прохання,—попрохала панночка.

— Ни, не вволю.

— Черезъ вищо?

— Черезъ те, що це твоя дурна выгадка и черезъ якусь тамъ годыну ты й сама забудешъ про неи.

— Трычи окрутнешся у вальси й забудешъ, що якась тамъ Мар'янына сестра є на свити! — додала титка.

— Такъ за кого жъ вважаєте вы мене? — скыпила Дарочка. — Колы я справды така дурна, колы справди нищо, причъ вашыхъ вальсивъ, мене не цикавыть, такъ за вищо жъ вы панькаєтесь зо мною, кохаєте, оберигаєте мене? За те хиба тилькы, що я ваша дочка?

— Та Богъ зъ тобою! Чого ты збентежылася? Нема чого турбоватыся, и ты заспокойся!—всмихнулася пани.

— Ни, я не заспокоюся. Я не можу заспокоитыся, — тупнула панночка ногою. — Вы ображаєте мене, вы зневажаєте мене... Вы мене за не знать яку дурну маєте... Разъ-разочкомъ попрохала, и ось вы вже видмовляєте...

— Бо такы недодильна твоя выгадка! — завважыла пани.

— Недодильна? Черезъ вищо недодильна? Черезъ те, що я того хочу, що я сама попрохала?

— Черезъ те, що зъ якои речи виддаватыму я...—почала пани.

— Не знать кого, не знать на вищо—якусь тамъ Мар'яныну сестру до гимназіи? Чы може, гадаєшъ,

маты твоя сама гроши кує? — скинчыла за сестру й додала свого титка.

— Якъ бы вы кувалы самы гроши, то може бъ я й не прохала, а то навить вамъ и того не треба робыты: готови берете! — одризала Дарочка.—Я знаю наши достаткы. Я знаю, що намъ можна выкынуты сто карбованцивъ на рикъ и колы вы тилькы видмовыте мени, не вволыте мого прохання, то не сподивайтеся й видъ мене ласкы. Вамъ все єдыно, вамъ до усього байдуже, а я не можу терпиты такои неправды, не можу...

— Та якои тамъ неправды?—здывувалася пани.

— Такои неправды, що дивчына повынна за 12 карбованцивъ на мисяць й себе, и батька, и сестру годуваты...

— И постачає жъ, бо по шматкы, бачъ, твоя Мар'яна не ходыть!—не стерпила вкынуты своє слово титка.

— Я не до васъ! Замовкнить, на Бога!...Радійте соби нышкомъ, що Мар'яна, працюючы по дев'ятнадцять годынъ на день, не прохає хлиба, а зъ мене досыть и того, що така незвычайна, така талановыта дивчына, якъ вона, гыне за чужымы шыткамы, нивечыть соби очи, губыть здоров'я, и я не допущу, щобъ и сестру їи чекала така жъ доля. Вона хоче вчытыся, и це їи право.

— Почекай трохы, Дарочко! — обизвалася пани. — Подумай сама: у гимназіи треба не рикъ и не два просыдиты.

— Вже порахувалы? Злякалыся велыкои втраты? Колы такъ, не хочу жъ и я вашого ничого. Вы бавытеся мною, якъ лялькою, выкыдаєте на прымхы, скилькы забажаю, потуряєте усимъ дурныцямъ, але жъ я не хочу жыты вамъ на забавку. Я пиду геть колы такъ, зъ цього проклятого будынку... Я не хочу вашыхъ грошей, вашого ничого... Я здобуватыму своєю працею... я... — обирвала й залылася сльозамы Дарочка.

— Богъ зъ тобою, дытыно моя! Що бо це тоби сталося? — кынулася пани заспокоюваты доню. — Хай я подумаю, то може прырозумію, якъ тій Мар'яни пособыты.

— Мылостыню подасте? Ни, не насмилытеся вже. Досыть и того карбованця, що вона вамъ мало не кынула въ вичи. Вона бидна дивчына, але, якъ бачыте, не жадибна до подарункивъ. Вона має гоноръ, дійсный гоноръ. Вона гонорыстиша у-десятеро бильше за васъ... за всихъ тыхъ... Та я й сама того не хочу. Я хочу, щобъ вы виддалы їи сестру до гимназіи, а ни — то я продамъ уси свои перлы, самоцвиты, оцю саму сукню й заплачу сама.

— Насамперед, заспокойсь, донечко... Хай мы завтра гуляючы помиркуємо!—попрохала пани.

— Не завтра, а сьогодни, зразу.

— Зразу треба йихаты на баль, бо й такъ спизнылыся!—нагадала титка.

— Я не пойиду никуды, я не рушу зъ мисця, покы не довидаюся, яка въ мене маты!—мовыла уперто Дарочка.

— Ахъ, Господы! Отъ не знала клопоту!—ажь ухопылася пани за голову.

— Ще вамъ клопитъ! Соромылыся бъ казаты,—кынула кризь сльозы зъ докирлывымъ глумомъ Дарочка.

— Та ты мени хочъ роскажы до дила, зъ якои це речи спалася тоби на думку така дурныця? — запытала трохы зъ пересердямъ пани.

— Дурныця?—крыкнула несамовыто Дарочка.— Дурныця? Вы знову своєи? Колы жъ такъ, то я бильше й балакаты зъ вамы не стану. На баль вашъ я не пойиду! — додала вона и вже звела рукы, щобъ роспустыты волосся.

— Дарочко, що бо ты робышъ? — спынила їи, ухопывшы за руку, пани, — ты пидняла гвалтъ та сварку, немовъ то й спрадви я щось незвычайне зробыла, але жъ подумай сама: якъ що усихъ Галынъ по свиту збираты та ихъ до гимназіи виддаваты, то й соби на хлибъ не постачыть...

— Не хочу я балакаты, не хочу ничого слухаты...Я хочу тилькы, щобъ Мар'янына сестра була у гимназіи, я прохала васъ...

— Та я вже й не сперечаюся! — поспишылася пани заспокоиты доню. — Хай вже буде по твоєму, а тилькы...

Панночка не дала неньци домовыты. Вона обвыла їи рукамы и щаслыва, радисна безъ миры кынулася цилуваты їи уста, щокы та рукы.

— Тилькы, — довела трохы перегодомъ пани, важко переводячы духъ писля доньчыныхъ песто-

щивъ, — панькатыся зъ дивчыною я не буду. Виддаватыму Мар'яни сто карбованцивъ на рикъ, а тамъ вже хай вона порядкує.

— Матусенько! не пошкодійте ще двадцять карбованцивъ — хай буде по сто двадцять на рикъ! — попрохала Дарочка.

— Хай и сто двадцять, а щобъ ты овсимъ заспокоилась, ось їй зразу п'ятдесятъ карбованцивъ доручы. — За хвылыну панночка була вже у свойому будуари. Мар'яна була ще тамъ и спокійно, не думаючы, не гадаючы про своє несподиване щастя, базикала зъ Дунею.

— Ваша сестра буде въ гимназіи: ненька згожується платыты за неи. Ось вамъ зразу п'ятдесятъ карбованцивъ! — выпалыла въ одынъ духъ Дарочка и покы дивчына опам'яталась писля несподиванкы, вона вже сыдила на фотели й Дуня поралася биля їи черевычкивъ.

— Панночко... маты моя ридна! Якъ же мени виддячыты вамъ, якъ молытыся за васъ Богу? — опам'яталася нарешти швачка.

— Нема за вищо, нема за вищо! — зачервонилася панночка.—Дивчына хоче вчытыся, то їи право!— додала вона, прыгадавшы свои власни слова, що незвычайно подобалыся їй ще у титчыній хати.

— Панночко! пани прохалы, щобъ вы поспишылыся та й Васыль переказує, що кони померзлы! — мовыла Устя, покоянка самои пани, спишно наготовляючы пухову намитку та соболеву ротонду.

— Ты хочешъ сказаты: Гордій переказує, — поправыла ии Дарочка.

— Ни такы Васыль. Гордій не пойиде.

— Це ще що за выгадкы? Колы я йиздыла зъ Васылемъ?—розсердылася панна.

— Гордій, лыбонь, заслабъ на голову! — видмовыла Устя.

— Отъ ще несподиванка!...Але жъ я зъ Васылемъ не пойиду. Пиды навидайся до Гордія... скажы, щобъ убирався йихаты: до клуба—не далекый свитъ!— звелила панночка.

— Пойидешъ, Дарочко, зъ Васылемъ. Винъ тежъ добре правыть,—обизвалася, увиходячы въ кимнату, пани.

— Зъ Васылемъ я до вику не пойиду: винъ неодминно заплутається, не зуміє пидйихаты до ганку, и я тилькы сорому наберуся зъ нымъ.

— Але жъ, серце, Гордій нездужає! — нагадала пани.

— Такъ я сама пиду до його, попрохаю його!— мовыла ришуче Дарочка и, накынувшы хустку, побигла на нызъ.

Гордій лежавъ. У ногахъ у його сыдила жинка його, Катерына, и держала на колинахъ хлопчыка рокивъ п'яты. Тилькы Дарочка увійшла, вона спустыла дытыну до долу, звелася й пишла на зустричъ несподиваній гости.

— Я до Гордія,—мовыла панночка.

— Занедужавъ винъ, — зитхнула Катерына. — Лежыть, якъ колода; тилькы й полегкосты, якъ прыкладу холодной воды до головы.

— Гордію! Вы нездужаєте? — запыталася Дарочка, надиходячы до лижка.

— Нездужаю, панночко, — видмовывъ стыха Гордій.

— Що жъ мени теперъ робыты? Якъ же я пойиду безъ васъ на баль?

— Васыль довезе васъ благополушно. Я вже наказувавъ йому, щобъ вижокъ не попускавъ та щобъ розглядався...

— Я знаю, що винъ не перекыне насъ, — перехопыла нетерпляче Дарочка ричъ Гордіэву.—Але жъ винъ осоромыть мене... Гордію, може бъ вы, якъ небудь...—несмилыво попрохала вона трохы перегодомъ.

— И раднишый бы, та не зведу ніякъ головы. Самъ бы соби не знаю що заподіявъ зъ досады... Я й коней вычыстывъ, и новый убиръ выйнявъ, карету самъ выготовывъ... Я жъ знаю, що сьогодни до клубу й губернаторська родына прыбуде, то вже пыльнувавъ про те, щобъ наши кони булы не останни. Хотилося бъ дуже самому повезты васъ, та що жъ ты зробышъ, якъ таке лыхо прычепылося.

— А може то вы прямо вчадилы? — запыталася Дарочка.

— Е, ни, панночко: сьогодни ввесь день верхъ и не зачынявся. Це винъ застудывся десь, — обизвалася Катерына.

— А може бъ вамъ полегшало на свижому повитри? — закынула Дарочка.

— Де тамъ полегшає? Выткнувся бувъ на хвылынку зъ хаты, то такъ змерзъ, що ледве оце одигрився,—видмовыла Катерына.

— Я прышлю ще вамъ, Гордію, тієи воды, що прыкладають до головы. Я сама иноди слабую на голову, и ця вода мени дуже помагає.

— Прыкладалы пани вже й уксусу, и воды тієи, ставылы й горчышныкы на потылыцю — не помагає ничого,—зитхнула Катерына.

— Господы! Що жъ його робыты? — стыснула зъ одчаю рукы Дарочка й обвела безъ миры сумнымъ поглядомъ усю вбогу хатыну.

— Колы бъ хочъ знаття, щò йому за горенько,—прошепотила сама до себе Катерына.

— Гордію! А може бъ вы такы...якъ-небудь...— несмилыво звернулася знову Дарочка до хворого, не зважуючысь одначе вымовыты свого прохання до кинця.

— Панночко, и не прохайте, и не гайте даремно часу. Подывиться на його, винъ — уже непрытомный. Куды жъ йому йихаты та ще пидъ такый морозъ?—обизвалася Катерына.

— Я не васъ пытаю! — одризала Дарочка.

— И то правда: ты, Катерыно, не встрявай... панночка до мене балакають, — протягъ черезъ сылу Гордій.

— Такъ якъ же буде, Гордію?...Я можу ще пивъ годыны переждаты. Теперъ 10, хай мы прыйидемо у ½ до 11-ои, а за тымъ може вы якъ-небудь... А не можна, то я зовсимъ не пойиду, — обирвала свою ричъ Дарочка.

— Якъ то можна не йихаты? Такый баль, — усй паны його цилый рикъ сподиваються — губерна-

торська родына буде...Ни, вамъ не можна не йихаты, вамъ треба неодминно йихаты, — схопывся Гордій и зирвавъ мокрый рушныкъ зъ головы.

— Куды ты, божевильный! Подывыся на свои очи! Подывысь, якый ты самъ на выду!... — спынила його Катерына.

— Геть... одчепыся... не дратуй!—грымнувъ Гордій, — подавай жупанъ... шукай рукавыци... Панночко, убирайтеся, зразу выйду!—заспокоивъ винъ Дарочку.

И справди, покы панночка одяглася, винъ державъ уже вижкы въ рукахъ.

— О, теперъ я спокійна! — мовыла радисно Дарочка, выходячы на ганокъ.

— Дарочко, я забула тоби ще сказать, — зупыныла їи пани на схидцяхъ и прошепотила щось на вухо.

— Хиба я сама не знаю?—образылася панночка.

— Я тилькы нагадала тоби.

— Ни для чого було й нагадуваты, — видмовыла вона зъ досадою и вскочыла въ карету, де їи давно вже сподивалася затушкована зъ нигъ до головы титка.

Гордій прычынывъ дверци, двыгнувъ злегенька вижкамы, и пара роскишныхъ вороныхъ коней понесла по снигу, якъ ту пир'ину, блыскучу карету до клубу.

II.

Дарочка прокынулась, солодко потяглася пидъ своєю билою шовковою ковдрою й подзвоныла.

Дуня видчыныла виконыци. Снипъ ясного, ажъ пекучого, пивденного проминня раптомъ ускочывъ

кризь шыбкы и прыпавъ до лыченька чудовои красуни панны. Вона зажмурыла очи й усмихнулася.

Молоде тило вже цилкомъ видпочыло писля танкивъ; недавньои втомы немовъ и було. Увесь чадъ вчорашньои ночи розвіявся за довгый, мицный сонъ и въ голови ще тилькы луналы той миніонъ та паде-катръ, що військовый капельмейстеръ выготовывъ зъ своимъ оркестромъ нарочыто за-для неи. «За-для неи!» Гм... Якъ чудно було їй слухаты ту несмилыву ричъ, зъ якою молодый капельмейстеръ звернувся до неи й якъ прыємно почуты, що па-де-катръ прысвячено їй и новый миніонъ грається выключно за-для неи!...И винъ не брехавъ, якъ не брехалы й уси ти, що назвалы їи царыцею бала й навпереймы запрохувалы до танкивъ. Вона не прысидала ни на хвылыну, не стыхала балакаты, сміятыся, и здавалося, нибы то ввесь той бучный бенькетъ склався за-рады неи єдынои, нибы уси ти люде прыйихалы нарочыто до клубу, абы запобигты їи ласкы, їи погляду, абы хочъ здалеку прывитаты їи. Ни, не зайва то ричъ— вродлыве лыченько. Велыкый то таланъ—ривный носыкъ, высоке чоло, ти велыки сири очи та гнучкый станъ, и яке то щастя опынытыся у гурти тыхъ пестунчыкивъ, про якыхъ дбає прырода! Никому й ничому не вклоняються такъ люде, якъ тій вроди, та й не даремно бо. Врода—то не выпадокъ, не несподиваный подарунокъ, якимъ надиляє прырода абы кого, абы якъ. Ни, прырода, якъ той ювелиръ не стане шлифуваты шматочка каминця, або грудочку земли: вона знає, якій истоти варто даты чаривну облуду, яку душу оповыты статурнымъ тиломъ, чыє лыченько

надилыты красою, и той старенькый панокъ, що пиднисъ їй учора троянду, не дурно сказавъ: «Колы хочете утаиты видъ людей своє серденько — опускайте віи, абы люде не бачылы вашыхъ очей»...

— Одягатыметеся, панночко, чы може звелыте податы до лижка сниданокъ? — перервала Дуня панноччыни спогады.

— Сниданокъ? — перепытала, гараздъ не зрозумившы, щò покоянка каже, Дарочка, — сниданокъ? Ахъ такъ, несы мени сюды чого-небудь,—додала вона, радниша, що можна ще полежать та пережыты на самоти увесь вчорашній день та бенькетъ.

Дуня внесла шклянку кофе. Панночка пидвелася, сила на лижку, обиперлася ликтемъ на столыкъ и почала мишаты цукоръ; голивка їи нызенько схылылася надъ шклянкою ароматычного трунку, рукава черкалыся объ тарилочку, повну рижныхъ пундыкивъ та сухарцивъ, але очи їи бачылы передъ собою тилыкы залю клуба, а думкы лынулы до вчорашнього дня...Колы є справди феральни дни, є то й щаслыви, и вчорашній день, 28 грудня, напевне й бувъ одынъ зъ тыхъ щаслывыхъ днивъ, писля якыхъ залышається й на души, и на серци незвычайно гарне та лагидне почуття. Кожна годына, кожна хвылына вчорашнього дня варта була того, щобъ ихъ хочъ изнову пережыты... Але жъ, якъ по ряду? що вчора дійсне було?...Зразу жъ зранку лыстъ видъ Катруси — запрохує на весилля ажъ на тры дни; потимъ сковзалка на ричци—ще николы перше тамъ такъ весело не було; потимъ сукня...бенькетъ...А ще жъ Мар'яна,

гимназія, Мар'янына сестра!... И якъ це вчора легко далося! Якъ легко взагали робыты добро!

— Натанцювалася? — запытала пани, оправляючы на доньчыній голивци волосся, що звисылося на чоло.

— Матусенько, якъ ты увійшла, що я тебе не запрымитыла?... Натанцювалася, вволю натанцювалася!—весело видмовыла Дарочка, цилуючы неньку.

— А голивка не болыть?

— Байдуже! Це я зумысне не зодягаюся — хочеться вчорашній вечиръ увесь прыгадаты.

— Весели згадкы?

— Дуже весели, але жъ найдужче все жъ такы ты звеселыла мене, моя ридна, — щыро поцилувала неньчыну руку Дарочка.

— Якъ? колы?

— За Мар'яныну сестру...

— Ахъ, такъ...я вже й забулася! Ну, хай вчыться на здоровля та дякує тоби, бо безъ тебе я бъ того до вику не зробыла.

— Невже справди не зробыла бъ? Невже справди ты сама не пошкодила дивчыны?

— А ни крапли!

— Матусенько, яка жъ бо ты недобра! Колы справди ты по щырости кажешъ, а не дратуєшъ мене, то мы не порозуміємося зъ тобою николы, — мовыла сумно Дарочка й выслобоныла свою руку зъ рукъ матерыныхъ.

— Якось то порозуміємося!—зитхнула злегенька пани. — Иноди я на твоє щыре серденько здамся,

иноди ты мени, старій, выбачышъ — отъ у насъ и буде згода... Добро всякому прыємно робыты, одначе треба й стрымуваты себе. Я знаю й бачу, що ты болієшъ серденькомъ за всякымъ и радниша завжды подилытыся, але жъ, дытыно моя, треба й межи знаты!

— Ніякыхъ межъ, причъ достаткивъ, мамо, и покы є чымъ, подилятымусь!—спалахнула Дарочка.

— О! ты знову спалахнула! Якъ збентежылася, моє золотисенько серденько!... Годи жъ, годи, я не хочу сердыты тебе — робы, якъ знаєшъ... Допывай-но своє кофе, одягайся та пойидешъ до Маруси — я вже звелила Васылеви й коней выготовыты.

— А Гордій?—вперше згадала Дарочка.

— Гордієви щось дуже погано, — видмовыла пани.

— А ликарь бувъ?

— Голтуцькый бувъ.

— Голтуцькый? Чому жъ не Брянськый?

— Брянському, ты знаєшъ, треба платыть 10 карбованцивъ за визитъ.

— Мамо! мамочко!...И тоби не соромъ шкодиты грошей на ликаря? Якъ клыкаты Голтуцького, то краще кыньте Гордія у больныцю — хай його вже тамъ до вечора замучать! — схопылася зъ лижка й кынулася одягатысь панночка. — Людына помирає, а ты рахуєшъ карбованци та клычешъ нездатныхъ ликаривъ.

— И хто тоби сказавъ, що у больныци замучують, або що Гордій помирає?... Голтуцькый ще не

роспизнавъ його хворобы: «може, каже, тифъ, може инфлюенца, а може и звычайна пропасныця».

— Може тифъ, може инфлюенца, може—може... все може, а певного нихто ничого не знає, и ты не поклыкала доси Брянського, — мовыла зъ докоромъ Дарочка, хапаючысь натягты на себе швыдче панчохы.

— Якъ що треба буде, Дарочко, то й поклычемо,—спробувала заспокоиты їи пани.

— Зразу жъ треба, мамо, поклыкаты, зразу. Ни Голтуцькому, ни якому иншому ликареви, причъ Брянського, не можна Гордія доручаты — зразу жъ пошлить... Ты не знаєшъ, яка въ його хвороба, и кожна хвылына має вагу. Пошлить, не то я сама зразу пойиду.

— Добре, добре. Годи жъ, не турбуйся — буде. Я пошлю зразу за Брянськымъ, и винъ не забарыться прыйихаты. А тилькы шкода, що ты не послухала мене та не одислала, якъ я тоби казала, Гордія додому, а продержала його цилу ничъ на витри та морози,—мовыла пани, зводячысь иты.

Немовъ хто холодною водою хлюпнувъ на Дарочку. Рожеве лыченько їи раптомъ зблидло, рукы выпустылы самы собою поворозкы видъ спидныци. Такъ, ненька правду сказала. Вона велила їй одпустыты Гордія й навить двичи нагадувала, а Дарочка продержала його цилу ничъ на витри та морози...Якъ же це сталося? Вона забула, овсимъ забула про Гордія. забула про його хворобу, про той нависный морозъ. Вона не звыкла думаты про це. Николы не було й

нагоды подуматы. И це жъ такъ звычайно, що Гордій выстоювавъ по 5 — 6 годынъ биля театру. Иноди, правда, ненька одряжала його, але жъ иноди не можна навить и прызначыты часу, колы прыйиздыты, и Гордієви найчастише доводылося чекаты на вулыци. Та й не тилькы жъ самому Гордієви—майже жъ уси лышають своихъ коней биля ганку, бо хиба жъ не трапляється покыдаты театру або якого нудного балю зарани? Чы давно й вона, Дарочка, повернулася зъ машкараду майже у дванадцять годынъ? А до того, невже воно справди такъ важкô простояты тыхъ п'ять-шисть годынъ? Фурманы жъ простоюють кожнисеньку ничъ зъ вечора до ранку... Правда, воны не хвори... Але жъ чому самъ Гордій не запытався дозволу йихаты до дому? Винъ же добре знає, що титка, немовъ та колодка, що їй до усього байдуже, а я ще молода... «Такъ, Гордій повыненъ бувъ самъ нагадаты; винъ мусивъ видпрохатыся, и колы я вынна, то винъ самъ выненъ ще дужче за мене», — розплуталася нарешти панночка зъ того павутыння думокъ, якымъ засновавъ їи заклопотану голову непрыємный выпадокъ зъ Гордіємъ, и побигла одвидуваты недужого.

Гордій лежавъ самъ у хати. Дарочка наблызылася й зазырнула йому въ вичи. Хворый дывывся й мымрывъ щось про себе стыха, але выдко було, що винъ не пры своій пам'яти й не розумивъ ничого.

— Гордію, вамъ погиршало? — обизвалася панночка.

Червони очи Гордієви, уставлени на цвяшокъ, не повелыся.

— Господы! винъ не пры своій пам'яти, и никого немає въ хати...Самитній лежыть, никому й воды податы. Де їи носыть—ту Катерыну!—заклопоталася Дарочка й подалася до другои хатыны черезъ сины, де звычайно пралыся сорочкы.

Катерына стояла биля ночовъ и оджымала щось; дали до покутя сыдивъ на помости сынъ и стругавъ ломачку.

— Катерыно, Бога бійтеся! Чы то жъ не грихъ вамъ кыдаты недужого? Залыште ти сорочкы та йдить до чоловика...—звелила панночка.

— Не покыну я сорочокъ, та й нема мени чого сыдиты биля чоловика! — видмовыла зъ прытыскомъ Катерына.

— Нема чого сыдиты?!... Чоловикъ помирає, а вамъ нема чого биля його сыдиты? — вжахнулася Дарочка.

— А нема чого сыдиты!—буркнула Катерына.

— Вы повынни буты биля хворого чоловика— це вашъ обов'язокъ. Покыньте зразу сорочкы та йдить до його!—покрыкнула зъ пересердямъ Дарочка.

Але гнивъ їи неначе тилькы додавъ Катерыни охоты до праци, й вона ще дужче налягла на сорочкы.

— Покыньте, кажу вамъ!—грымнула знову панночка й наблызылася до ночовъ.

Катерына выкрутыла настильныкъ, розкрутыла його, кынула до купкы сорочокъ, що лежалы на лави, й обтерла рукы.

Дарочка заспокоилася.

— Гордій справди зле занедужавъ, але Брянськый незабаромъ прыйиде й напевне поможе йому. Звычайно, краще було бъ, якъ бы винъ бувъ прыйихавъ ранишъ, проте й теперъ ще не пизно. Глядить же, Катерыно, якъ Гордієви треба буде чого — може забажає чого-небудь, то прышлить Васыля або Устю, а самы вже не кыдайте його! — мовыла вона певна, що Катерына выконає все.

Але Катерына обтерла рукы, абы тилькы пидкласты дровъ пидъ таганъ, и якъ тилькы воны занялыся, опустыла руку въ шаплыкъ.

— Идить же,—нагадала Дарочка.

Катерына вытягла зъ шаплыка рушныкъ, налыла мовчкы, не хапаючысь, окропу въ ночвы и прыступыла знову праты.

Хвылыну-дви панночка не йняла виры власнымъ очамъ. Упертисть Катерыны переходыла вже усяки межи, поводження було черезъ край незвычайне.

— Вы оглухлы, Катерыно?...Я вамъ велила покынуты. Я вдесяте кажу: покыньте! — мовыла, намагаючысь стрыматы своє обурення, панночка.

— Не покыну!—одризала Катерына.

— Я вамъ велю, и вы покынете! — грымнула на всю хату панночка.

— Не грымайте, бо однаково не покыну! — видмовыла повагомъ, пидкреслюючы кожне слово, Катерына.

— Ни, вы покынете, вы мусыте покынуты, колы я вамъ велю, — грымнула ще голоснише, вже не володіючы собою, панночка и, вырвавшы зъ Катерынынихъ рукъ рушныкъ, шпурнула його на помистъ.

Катерына нахылылася, щобъ пидняты.

— Не смійте!...Не смійте доторкатыся! Вы — гадына... Вы—хыжа звирюка, у васъ серця нема... вы...

— Хиба то я його цилу ничъ на морози продержала? — обернулася несподивано усымъ станомъ своимъ Катерына и зъ невымовною ненавистю глянула Дарочци въ вичи.

Жадного словечка не знайшлось у панночкы на видповидь на ту страшну образу. Вона затремтила тилькы, зблидла, потимъ спалахнула и, якъ несамовыта метнулася зъ хаты.

— Мамо! мамо!... Де мама? — гукала вона зъ видчаємъ, бижучы корыдоромъ зъ кухонь до своєи кимнаты.

— На Бога! Що тамъ таке? — выхопылася пани.—Дарочко, що тоби? Чого ты плачешъ?—побигла вона вслидъ за донею.

— Зъ якои речи? Зъ якого права? Якъ вона сміє? — залылася сльозамы й кынулася до подушокъ панночка.

— Хто «вона»? Що трапылося? Роскажы жъ, донечко, все до дила,—прохала стурбована пани.

— Катерына... почала була панночка и зайшлася ще дужче.

Збентежена, перелякана пани побигла до Катерыны. Допытуватысь та роспытуватысь людыны, що прызвела доню до слизъ, було бъ, звычайно, нетактовно и прыкро матерыному серцю, але пани, бижучы до кухни, певна була, що Катерына попередыть її пытання, що вона сама поспишыться їй на допомогу, сама видъ себе роскаже про ту прыгоду, и колы мо-

же не вбереглася якого необачного слова, то вже доси одумалася и прохатыме выбачення.

Але Катерына не мала и въ думци того.

Вона навить не поворухнулася, якъ увійшла пани, и все оджымала сорочкы, ажъ ночвы трищалы пидъ рукамы.

— Що ты соби тутъ дозволыла? Якъ ты насмилылась? Якъ ты зважылася? — накынулась навманя пани на неи.

Катерына мовчала.

— Що ты зробыла? Що ты сказала панночци?

— Не казала й не робыла я їй ничого, — буркнула Катерына, не пидводячы головы.

— А, такъ ты ось яка! Ось якъ ты вже балакаєшъ изо мною!...Геть же, геть, колы такъ, зъ мого двору! Щобъ твоя нога не була въ моій осели,—грымнула уся червона зъ обурення пани.

Катерына обтерла въ ту жъ мыть рукы, взяла свого сына и, слова не мовывшы, подалася знаряжатыся въ дорогу.

Такъ якъ за годыну прыйихавъ добродій Брянськый. Той спихъ, зъ якымъ винъ увійшовъ у господу, досыть свидчывъ, що славетній ликарь звыкъ навищаты або дуже слабыхъ, або занадто нетерплячыхъ гоноровыхъ пацієнтивъ, що винъ не має даремно гаяты часу, и пани та панночка поспишылыся йому на зустричъ, абы не загаяты його ни на одну мыть.

— А де жъ нашъ пацієнтъ? — запытавсь ликарь, витаючысь на-швыдку до панночкы та пани.

— Нашъ визныця Гордій...—почала була Дарочка.

— Гордія жъ, панночко, вже немає у насъ: Катерына повезла його на кватырю до бабы-знахаркы,—обизвалася Дуня.

Дарочка спалахнула и прыкусыла до кровы губу.

— Якъ?—вжахнулася на викы перелякана пани.

— Повезла,—мовыла Дуня.

— Ахъ, Боже мій! Уявить соби, ця божевильна жинка його, Катерына... — спробувала була выправдатысь пани.

Ликарь здвыгнувъ нетерпляче плечыма.

— Выбачте, добродію! На Бога выбачте! — кынулася пани благаты ликаря.

Але ликарь поспишывсь попрощатыся й, ухопывшы зъ столу свою шапку, побигъ до дверей.

Пани не мала сылы навить провесты його.

— Господы! Що жъ це буде? Що жъ винъ подума теперъ про насъ?—сплеснула рукамы й опустылыся, якъ пидкошена, на канапу.

— Це жъ Брянськый! Винъ скризь буває, винъ усимъ роскаже! О Боже, соромъ, соромъ якый!—стыснула въ безкраїй журби Дарочка обома рукамы свою роспалену голивоньку и прыпала чоломъ до холодной шыбкы викна.

— Догодыла твоимъ прымхамъ, поклыкала Брянського — отъ теперъ и пропалы святкы,— обизвалася, трохы перегодывшы, пани до Дарочкы. Дарочка промовчала.

Червоно-гаряче сонце кынуло тежъ свій допытлывый поглядъ на тяжко засмучену красуню панночку, але й воно не диждалося видповиди й, здывоване, зныкло за горою, вкрытою билою намиткою...

Рукавычкы.

Мыкыта бигъ скилькы духу до-дому.

У велыкодну суботу крамныци зачыняються завжды пизно, але цього року черезъ тепле, тыхе повитря городяне затрымалы крамаривъ ще довше, й Тыхонъ Семеновычъ видпустывъ свого прыкажчыка мало не о-пивночи.

Мыкыта поспишався на Подолъ до-дому, де його сподивалася молоденька жинка, щобъ иты зъ нымъ до церквы. Винъ певенъ бувъ, що вона вже давно впоралася биля свого маненького господарства, прычепурыла маленьку свитлычку, поставляла все на стилъ, убралася сама, й теперъ нетерпляче вызырає його. Винъ уявлявъ соби, якъ радо витатыме вона його, якъ гарно буде йому йты поручъ изъ нею въ цю чудову теплу ничъ до церквы, якъ весело буде розговлятыся й, нарешти, якъ пышатыметься винъ завтра нею — своєю жиночкою-красунею, якъ воны одвидуватымуть то прыкажчыкивъ, то мищанъ, то

знайомыхъ панивъ... Звычайно, насамперeдъ воны пидуть до пани Любыцькои: у неи Дуня прожыла ажъ симъ рокивъ, у неи навчылася й одягатыся гарно, й балакаты зъ якоюсь незвычайною ввичлывистю, и обиходытыся зъ людьмы; видъ неи и зъ порады їи замижъ за його пишла, и видъ неи одержала найбильше подарункивъ. Навить та сама биласта, ненача сribломъ заткана сукня, що пошыла соби Дуня теперъ икъ Велыкодню, тежъ тієи пани подарунокъ. Правда, на саму облямивку сукни Дуня потратыла мало не половыну тыхъ грошей, що заробывъ бувъ Мыкыта за мисяць, але жъ чы то жъ йому шкодиты жиночци п'ять-шисть карбованцивъ на облямивку? Довелося за-рады тієи облямивкы взяты у купця впередъ за мисяць гроши — нема що робыты: якъ треба, то треба. Винъ узявъ, и теперъ облямивка така саме, якои бажала Дуня, и яку вподобала сама пани.

Сталы наблыжатыся святкы. Дуня звелила взяты знову гроши впередъ. Мыкыта взявъ и виддавъ уси, причъ двохъ карбованцивъ, що залышывъ бувъ соби на новый картузъ, але недавнечко виддавъ їй ти два карбованци й сьогодни не мавъ и шага на свичку до плащаныци. Але вона була напевне въ церкви, напевне поставыла свичку, а чы не однаково—винъ, чы вона поставлять Богови свичку: чы не одна въ ихъ кышеня, чы не одни думкы, не одна молытва? Люде може й осудылы його, винъ навить тамъ, биля плащаныци, вже чувъ де-що; але Господь мылосердный не осудыть. Винъ знає потаєнни думкы людыны, винъ чытає въ души й серци... До Його доходять щоденни молытвы Мыкытыни, його щыра подяка за те щастя,

що Винъ йому пославъ. Сырота, чужый наймытъ зъ дев'ятьохъ рокивъ, не дуже вродлывый, безъ усякыхъ достаткивъ—чы мигъ винъ сподиватыся, що власнымы пучкамы, безъ усякои допомогы, порады, своимы сыламы, своєю працею здобуде такый забезпеченый шматокъ хлиба—буде на двадцятому роци головнымъ прыкажчыкомъ у одній зъ кращыхъ крамныць у городи—й на двадцять п'ятому визьме за себе Дуню, покоянку пани Любыцькои,—цю пышаву красуню, що не мала, якъ здавалося Мыкыти, соби ривни ни помижъ покоянкамы, ани помижъ городянкамы?... Це було перше його кохання. Винъ покохавъ їи зъ першого погляду, кохавъ їи цилый рикъ у потайни, ховаючы своє серце й видъ людей, и видъ себе самого, и напевне не зважывся бъ ще довго прызнатыся й Дуни, колы бъ вона, спостеригшы, якъ червоніє, якъ блидніє винъ, забачывшы їи у крамныци, не стала йому сама до помочи. На поглядъ пани Любыцькои Мыкыта бувъ до пары Дуни й литамы, й достаткамы. До того зажывъ винъ и помижъ купцямы, й помижъ городянамы такои доброи славы й пошаны, що можна було надіятыся на далеко кращу посаду, на кращу плату, нижъ мавъ винъ у крамныци въ Тыхона Семеновыча...Мынуло тры мисяци, якъ воны побралыся, и тры мисяци здалыся за тры дни. Що-ранку схоплювався Мыкыта до схидъ сонця, настановлювавъ обережно, щобъ не збудыты своєи, звыклои довгенько поспаты жинкы, самоваръ, чыстывъ соби одежу, чоботы, вносывъ палыва, воды й тоди вже, якъ самоваръ почынавъ закыпаты, будывъ Дуню та прохавъ выпыты вкупи зъ нымъ чаю. Видбувшы той чай, Мы-

кыта бигъ до крамныци й тамъ ажъ до вечора не прысидавъ. Винъ не знавъ, щò робыть увесь день, якъ господарює його жинка, не думавъ про те, куды та на вищо вытрачає його гроши; винъ не вымагавъ одъ неи ничого, причъ того щастя, що вона й безъ його вымагання давала йому своимъ коханнямъ, своєю прыхыльнистю, своимъ ласкàвымъ словомъ. О! йому не всмихалося жыття! Винъ не зазнавъ до цього часу ни теплого гниздечка, де бъ винъ почувавъ себе дійсно «своєю» людыною, не знавъ сим'и, не знавъ ничыєи ласкы. Винъ знавъ доси тилькы обов'язкы до чужыхъ людей, винъ выконувавъ ти обов'язкы й одержувавъ за це де-кількось карбованцивъ, пошану; але ни гроши ти, ни пошана не грилы йому серця. Змалечку чужый наймытъ, чужый попыхачъ, винъ це вперше святкуватыме велыке свято у «своєму» куточку, зъ «своєю» дружыною, йистыме «свою» паску.

Ось уже її до-дому недалечко: вже выдко свитло у викни... Ще скилькысь хвылынъ, и Мыкыта у своій господи.

Все стало такъ, якъ винъ сподивався. Дуня впоралася давно зъ усимъ господарствомъ, двичи вже выбигала на вулыцю вызыраты його й такъ радисно зустрила. Якъ гарно прыбрала вона хатыну! Де вона добула ци биленьки завискы да викна? Ось и малюнкивъ начипляла. А яки ривни та высоки паскы на столи!... Навить мазурку спекла!... Святкы! Святкы!... Вона цилкомъ задовольнена: и хатынка ихня, и стилъ прыбрати не гиршъ, нижъ у самого поважного Ивана Семеновыча, прыкажчыка зъ зализнои крамныци, и хай теперъ жинка його, гладка Приська, заховається

зъ своимы паскамы, дарма, що одержує бильше, якъ трыдцять карбованцивъ на мисяць.

И сукня Дунина справди чудова. Смугластому облыччю їи такъ лычать ти сribласти ныткы пидткання, а сама Дуня здається такою статурною та тоненькою! Його одежа, сорочка, чоботы тежъ на поготови. Винъ похапцемъ одягається, а вона—весела, щаслыва—щебече, не стыхаючы. Скилькы було їй клопоту цымъ тыжднемъ! Пасокъ вона не зважылася пекты сама — виддавала знайомій пекарци, и якъ дорого воны обійшлыся! Правда, можна було бъ напекты й дешевшыхъ: сусидка, напрыкладъ, спекла ажъ шисть пасокъ изъ пив-сотни крашанокъ, але жъ чы зважылася бъ вона соромыты свого любого Мыкыту, шануючы гостей булкою, замисть «папушныкивъ»? «Мазурка» тежъ не дешево обійшлася, та дарма... Святкы тилькы разъ на рикъ.

Але ось вона раптомъ замовкла.

— Чого ты замыслылася?—запытавъ їи Мыкыта.

— Прыгадую щось,—видказала Дуня й ще дужче замыслылася.

— Кажы, що? — запытавъ, трохы вже занепокоєный незвычайнымъ выразомъ Дуниного лыченька, Мыкыта.

— Однаково не знайдешъ,—видповила Дуня, похапцемъ одмыкаючы свою скрыню.

— А може й знайду?

— Не знайдешъ!—мовыла вже трохы зъ серцемъ Дуня й почала перекыдаты все въ скрыни до самого денця. Не знайшовшы тамъ того, чого шукала, вона грюкнула зъ усієи сылы важкымъ викомъ окованои

зализомъ скрыни й, пидоткнувшы спидныцю, полизла на запичокъ. Тамъ було безличъ коробочокъ, кошычкивъ та торбочокъ зъ усякымы стьожкамы, кружевамы, намиткамы та клаптыкамы, що повыкыдала колысь геть пани Любыцька. Дуня поспорожняла вси ти коробочкы та кошычкы, переруйнувала вси стьожкы та клаптыкы й ще дужче занепокоєна, ще дужче збентежена стала перекыдаты й на лижкови. Мыкыта переставъ одягатысь та стежывъ коженъ рухъ своєи жинкы. Запытаты їи, чого вона шукає, щò загубыла, винъ довго не зважувався, бо боявся ще дужче розсердыты їи, але нарешти такы не вытрымавъ.

— Чы не гроши часомъ загубыла? — спытавсь винъ обережно.

— Гроши? яки гроши? Де бъ тамъ узялыся ти гроши? Симнадцять копійокъ тилькы й зосталося видъ тыхъ двадцятьохъ карбованцивъ, що винъ їй давъ.

Мыкыту немовъ ножемъ шпыгнуло:« Симнадцять копійокъ!... Зъ чого жъ, зъ якыхъ грошей жытымуть воны ще два тыждни писля святъ?»

— Такъ чого жъ ты шукаєшъ?—запытавъ винъ такъ байдуженно, немовъ и не чувъ ничого про гроши.

— Рукавычокъ,—видмовыла Дуня, лагодючы нашвыдку подушкы та перыну.

— Якыхъ рукавычокъ?

— Билыхъ,—мовыла вона мало не зъ плачемъ.

— Я, здається, й не бачывъ ихъ николы у тебе...—завважывъ Мыкыта.

— Якъ то не бачывъ? А на весилли! Ахъ!...знаю, знаю, де воны! Прыгадала!...—радисно сплеснула вона

рукамы. — Беры, Мыкытко, швыдче ослинець та лизь до божныка: воны тамъ, за тією иконою.

Мыкыта прыставывъ ослынець и зразу диставъ якыйсь верчыкъ паперу.

— Воны! воны!—ажъ пидстрыбнула Дуня й видразу очи їи засялы, облыччя стало таке, якъ звычайно — безжурно - радисне, що такъ подобалося Мыкыти.

— Невже тоби отыхъ рукавычокъ справди було такъ треба? Чы ты бъ любисинько не обійшлася й безъ ныхъ? — запытавъ винъ, усмихаючысь, прыгадуючы той смутокъ, що обгорнувъ бувъ Дуню, колы вона шукала ти рукавычкы.

— Та невже жъ такы ты, дурненькый, не розумієшъ, що безъ тыхъ рукавычокъ пропалы бъ и святкы за-для насъ? — перепытала вона його, прылагожуючы йому новенькый зеленый зъ червонымы горошынамы галстухъ. — Чы я бъ зважылася вылизты за поригъ у цій сукни та безъ рукавычокъ? Куды бъ я подила свои рукы та ще таки червони?...У будень-день та й то мени ніяково ходыты зъ голымы рукамы, а то жъ такы пидъ таке свято! Я ось умысне купыла соби й легеньки черевычкы до цієи сукни, — додала вона, показуючы Мыкыти свою обуту въ новеньки, тоненьки черевычкы ногу. Мыкыти не подобалыся ти черевычкы: шырока нога жинчына немовъ росплескалася у ныхъ, и здавалася велыкою та нечепурною; проте винъ не сказавъ їй ничого й не запытавъ навить, скилькы вона дала за ныхъ. Щаслывый зъ того, що у господи въ його знову весело, що Дуня сміється, весела, Мыкыта похапцемъ скинчывъ своє убрання и

ставъ пидганяты Дуню, що заходылася пидновляты свои кучери, понивечени на печи.

Нарешти Дуня полагодыла сукню, накынула на голову намитку й почала натягаты на ливу руку рукавычку. Мыкыти й чудно здавалося, що його жинка, немовъ тая справжня пани, стоить посередъ свитлыци та панькається зъ рукавычкою, и любо було дывытыся на їи такый щаслывый, веселый, черезъ ти рукавычкы, выдокъ.

Але ось Дуня насупыла бровы, тупнула ногою й одвернулася видъ Мыкыты.

— Не дывысь! — мовыла вона й раптомъ густо почервонила.

— Чого жъ то такъ?—засміявся Мыкыта,—наврочу, чы що?

— Не лизь!—видказала вже вона зъ серцемъ.

— Чого ты сердышся? Вже жъ и рукавычкы є!—засміявсь изнову Мыкыта.

Дуня не видповила ничого, тилькы одійшла геть у кутокъ, дали видъ його.

Мыкыти обрыдло вже стояты, винъ прысивъ на лижку, выкурывъ цыгарку, а Дуня все панькалася зъ рукавычкою.

— Може ты не на ту руку натягаєшъ? — нарешти запытавъ Мыкыта, прыгадавшы, якъ одна куховарка порвала колысь у крамныци на шматочкы рукавыцю, натягаючы їи не на ту руку.

— Натягны! — видмовыла Дуня и простягла до Мыкыты свою руку зъ накынутою на кинчыкы пальцивъ рукавычкою.

— Воны не нализуть, — мовывъ Мыкыта, прыривнявшы зморхли рукавычкы до шырокои, велыкои рукы своєи жинкы.

— Якъ то не нализуть?—скыпила Дуня.—Адже жъ я ихъ надивала до винця...

— А теперъ не нализуть, далеби не нализуть, и не натружуй даремно ручокъ... Ходимъ до церквы: обійдешся й такъ.

Дуня скыпила ще дужче и зъ усієи сылы потягла рукавычку; рукавычка триснула й роспалася ажъ у трьохъ мисцяхъ. Дуня зирвала їи геть, пошпурыла черезъ усю свитлыцю и зъ одчаємъ, зъ гиркымы сльозамы кынулася, якъ була, у новій сукни, въ намитци, на лижко. Мыкыта не знавъ, що робыты, що їй казаты, якъ заспокоиты. На вси благання, на вси вмовляння, вона видповидала ще бильшымы сльозамы.

Що робыты? якъ запомогты? Невже справди святкы пропадуть черезъ оти рукавычкы? Адже мало хто зъ мищанокъ и носыть рукавычкы, и на двори такъ тепло... Навищо воны здалыся?...—умовлявъ Мыкыта жинку, але ци слова ще дужче дратувалы їи.

— Що зъ того, що не вси мищанкы носять рукавычкы? А хиба винъ забувся про Саньку, Наталку або Гальку? хиба винъ ихъ бачывъ колы зъ голымы рукамы? А чымъ же то вона, Дуня, гирша видъ ихъ? Чы не тымъ, що пишла за його замижъ? О! покы вона служыла, їй не доводылося плакаты з-за такои дрибныци, якъ рукавычкы. Навищо вона замижъ пишла? Колы бъ не ласка пани Любыцькои, то вона бъ не мала й новои сукни на свято, ходыла бъ задры-

панкою, бо чоловикъ не може розстаратыся й на рукавычкы, що коштують карбованця!

Мыкыта тилькы слухавъ. Николы до цього часу не спадало йому на думку, що хто-небудь, а надто Дуня, може назваты його недоброю дружыною. Винъ, здавалося йому до цього часу, выконувавъ передъ жинкою вси свои обов'язкы: винъ виддававъ їй свою працю, свои гроши, але ось вона незадовольнена зъ нього. Може винъ и справди выненъ чымъ? Самъ винъ не знає гараздъ, чы справди тыхъ рукавычокъ такъ треба Дуни, не знає, чы дійсно винъ выненъ передъ жинкою, чы має вона право докоряты та вымагаты видъ його бильшого, але хиба це не все одно? Винъ бачыть гирки сльозы, винъ чує серцемъ, що ти сльозы не спыняться й черезъ святкы, винъ бачыть, що Дуня почуває себе нещасною, прынаймни нещаснишою за якусь Саньку, Наталку, Гальку, и цього досыть, дуже досыть за-для того, щобъ зробыты й його нещаснымъ.

Мыкыта одійшовъ одъ лижка й сивъ биля столу. На столи лежавъ велычезный ключъ видъ крамныци: купець доручавъ Мыкыти завжды окремый ключъ, абы винъ мигъ незалежно видъ його увиходыты у крамныцю. Мыкыта угледивъ той ключъ, прыгадавъ крамныцю, а вкупи зъ тымъ и безличъ рижнобарвныхъ рукавычокъ.... Чы винъ не дурный? Чого винъ турбується? Чы то йому важко питы туды, до крамныци, взять одну парку жинци й такымъ чыномъ здобуты спокій, вернуты такъ несподивано загублене щастя. Сторожа знає його, а господареви винъ роскаже все, якъ було, або може й зовсимъ ничого не

казаты, а позычыты десь писля святъ карбованця та й виддаты за рукавычкы. Це зовсимъ легко зробыты.

— Дуню! годи плакаты: ходимъ я тоби рукавычкы вынесу зъ крамныци,—мовывъ винъ весело.

Дуня видразу стыхла. Вона кынулася цилуваты його, дякуваты. Вона божылася, що безъ рукавычокъ не можна ніякымъ чыномъ обійтыся, прохала свого «любого» Мыкытку, свою «дружыноньку» не сердытысь на неи, а тымъ часомъ швыденько вытырала мокрымъ рушныкомъ заплакани очи.

Воны пишлы.

Сторожи не було поблызу. Дуня прысила на схидцяхъ, а Мыкыта одимкнувъ крамныцю, увійшовъ, зачынывъ за собою двери, засвитывъ страстну свичку, що нисъ до церквы, и знявъ зъ полыци коробокъ зъ рукавычкамы. Винъ перекыдавъ його разъ, у-друге, передывывся кожну парку и причъ килькохъ чорныхъ, не пидхожыхъ до сриблaстои сукни, не мигъ знайты ни однієи паркы, що годылася бъ на руку його жинци. По всихъ церквахъ дзвонылы, той дзвинъ голосно лунавъ по высокій крамныци; Мыкыта чувъ, якъ пройшовъ повзъ двери одынъ, другый гуртокъ молоди, що перебувалы вже по всихъ церквахъ и биглы ще послухаты подолянського пан-отця; до його доходывъ гоминъ людей, що поспишалыся до церквы зъ паскамы на посвячення; повзъ муры його крамныци безъ перестанку йихалы, йшлы люде, а винъ усе шукавъ та шукавъ рукавычокъ и не знаходывъ. Вже щось подибне до видчаю стыскало йому груды; винъ прыгадавъ Дуню, їи сльозы, и серце немовъ упало, захололо... Колы ось винъ угледивъ на полыци якись

блидо-жовти рукавычкы. Винъ подывывся на номеръ и мало не крыкнувъ зъ радощивъ — це бувъ той самый 7½, що винъ такъ довго шукавъ.

Черезъ якыхось п'ять-шисть хвылынъ вона та винъ, обоє задовольнени, стоялы поручъ у церкви и зверталы на себе увагу мало не всихъ подолянъ.

Зразу жъ писля службы Мыкыта зъ Дунею надійшлы до свого господаря й похрыстосувалыся зъ нымъ. Купець запрохавъ ихъ розговлятыся. Мыкыти було бъ любише питы до себе, розговитыся своєю ласкою, але видъ такои незвычайнои ласкы не можна було видмовытысь, и Мыкыта згодывся. Що до Дуни, то вона немовъ навить и забулася про свои паскы та мазурку и не прымусыла себе двичи прохаты. Вона певна була, що своимъ убраннямъ здывує не тилькы гостей купцевыхъ, але навить його невистку, Галыну, що вельмы кохалась у роскишныхъ сукняхъ и за-рады цього ладнà була зробыты й зайви гоны.

И справди Галыни дуже вподобалысь и сукня, й облямивка, й навить легенька та тоненька, якъ павутынка, намитка, але надъ усе зацикавылы їи рукавычкы: якъ разъ пидъ колиръ до їи жовтои сукни. Вона тежъ выбрала соби парку, але трохы ясныщыхъ, и колы бъ Дуня згодылася зминятыся, то вона була бъ їй дуже вдячна. Дуня радо згодылася: до їи билои сукни це надто темни рукавычкы; але тутъ тилькы невистка прыгадала, що забула свои рукавычкы въ крамныци.

Треба було обов'язково прывезты ихъ, и Галына побигла до Мыкыты. Вона напевне не пам'ятала, де саме ихъ поклала — хай Мыкыта подывыться скризь

по крамныци, але хай винъ прыдывляється добре, бо вона ихъ позначыла. И щобъ Мыкыта краще зрозумивъ, де саме того значка шукаты, Галына взяла Дунину рукавычку й вывернула їи.

— Та це жъ воны й є!—здывувалася вона, показуючы на рукавычци якыйсь кругленькый значокъ.

— А покажъ сюды!—погукавъ купець.

Галына показала.

— Правда: твои, — мовывъ купець, — воны лежалы окремо на полыци... Якымъ же то чыномъ Галыныни рукавычкы та опынылысь у твоєи жинкы, Мыкыто?—озвався винъ до прыкажчыка.

Мыкыта дуже почервонивъ, проте певный, що никому й на думку не спадає обвынуватыты його у злочынстви, наготовывся вже оповидаты про свою прыгоду, але глянувъ на купця, и слова вмерлы на губахъ...

Винъ знавъ свого господаря, за шисть рокивъ винъ вывчывъ коженъ рухъ його, знавъ, щò значыть коженъ поглядъ, кожне слово його, й винъ одразу спостеригъ той усмихъ, що перекрывывъ усе облыччя Семенови Тыхоновычу, якъ винъ озвався до його. Такъ само осмихався винъ колысь давно, выганяючы невелычкого хлопчыка, якъ той попався въ якійсь крадижци: «Геть, злодію! Геть, злодіяко!» казавъ винъ, выпыхаючы хлопця за двери, а самѣ усе осмихався... Такъ невже жъ це Семенъ Тыхоновычъ, Галына и вси ци гости, що розговляються въ купця, вважають и його за злодія? А його чесне им'я? А п'ятнадцять рокивъ бездоганнои праци по чужыхъ людяхъ?...Невже все це забулося, и парка рукавычокъ затуманыла

всимъ пам'ять, очи, нихто не пам'ятає ничого, причъ цієи нещаслывои прыгоды зъ рукавычкамы, нихто не бачыть, що передъ нымы стоить винъ, Мыкыта?...

— Жиночци, жиночци подарунокъ зробывъ, га? Такъ, Мыкытко? Правда? Замисто пысанкы—рукавычкы подарувавъ? — осмихався купець, не выпускаючы зъ своихъ рукъ рукавычокъ.

И рукавычкы ти ростуть...Вже Мыкыта за нымы ничого не бачыть, навить винъ не бачыть и Дуни, що стоить тутъ десь, недалеко видъ його...Нигде нема ничого, нема прожытыхъ рокивъ, нема ни щастя, ни горя на свити—нема нигде ничого, причъ цыхъ блидожовтенькыхъ рукавычокъ... Мыкыта хоче всмихнутыся, хоче засміятыся й росказаты весело, байдужно про Дунини сльозы, про своє горе, але щось незвычайне робыться зъ нымъ: у виччю темніє, серце ниміє, холодный питъ выступає: винъ чытає въ очахъ у купця и всихъ гостей цыхъ одынъ прысудъ соби: «злодій!»

— Попався Мыкытка нашъ, попався, якъ китъ изъ саломъ,—жартувавъ купець,—а все черезъ жиночку молоденьку!...

— Такъ я жъ не кравъ... я...—нарешти почавъ бувъ Мыкыта й самъ здывувався, якъ чудно бренивъ голосъ його, якъ важко було йому казаты.

— Дарма! Дарма!...Людына безъ помылкы не жыве. За-рады такого велыкого свята я прощаю, и Богъ простыть. Вып'ємо, брате, за мыръ! Ну бо, блыжче до столу!... Галыно! налый йому повну склянку! Попоштуй його отымъ жовтенькымъ вынцемъ: до кольору... Ха-ха-ха! до кольору твоимъ рукавычкамъ, —

перепынывъ купець ричъ Мыкытыну й потягъ його за рукавъ до столу.

— Семене Тыхоновычу, вы не думайте, що я... зважується Мыкыта вдруге выправдатыся.

— Годи, годи про це! Хиба я тебе не знаю?— перепыняє знову купець Мыкыту и пхає йому до рукъ повну склянку вына.

Мыкыта бере ту склянку, выпыває їи вразъ, але видъ неи йому робыться ще важче.

Швыдче, швыдче на свиже повитря, до-дому, куды-небудь, абы дали видъ усихъ, видъ тыхъ рукавычокъ.

Воны пишлы до-дому.

По дорози що хвылыны витають ихъ люде. Воны зупыняються, хрыстосуються. Мыкыта тежъ балака, видповидає на пытання, але йому здається, що то не винъ балака, не винъ хрыстосується, а хтось иншый, хтось такый, що взявъ на себе обов'язокъ казаты й сміятыся за його. Самъ же винъ не має ничого спильного ни зъ тымы людьмы, що балакають изъ нымъ, ни зъ святкамы, ни зъ городомъ: його мовъ прыв'язано зализнымы ланцюгамы до паркы рукавычокъ и на всьому свити нема ничого цикавого, причъ пытання: що дума теперъ купець? Уважає Мыкыту за злодія, чы ни?...

Тамъ, у господи въ купця, й перши хвылыны на вулыци Мыкыта бувъ певенъ, що винъ зрозумивъ значиння купцевого усмиху та його сливъ, але потроху, пидъ вплывомъ свижого повитря та певнисть почала зныкаты, й винъ уже схылявся до прыємнои думкы, що купець тилькы жартувавъ. Найдужче пид-

трымувала його въ цій думци Дуня: вона такъ мало походыла на жинку злодія, такъ весело виталася до людей.

— Зайдемо до пани? — озвалася вона до Мыкыты, якъ воны надійшлы до вулыци, де бувъ будынокъ пани Любыцькои.

— Зайдемо,—згодывся Мыкыта.

— Але... якъ же я пиду теперъ до пани безъ рукавычокъ? — запытала немовъ сама себе вона, але голосъ їи такъ непрыємно забренивъ, въ очахъ видбылося стилькы прыкросты, що Мыкыта знову затремтивъ.

— Я не пиду до паніи,—мовывъ винъ стыха.

— Якъ то не пидешъ?—здывувалася Дуня.

— Не пиду...та й край,—видповивъ уже суворо Мыкыта.

— Та вона жъ мени й подарунокъ уготовыла,— завважыла Дуня.

— Хай йому всячына — обійдешся й безъ того подарунку!—мовывъ Мыкыта.

— Ты мени, чы що, на сукню наберешъ?—Дожыдайся!...Рукавычкы—та й то довелося красты!

Мыкыта не ставъ дали слухаты: винъ круто повернувъ у протылежну вулыцю, звернувъ у вузенькый провулочокъ и незабаромъ опынывся у своїй господи. Винъ почепывъ картузъ, скынувъ пальто, почавъ бувъ ходыты по хати, але швыдко втомывся й сивъ до столу.

Якымъ винъ ишовъ зъ цієи хатыны, и якымъ повернувся? Де подилося те щастя, веселощи, де та певнисть у соби, въ своихъ сылахъ, що почувавъ винъ

такъ недавнечко?... Не веселыть ця хатына, де винъ зазнавъ стилькы щастя, ничого не каже серцеви той патретъ Дунинъ, що винъ носывъ колысь на грудяхъ...Що винъ самъ зробывъ? Що зъ нымъ зробылы, и що такъ зминыло його?... Невже рукавычкы? Такъ, рукавычкы. Воны, воны подiялы це зъ нымъ.

Винъ же не хотивъ ихъ красты, винъ же ихъ не кравъ. Винъ хотивъ ихъ купыты, але грошей не було: всього симнадцять копiйокъ на два тыждни жыття зосталося — и винъ заплатывъ за ныхъ... своимъ чеснымъ им'ямъ...Серце, душу, гроши винъ виддавъ Дуни давно. Сьогодни жъ винъ виддавъ їй и останнє—свою добру славу, що далася йому, бидному сыроти, найважче; винъ виддавъ їй ту пошану людську, що здобувавъ довгымы рокамы, и вона ще не задовольнена зъ цього!... Що жъ може винъ їй ще даты? Що вона йому скаже, якъ купець прожене його?... И напевне прожене, бо злодiивъ винъ не держыть. А колы й не прожене, то не даватыме бильше ключа, не вирытыме, стежытыме —Мыкыта не звыкъ до того й самъ покыне купця. Винъ покыне...Але куды винъ подинеться тоди? Де прыхылыть свою покрыту виковичнымъ соромомъ голову, де заховається видъ Дуниныхъ докоривъ?... Нема мисця, де бъ заховатыся: скризь Дуныни сльозы, докоры, скризь усмихъ на облыччю въ купця, скризь рукавычкы... Хиба пидъ землею? Такъ, такъ: тилькы пидъ землею. Тамъ винъ не бачытыме, не чутыме ничого, туды не дiйде ничого... А Дуня? Дуня перша за всихъ людей назвала його «злодiємъ», вона у вичи йому сказала, що винъ

«укравъ», — навищо жъ здався їй винъ, злодій!...

. . . . . .

На третій день Мыкыту вынеслы зъ окремои каплычкы, збудованои вмысне за-для тыхъ, що попрощалыся зъ жыттямъ у ликàрни. Купець не пошкодивъ грошей на похоронъ. Ни винъ, ни гости, ни Галына не натякнулы никому й словечкомъ про той нещаслывый выпадокъ зъ рукавычкамы, и колы бъ не ласка молодои вдовы, що йшла вся у чорному за труною та, вмываючысь гиркымы сльозамы, оповидала сусидкамъ про своє горе, нихто бъ и доси не знавъ, черезъ вищо зважывся винъ на такый велыкый грихъ,—укоротывъ самъ соби вику отрутою.

— Хай бы така прыгода трапылася въ морозъ, колы, хай Богъ простыть, за зашпарамы иноди ажъ до плачу доходыть, а то жъ весна... божый рай... тепло — навищо ти рукавычкы? — дывувалася старенька мищанка, поспишаючысь за труною.

И сонечко, немовъ на довидъ, що стара мищанка правду каже, що рукавычокъ не треба, що воно гріє, якъ слидъ, и не вынно за цю прыгоду, засяло ще дужче, заграло на бани кладовыщанськои церквы, що повзъ неи пронесено труну Мыкытыну.

Мыкыту пронесено повзъ церкву, повзъ зеленый, якъ рута, цвынтарь, повзъ кладовыще и безъ попивъ, безъ дякивъ, безъ молытвы вкынуто въ яму, выкопану на окремій левадци, мало не зовсимъ за городомъ. Тамъ було вже де-килька могылокъ, але ни одного хреста, ни однієи деревыны...

УКРАЇНСЬКИЙ ПУРТОК

Лиснычый.

I.

Пышався дуже Гарасымъ лискомъ у Бердыкивщыни, та й було бо справди чымъ пышатыся. Уси лискы навколо давно посплюндровувано, тилькы хиба струхнили пенькы натякалы людямъ, що тамъ рослы колысь столитни велетни,—а маленьки дубчакы, що доручылы колысь, ще за часивъ крипацтва стерегты Гарасымовому батькови, а потимъ и йому самому, все пышнише та пышнише розверталы своє гилля, все выще та выще пидводылы свои кучеряви головы людямъ на втиху. И тилькы жъ бо на втиху, бо жадного разочку не зважувався ще нихто перескочыты черезъ глыбоки ровы, позакопувани власнымы рукамы Гарасымовымы, перелизты колючи загороды та цюкнуты сокырою якого дубка, або хочъ скорыстуватыся дидовымъ пастивныкомъ на выгребныхъ та повымитаныхъ прогалынкахъ лису: дидъ

знавъ слово, якъ замовыты лисъ и видъ порубу, й видъ потравы.

— «Уб'ю, якъ спобижу въ лиси, бо не лизь»,— казавъ винъ спершу, покы бувъ молодшый и люде не зналы гараздъ його вдачи.—«Уб'ю, бо не лизь»,— казавъ винъ пизнише; «уб'ю», — ще пизнише й нарешти не мавъ уже нагоды ніякъ стращаты, бо люде, змалку звыкнувшы боятыся дидового слова, й дорослымы не шукалы стежкы до лису.

Усе жыття Гарасымове перейшло у тому лиси, уси сылы, яки булы, пишлы на доглядъ його, уси думкы—йому на корысть и здавалося, нибы уси коріння дубкивъ тыхъ переплелыся у його серци—такъ боляче було йому пережыватыи сухолиття, такъ весело дывытыся на соковытый лыстъ досыть полытого дощемъ дерева, впыватыся вохкымъ повитрямъ лиса. И той лисъ рисъ та рисъ на втиху, на гордощи дидови, а вкупи зъ тымъ рослы та розросталыся й його надіи.

Одного разу пидъ маненьке весняне свято чоловикы зибралыся на выгони погомониты. Гарасымъ не мавъ що у лиси робыты й надійшовъ тежъ до гурту.

— Обрыдло, диду, вже зъ лисовыкамы — до людей тулытеся?—прывиталы його чоловикы.

— Глузуєте вы все та сміетеся зъ дида, а скажить, чы є въ кого чымъ пышатыся такъ, якъ мени моимъ лисомъ?—запытавъ Гарасымъ.

— Такъ винъ же бо, диду, й не вашъ,—нагадавъ Охримъ.

— Якъ то не мій? Моимъ винъ бувъ зроду — моимъ зостанеться, покы мого й вику,— видмовывъ Гарасымъ.

— Хиба вже купчу зробылы? — зареготалыся чоловикы.

— «Не та маты, що на свитъ породыла, а та маты, що выгодувала»... Оцю прыказку саме до мене й прытулить. Те дарма, що це панськый лисъ, що винъ значыться по планахъ за Мыхайломъ Мыхайловычемъ Стократенкомъ — я выростывъ його, то я йому батько, я йому й голова. А глузуваты нема зъ чого, бо прожылы вы не меншый за мій викъ, а помрете й слиду по васъ не зостанеться. Налупылы дитей та що зъ того? И ти такъ само: помучаться на цимъ свити, та й згынуть зъ лыця земли; будуть унукы — тежъ повмирають, а мій лисъ все стоятыме та дякуватыме мени—Гарасымови.

— То бъ то винъ замовленый до страшного суду стоятыме?

— До свого часу стоятыме, а прыйде його часъ — зрубають, бо кожне дерево росте на корысть людямъ, — мовывъ Гарасымъ.

— То жъ то, бачыте, й є! Самы кажете: дарево росте на корысть людямъ, а яка кому корысть зъ вашого лису? — пидхопывъ Гарасымову ричъ Антинъ, невелычкый на зристъ, жовтый та змарнилый чоловичокъ. — Погоривъ я, мушу становыты хату — такъ доводыться ажъ до Сагайдака, за 37 верстовъ, йиздыты по дубыну, а вашъ лисъ бовваніє, якъ той дурень: ни Богови свичка зъ його, ни чортови кочерга!...

— Отака саме корысть була и твоєму батькови зъ тебе, якъ ще ты бигавъ по выгону безъ штанивъ! Теперъ зъ тебе й косарь, и молотныкъ, и плугатырь, и поганенькый майстеръ, а тоди зъ тебе тилькы й було пожытку, що йивъ добре,—видказавъ Гарасымъ.

— Росказуйте! — махнувъ рукою Антинъ и одвернувся у велыкій задуми видъ дида.

— Та ось же глянь хочъ на цей ципокъ. Я зрубавъ його тоди ще, якъ у-перше пишовъ писля смерты батька самъ стерегты лису. А прыривняй ты його теперъ до його перевесныкивъ, то й самъ скажешъ, що не по дурному ночей не досыплявъ, зъ вамы, сусидамы, спорывся, гриха набирався. Поклавъ я свій викъ, цього лису доглядаючы, покладе може й сынъ такъ саме, а внукы вже диждуть побачыты, якъ зъ цієи самои дубыны и храмъ божый збудують.

— Адже диждалы, диду, вже й вы побачыты якъ двадцять чотыри дубы выволоклы зъ лису,—обизвався молодый ще чоловикъ Назаръ.

— Диждавъ, диждавъ... Що робыты? Оженывъ панъ сына, схотивъ мабуть одризныты й пославъ по дерево на будивлю — утялы двадцять чотыри дубкы трохы до часу...На ввесь лисъ тилькы й було такыхъ двадцять чотыри — ще не за моєи пам'яты зрослы, мабудь колысь на маякы покынуто ихъ. Гарни, дуже гарни булы й рослы бъ ще довго, та довелося рубаты... Така вже потреба була: хату, бачъ, довелося сынови будуваты, чы тамъ може коморю—одно слово: треба було, а не будь тієи потребы, панъ бы й до вику не зрубавъ такого дерева.

— Ото жъ, диду, наспила потреба вже й вамъ поставыты нову хату: ось-ось оженыте сына, то ніякъ буде й молоду на посагъ завесты,—мовывъ Назаръ.

— И прямо такы нигде буде молодыци й походыты: куды не ступыть — сами пидсишкы, а схоче у викно глянуты, то хиба пидъ лаву полизе, або на стилъ зопнеться, бо у дида одно викно ажъ у землю порынає, а друге до сволока пнеться, — пидхопывъ Охримъ.—Сыдоре, де ты соби таку куныцю добудешъ, щобъ до хаты прыйшлася? — звернувся винъ до Гарасымового сына, що сыдивъ трохы осторонь и хочъ перекыдався словечкомъ-другымъ зъ своимъ товарышемъ Иваномъ, але ввесь часъ пыльно дослухався до розмовы чоловикивъ и ще дужче насторожывся, колы зайшла ричъ про хату.

— Не треба й шукаты: хай доб'ється тилькы до пана та купыть дубыны, то я йому вразъ высватаю ту «куныцю-красну дивыцю», що не сходыть у його й зъ думкы...а ни, то й другымъ старостамъ закажу, бо старый Максымъ и по потылыци дасть, — обизвався Мыкыта.

— И справди, Сыдоре, зробы такъ, якъ Мыкыта каже. Панови була потреба дубыну рубаты, а тоби вдвоє бильша, бо ось, мовлявъ, не виддають за тебе й дивку черезъ саму хату, — пидтрымавъ Мыкыту Охримъ.

— Не буде того, покы я жывый, а помру, то й тоди не буде йому на те мого благословення,— мовывъ Гарасымъ. — Панови та й то я дозволывъ тилькы двадцять чотыри дубкы зрубаты, а дви пидводы такъ и вернулыся впорожни, бо якъ не добывався

прыкажчыкъ — я такъ и не допустывъ нивечыты молодои деревыны.

— Та вже жъ, тату, хату треба становыты,— обизвався несмилыво Сыдиръ.

— И становы, якъ треба: ось лиснычый у Сагайдаку и дубыну, и всяке дерево на сичку переводыть, то й купуй, скилькы душа забажає.

— Де той у Бога Сагайдакъ! Чы його сплоха навозышъ звидтиля чужою скотыною дерева на хату?—надійшовъ блыжче до батька Сыдиръ.

— А ты бъ спытався въ батька, чы сплоха выростывъ винъ оти дубкы, що тоби й очи вбирають, та чы сплоха йому й поперекъ, и ногы, й рукы крутыть, та чы сплоха йому було хыжымъ звиремъ сорокъ рокивъ по лису блукаты, своихъ сусидивъ зъ рушныцею пидстерегаты, та чы лехко то йому й теперъ слухаты, якъ його ридный сынъ та його кривавыцю зневажає? — запытавсь и скынувъ очыма на сына Гарасымъ.

Сыдиръ спустывъ очи до долу й почервонивъ.

— И колы хочъ, сыну, батько правду каже, — вкынувъ своє слово, звертаючысь до Сыдора, найстаришый мижъ чоловикамы дидъ Євменъ. — На моихъ очахъ той лисъ вырисъ, на моихъ очахъ и батько твій зостарився, то я бачывъ, якъ винъ биля того дерева побывався...И ты не слухай людей, що тоби пиддрочкы дають: насъ багацько такыхъ, що на готовеньке зазихають, та мало такыхъ, що до ума що-небудь доводять. Уси жъ мы здатни въ одынъ день и десятыну лису сплюндруваты, та не здатни за ввесь викъ и однієи деревыны выкохаты.

— И хто тамъ йому пиддрочкы дає? — загомонилы люде.—Мы въ жартъ сказалы, а дидъ Євменъ вже заходылыся насъ судыты! Хиба бъ справди та дубына зеленила доси, колы бъ уси не зналы, що дидъ Гарасымъ на той лисъ жыття своє поклалы, та й не пошкодилы бъ и души своєи, якъ бы до чого дійшлося.

— Ото жъ воно на мою ричъ якъ разъ и выходыть, — усмихнувся дидъ Євменъ: не кривавыци чужои, не дерева шкода вамъ, а рушныци та килка боитеся! Гарасымъ же, бачыте, й души бъ своєи не пошкодивъ за той лисъ.

— И не пошкодивъ бы, далеби, не пошкодивъ, и гриха бъ не побоявся прыстрелыты злодіяку... Усякъ знає, яка мени корысть зъ того лису: сушныку на зиму назбираю, сина корови прыпасу та пивъ упруга выорю, а, здається, не проминявъ бы й на золоти горы,— такъ шкода, якъ серця свого.

— И прямо до серця доходыть, — муркнувъ зъ велыкымъ глумомъ Антинъ.

— Не смійся, Антоне, бо я першый такый, що якъ бы бувъ запопавъ цымъ литомъ того супостата, що обикравъ мою щепу, то мабуть не обійшлося бъ безъ гриха!—мовывъ Охримъ.

— Бо й самъ супостатъ, — сплюнувъ Антинъ йому въ видповидь.

— Чого жъ я супостатъ, якъ самъ прыщепывъ грушу, чотыри рокы глядивъ їи, полывавъ, пидризувавъ, а хтось прыйшовъ та й обирвавъ чысто? Хиба жъ не досадно?

— Та то жъ ты тилькы чотыри рокы глядивъ, та й одну однымъ деревыну, а я сорокъ рокивъ побывався, тысячу сто й чотыри деревыны выкохавъ — то якъ то воно мени вже выпустыты злодія жывымъ зъ лису? — запытався Гарасымъ Антона. — А тоби, сыну, онъ-що скажу, — звернувся винъ до Сыдора: — тилькы пересвидчуся, що ты не здатенъ глядиты лису, то не подывлюся на твои злыдни—доб'юся до самого пана, поклонюся йому въ ногы та попрохаю, щобъ назначылы у лиснычи, кого самъ наражу, а тебе щобъ и до лису не допускалы.

— Хай винъ сказыться, самый той лисъ, — ажъ обрыдло слухаты!...Хочъ бы сына прылюдно не порочылы. Чы може, скажете, винъ погано лису глядыть? — заступывся за Сыдора Антинъ.

— Колы добре доглядає, то хай же його й кохає, а на дубыну не зазихає, —одризавъ Гарасымъ.

— Не дывно й зазихаты, якъ немає хаты, —засміявся Назаръ.

— А я ось яку загадку додамъ: не вси ти гожи, що увихожи; то мои гости, що хата на помости, а то мени недовиркы, що полатани одвиркы, — обизвався незвычайно весело за спыною Сыдора Максымъ.

— Кому жъ то ту загадку одгадуваты? — запытавсь Назаръ.

— Тому, кому позакладало, — засміявся й пидморгнувъ на Гарасыма Максымъ.

Сыдиръ похнюпывся й одійшовъ геть. Невымовна туга поняла йому серце: загадка Максымова справди була незрозумилою хиба тилькы тому, кому поза-

кладало. Це жъ винъ нарочыто прылюдно нагадавъ, що не виддасть дочкы въ стару хату, а про нову оселю, та ще зъ Сагайдакового лису, годи було й марыты пры тыхъ достаткахъ, яки малы воны. Сыдиръ прысивъ бувъ до парубкивъ, але тилькы почала челядь збиратыся на вулыцю, подавсь до-дому, щобъ не бачыты несуженои дивчыны та не надрыватыи свого серця.

Гарасымъ же гулявъ того вечора десь навдывовыжу довго, а повернувся у такому гарному настрою, що, здавалося, колы бъ Сыдиръ мавъ хочъ маленьку охоту побалакаты зъ батькомъ, то напевне бъ кризь ту хмару, що навіяла балачка зъ батькомъ на выгони, вызырнуло бъ и сонечко. Та тилькы парубкови було не до жартивъ: ще тяжчый смутокъ обгорнувъ його душу, якъ побачывъ винъ веселе облыччя батькове, ще болячише за ту свою гирку долю, що наче додала веселощивъ його родыни. Винъ на вси заходы батькови або зовсимъ не видповидавъ, або жъ кыдавъ скризь зубы коротеньке словечко й поспишывсь лягты зарання спаты.

Заснуты одначе винъ не мигъ. На вулыци луналы веснянкы, зразу на выгони пустувала челядь; винъ чувъ, якъ пробиглы парубкы повзъ хату на другый кутокъ гуляты, бачывъ, якъ закохана пара пройшла пидъ викномъ; повный мисяць зазыравъ йому въ вичи; кризь росчынену кватырку врывалося тепле, пахуче повитря, у лиси жалибно тьохкавъ соловейко...—Винъ довго лежавъ мовчкы, але нарешти не мигъ бильше здержаты себе й тяжко зитхнувъ.

— Ты ще й доси не спышъ? — запытавъ Гарасымъ.

— Не сплю,—зитхнувъ Сыдиръ.

— Отъ и гараздъ: якъ не спыться, то пидемо въ лисъ.

— Вамъ тилькы лисъ и на думци,—кынувъ докирлыво Сыдиръ.

— Колы лисъ, а колы, то може й що инше на думку спадеться...Оце жъ слухай и теперъ: сказавъ тоби про лисъ, а теперъ скажу: засылай завтра старостивъ, якъ що маєшъ охоту женытыся.

— До кого? Чы не хандолю часомъ у невисткы забажалы? — гирко всмихнувся Сыдиръ, ледве стрымуючы себе, щобъ не кынуты батькови зъ досады якого образлывого слова.

— Про мене: чы й до хандоли, то й до хандоли, а чы до Оныськы, то й то мени однаково, — протягъ Гарасымъ, немовъ то й справди йому байдуже.

— А хата? — схопывся Сыдиръ,— хиба не чулы, яку загадку закынувъ Максымъ? Чы може надієтеся, що винъ такы згодыться запакуваты свою дытыну у цьому льоху?

— Ничого їй не станеться, якъ перебуде два рокы й у льоху: поберетеся, пережывете лито та зиму, а по весни ты пидешъ на заробиткы, прынесешъ грошей, я продамъ корову—й буде нова хата.

— Хиба дядько Максымъ погодяться на те?

— Якъ бы не погодывся, то я бъ тоби, дурню, не веливъ засылаты старостивъ. Оце жъ мы цилисенькый вечиръ балакалы, та й добалакалыся такы до згоды.

— Таточку, риднесенькый... спасыби жъ вамъ, спасыби!—стыснувъ зъ радощивъ Сыдиръ батька, ажъ хруснулы рукы, й метнувся зъ хаты.

— Мени бачъ и не похвалывся!—обизвалася зъ печи Мотря, — слава Мылосердному, що ты такы перебалакавъ зъ Максымомъ—хочъ одъ серця одлягло, а то й я, дывлячысь на ныхъ обохъ, и сама спокою не знала. Ажъ страшно було глянуты, яки воны за весну обоє сталы! Хай Богъ мылує, одведы, Царыце небесна, видъ такого кохання: винъ наче хмарою оповывсь, а вона немовъ непрытомна стала. Чы имъ пороблено, чы то вже видъ Бога, тилькы мабуть и не знеслы бъ сердешни розлукы!

— Вже й не розлучаться. Хай любляться, гараздъ що до пары: одынъ одного достаткамы не докорятымуть, а поставлять хату, то й Максымови зацыпыть,—видмовывъ Гарасымъ, прыгадавшы, якъ довго та пыльно довелося йому сьогодни свата умовляты, щобъ виддавъ дочку.

— Ото тилькы й погано, що Сыдорови доведеться на заробиткы йты,—зитхнула Мотря.

— Такъ иды й ты за нымъ: може де на рукахъ пиднесешъ! — мыттю скыпивъ Гарасымъ.— Знаю я, до якои це ты крыныци стежку топчешъ, та не доведеться зъ неи воды пыты!... Ты вже тежъ закыдала, що дешевше було бъ дерева у пана купыты, та заськы тоби зъ панськои дубыны — не знивечу я дерева за-рады того, абы тилькы Сыдиръ не потрудывъ нигъ, и ты не добывайся того.

— Чого я тамъ добываюся? Робы, що знаєшъ, замышляй, якъ хочешъ — мени абы тилькы, Господы,

його ожeныты та позбутыся клопоту, — поспишылася Мотря заспокоиты чоловика, и винъ справди видразу заспокоився й незабаромъ мицно заснувъ.

II.

А тымъ часомъ закохана пара мылувалася та воркувала у Максымовому садку. Це була перша ничка, перша часына дійсного щастя, не затуманеного ни жахомъ, ни досадою. Це вперше за всю весну смилыво прыгорталы воны одно одного до серця, не озыраючысь, не остерегаючысь ни батька, ни матери, ни чужыхъ людей; вперше диждалы дывытыся одно одному въ ясни очи, не засмучени тяжкою думкою про немынучу розлуку; вперше зазналы щастя кохатыся безпешно, якъ серце велыть.

— Господы! Колы бъ тилькы швыдче до шлюбу! Побачышъ, якъ я вже твоєму татови годытыму...Я жъ дурна, журылася, що воны мене не хотять и черезъ те про хату не дбають, а воны, бачъ, самы прыйшлы до насъ та ще якъ умовлялы нашыхъ, щобъ виддалы мене за тебе!—сміялася та радила Оныська.

— А я тежъ черезъ ту хату трохы не збожеволивъ. Знаю, що тебе не виддадуть у стару хату, а батько про нову й слухаты ничого не хотять: вдають наче имъ моє щастя й за солом'яну устилку не варте.

— Та й дывысь ты справди, яки мы обоє! Плакалы, журылыся, свитомъ нудылы, а никому и въ думку не спало, що можна такы на ту хату розста-

ратыся. Адже братъ мій, Антинъ, погоривъ чысто, самъ хворый, сим'я посила, а проте заробывъ такы, зоп'явъ вже хату на сохы... цымъ литомъ и мазатыме.

— Хиба жъ мени колы хочъ у-ви сни ввыжалося, що батько пустять мене на заробиткы? Нагадаєшъ було про поденщыну, та й то вызвиряться. А це вже не знаю, що имъ стало, звидкиля то моя щаслыва доля з'явылася, що воны такъ наважылыся.

— Ото абы ты панськои дубыны не добывався,— засміялася Оныська.

— Богъ изъ нею! И запрысягнуся — про ту дубыну не згадуваты. Доглядатыму, стерегтыму, оберигатыму теперъ той лисокъ и вдень, и вночи у подяку батькови за наше щастя, — мовывъ Сыдиръ, прыгортаючы свою дивчыну ще мицнише до серця.

— Доглядатыму й я. Звелять середъ ночи питы—пиду. Усе робытыму, абы имъ догодыты,—мовыла палко Оныська, здатня й справди у цю найщаслывишу хвылыну свого жыття питы хочъ и на край свиту, скынуты на плечи не знать яку вагу, стерпиты не знать яки мукы, колы бъ тилькы забажавъ того ридниший їй теперъ за ридного батька Гарасымъ.

— А-говъ! — гукнувъ хтось несподивано за кущемъ.

Оныська схопылася.

— Чого ты, дурненька! — прыпынывъ їи Сыдиръ за руку.—Це, здається, Йванъ...а колы бъ и хто другый, то теперъ нема чого намъ ховатыся.

— И я те жъ кажу,—обизвався Йванъ, выходячы з-за бузку,—вже колы ни маты, ни батько не дослу-

хають, якъ донька у садочку щебече, то й чужымъ людямъ заськы!

— А ты чого ще доси блукаєшъ?—запытався Сыдиръ.

— Не блукаю, брате, а простую.

— До Гапкы?—догадалася Оныська.

— Ужъ жъ не куды таскає мене лыхая годына, та боюся, що може батько дома!...

— Ни, ни, немає: сама бачыла, якъ Антинъ подавсь на хуторы—мабуть, чы не до кума.

— Ого-го-го!—ажъ пидстрыбнувъ Иванъ.—Прощавайте, колы такъ!...Да пакъ, Сыдоре,—отамъ у панському лиси щось порядкує,—додавъ винъ, переплыгнувшы черезъ тынъ.

— Де саме?—схопывся Сыдиръ.

— Одъ нызу. Проходывъ, то чувъ, що наче щось пыляє.

— Бачъ!...А батькови й серце вищувало: збиралыся йты у лисъ. Це жъ я буду выненъ, якъ що, не дай Боже, й справди хто деревыну зрубає, бо не пишовъ у лисъ. Прощай же, моє серденько, сподивайся завтра старостивъ.—Обнявъ у-останнє Сыдиръ дивчыну й майнувъ навпростець до-дому.

За пивъ годыны винъ бувъ уже зъ батькомъ у лиси. Мисяць прымеркъ и пидъ темнымъ наметомъ кучерявыхъ шапокъ дубыны було темно, але звыкли до кожнои деревыны, до кожного кущыка лиснычи биглы лисомъ, немовъ бытымъ шляхомъ середъ билого дня й, ховаючысь по-за деревомъ, все простувалы донызу. Обоє булы стурбовани, безъ миры розгнивани,

обоє немылосердни на того невидомого ворога, що зважывся на таке незвычайне у Бердыкивщыни злочынство, й обоє певни булы, що не пошкодіють ни кули, ни кулакивъ, колы здыбають того злодія. Отже злодія того довго не выдко й не чутно було. Лисомъ ишовъ якыйсь гоминъ, неясни згукы луналы то тамъ, то сямъ, щось наче падало, шепотило, зитхало часамы, але ніякого натяку на сокыру, або пылку не мигъ завважыты Гарасымъ середъ тыхъ лисовыхъ згукивъ.

— Прыверзлося мабуть тому Йванови,—мовывъ нарешти, спыняючы ходу, Сыдиръ.

— Тшш!... кинь десь заржавъ! — прыпынывъ його за руку Гарасымъ и ту жъ мыть кынувся скилькы духу, скилькы сылы на нызъ до межи.

Сыдиръ тилькы глянувъ йому въ слидъ и видразу побачывъ, щò саме додало такои сылы старымъ ногамъ, чого батько такъ кынувся до межи: прямо проты очей, на нызу, помижъ молоденькымы дубкамы, тамъ, де воны найгустише рослы, просвичувало теперъ небо и дви ясни зиркы зазыралы у лисъ. Винъ зирвавъ зъ себе юпку й майнувъ туды. Мынаючы батька, винъ почувъ, якъ тяжко дыхавъ винъ, якъ хрыпило у його въ грудяхъ, и спынывъ його.

— Не выпусты жъ! Не выпусты його!—прохрыпивъ сынови у видповидь Гарасымъ и прытулывся вкрай знесыленый до дерева, щобъ перевесты трохы духъ. Сыдиръ добигъ тымъ часомъ до нызу. Биля самои межи лежавъ зваленый дубокъ и якыйсь чоловикъ загортавъ землею пеньокъ. Сыдиръ выхопывся

з-за дерева, накынувся, якъ той тыгръ, на свою здобычъ и прыдушивъ їи до земли.

— Держы! держы його! — гукнувъ несамовыто Гарасымъ.

— Не бійтеся: не выпущу,—обизвався Сыдиръ.

— Братику, риднесенькый... пусты! — прошепотивъ злодій.

Сыдиръ одскочывъ, наче його вкусывъ хто й выпустывъ ворога зъ рукъ.

Злодій перескочывъ черезъ ривъ. Гарасымъ клацнувъ разъ, вдруге зъ рушныци, але обыдви кули вгородылыся въ дерево и злодій зныкъ у сусидському поруби.

— Выпустывъ? Выпустывъ? Що ты наробывъ?— накынувся батько на сына, якъ шулика на курча.

— То жъ, тату, Антинъ... Онысчынъ братъ бувъ,—мовывъ тыхо Сыдиръ.

— Онысчынъ братъ?!...Такъ винъ вже риднишый тоби за батька, мылишый за лисъ? — грымнувъ, не пам'ятаючы себе, Гарасымъ и звивъ рушныцю, щобъ прыкладомъ почастуваты сына.

Сыдиръ ухылывся и спишно подався въ саму гущавыну. Тамъ винъ прысивъ на земли й, охопывшы голову рукамы, тяжко задумався. Що мавъ винъ робыты теперъ? Що початы? Чы батька прохаты, чы Максымови кланятысь? Але жъ батько не помылує до вику Антона, а Максымъ до вику не виддасть дочкы въ ворожу хату... А проте не сыдиты жъ и згорнувшы рукы: треба якось рятуватысь, десь шукаты якогось засобу. Людямъ трапляється й черезъ

глыбоки моря, й черезъ высоки горы досягаты щастя, чы вже жъ йому занедбаты на викъ свою долю черезъ одынъ дубокъ? «Пиду до дядька Максыма, упрохаю ихъ питы до батька», — домиркувався нарешти Сыдиръ, и тилькы стало на свитъ благословыться— подавсь до Максыма.

Максымъ ажъ у бокы взявся, якъ выслухавъ ти турботы Сыдора.

— Дурный ты, трычи дурный, дурню! Тоби не женытыся, а ще на запичку кашу йисты. — Чы вже жъ ты не сынъ свого батька, щобъ винъ твою долю та проминявъ на дубокъ? Не прыйшовъ бы винъ до мене, не запытувався бъ про Оныську, не прохавъ бы такъ и мене, и стару виддаты дочку за тебе, якъ бы йому справди було до твоєи доли байдуже... Антона треба настращаты — я першый намну йому чупрыну, а того, щобъ твій батько його у в'язныцю заперъ и въ думци не держы. Не бійся ничого: не за-рады Антона, за-рады мене самого не схоче клопоту, — мовывъ винъ, зъ певнистю увиходячы до Гарасыма.

— А що свате Гарасыме, чы перегорило вже на серци?...Проклятый Антинъ — треба такы було бъ йому чупрыну намняты, — звернувся Максымъ до Гарасыма.

— Не мынеться ще йому: хай не радіє, що на родню розстарався — той родычъ абы бъ и самъ не вылетивъ зъ хаты, — видмовывъ Гарасымъ, пидперизуючысь.

— Та й запекли жъ вы, свате!—засміявся Максымъ.—Заступиться хочъ вы, свахо, за насъ! — звернувся винъ, жартуючы, до Мотри, що саме внесла тор-

быну та дви паляныци зъ хыжи. — Мы до свата зъ велыкымъ поклономъ, а винъ на насъ вогнемъ дыха.

— Не умовлю, не вблагаю, голубчыку, и я ніякымъ свитомъ: якъ уперся—«пиду до пана жалитыся», то наче й скам'янивъ на тому, — видказала Мотря, и тутъ тилькы Максымъ запрымитывъ, якъ понабрякалы у свахы очи та яка вона заплакана.

— Еге, свахо, та це жъ бо бачу й вамъ не перелывкы? Свате, сваточку, що це ты соби надумавъ? Черезъ одынъ дубочокъ та стилькы всимъ жалю завдаваты? Будь винъ краще проклятый той панськый лисъ. Може ты маєшъ и проты мене що на мысли — то кажы заразомъ: укупи зъ свахою Мотрею поплачу...

— Тебе я въ лиси не бачывъ, ничого ты мени лыхого не заподіявъ, а за сына свого, того злодія, не прохай и не нагадуй, бо не помылую. П'ятнадцять аршынъ самои цивкы, до чотырьохъ четвертей добиралося...Та ты мене золотомъ обсыпъ, то не подарую. Пиду до пана — хай його скарають, — мовывъ Гарасымъ, обуваючысь у нови чоботы.

— Та невже? Такъ такы й не помылуєшъ? Такъ такы зъ паномъ у в'язныцю його и впрешъ? — запытався все жъ такы зъ жартомъ Максымъ.

— Упру проклятого супостата: одсыдыть, то й дитямъ своимъ закаже до лису наблыжатыся, а цьому супостату,—ткнувъ пальцемъ Гарасымъ на сына, що стоявъ биля одвиркивъ, якъ та крейда билый,—тежъ не мынеться!..

— Може бъ спочатку весилля видгулялы, а тоди вже на похмилля й биля супостативъ гуртомъ заходылыся?—пожартувавъ Максымъ.

— А ты мени не выбывай очи тымъ весиллямъ! Хочъ—виддавай дочку, не хочъ—не виддавай, а чы посватаємся, чы не посватаємося — не диждешъ, щобъ я Антона зъ своихъ пазуривъ выпустывъ, — одризавъ Гарасымъ.

— Не диждешъ же й ты, колы такъ, щобъ я за твоимъ сыномъ дочку свою запакувавъ!... Я до тебе, якъ до путящого, якъ до свата йшовъ, хотивъ полюбобратськый погомониты, полюбомырно розійтыся, а якъ ты справди такый катюга, що на дубокъ свого ридного сына проминявъ, такъ будь же й ты проклятъ... иды хочъ у пекло жалитыся, — сплюнувъ и подавсь геть Максымъ.

— И Господы! Це вже винъ на-викы розгнивався. Це жъ винъ до вику не виддасть и Оныськы! Май же Бога въ серци — пожалій сына, — вмылася сльозамы Мотря.

— Тату! Та вже жъ не скилькы той дубокъ коштує,—обизвався несмилыво Сыдиръ.

— А ты його ростывъ, доглядавъ, що вже й цину йому склавъ?...Геть зъ очей моихъ?—затупотивъ ногамы Гарасымъ.

— Та й чого жъ бо ты? Схаменыся!... Чы ты пры своєму уми? Подывыся на сына, якый винъ и теперъ на выду, а що жъ то буде, якъ ты й навсправжкы заведешъ той клопитъ зъ Антономъ? — обизвалася Мотря.

— Хустку дай!—звеливъ Гарасымъ.

Мотря подала.

Гарасымъ зав'язавъ шматокъ сала та шпеныш-ну паляныцю въ хустку, вкынувъ у торбыну, поклавъ

туды ще й яшну паляныцю та килька дрыбкивъ солы, й бильше слова не мовывшы, подався зъ хаты.

— Сыночку жъ мій риднесенькый, не побывайся, — кынулася Мотря до сына, що, якъ той пидкошеный снипъ, звалывся на лаву. — Не дывыся на батька, не кляны своєи доли! Свитъ шырокый — десь спобижышъ ласкы въ чужыхъ люде, колы не догодывъ ридному батькови!...

— Мамо, мамо! якый я безталанный, якый я нещаслывый! — заплакавъ Сыдиръ.

— Дядечку, батечку мій! — вбигла, якъ непрытомна, Оныська въ хату...

— Нема Гарасыма: подавсь, донечко, до пана,— мовыла кризь сльозы Мотря.

— Боже жъ мій, Боже! Рятуйте, рятуйте!...— заголосыла дивчына й кынулася навздогинъ за Гарасымомъ.

Сыдиръ раптомъ схопывся зъ лавы, Мотря утерла сльозы: надія стрепенулася знову въ серци. Обоє воны выбиглы зъ хаты й кынулысь на ту вулыцю, куды полетила Оныська... Але пройшло дви-тры хвылыны — и та остання искорка надіи згасла: Оныська бигла назадъ, облываючысь сльозамы.

III.

Подорожъ до пана була далека й не легка: на протязи п'ятыдесяты верстовъ, що доводылося Гарасымови перейты, перетыналы шляхъ ажъ чотыри крутыхъ горы. Ти горы та долыны може найдужче

ї оберегалы лисокъ у Бердыкивщыни видъ хыжои сокыры панського прыкажчыка, але це дидови й на думку не спадало й винъ увесь часъ враждувавъ на горы, якъ на своихъ кревныхъ ворогивъ, що знесылювалы його та гаялы у дорози. Третього дня, надъ вечиръ, винъ добывся до панського дворыща. По двору ныкалы безличъ рижнои масты й рижнои статы собакъ, але жодна не обизвалася до Гарасыма и винъ мигъ поволи оглядиты усе.

Прямо проты воритъ стоявъ довгый одноповерхый голубый будынокъ, обсаженый навколо бузкомъ та трояндамы, а передъ нымъ розстылався барвыстый кылымъ рижныхъ квитокъ та зилля. Ливоручъ, майже на краю дворыща, червонила пидъ зеленымъ дахомъ друга, ще довша за першу, оселя. Поручъ ще дви невелычки хаты, огорожени пидстрыженою акацією. Праворучъ тягнувся довгый рядъ рижныхъ кошаръ та коморъ, а дали почыналося друге дворыще, забудоване хливамы, хливцямы, загонамы, сажамы та хаткамы. Гарасымъ окынувъ все це пыльнымъ поглядомъ, але не запрымитывъ нигде ни Бердыкивськои дубыны, ни новои осели. «Десь на новому грунти поставылы,»—подумавъ винъ и цилкомъ завдоволеный своєю догадкою подався до стани, де червонилы та зеленилы сорочкы кучеривъ.

— Якъ бы ваша ласка та сказалы, якъ мени доступытыся до пана? — звернувся, спочатку прывитавшысь, Гарасымъ до незвычайно гладкого, бородатого та патлатого чоловика у червоній шовковій сорочци.

— Я не тутешній: я кучеръ ихъ сіятельства Володымыра Ныкандровыча, — немовъ кризь верхъ прогудивъ чоловикъ у червоній сорочци.

— Може бъ вы провелы мене? — обернувся до другого.

— Я тежъ не тутешній, — сплюнувъ червоный, ажъ блескучый на выду дидуганъ у зеленій сорочци.

— И я не тутешній,— обизвався третій, що сыдивъ на схидцяхъ драбыны до синовалу.

— А на вищо вамъ, диду, пана? — запытався четвертый чоловикъ выводячы зъ стани чудового, чорного, якъ галка, баского, якъ огонь, коня.

— Дило до ихъ є, — видмовывъ Гарасымъ. — Проведить, будь ласка!

— Панъ не допустять до себе, — завважывъ дидуганъ.

— Допустять. Тилькы сказаты, що прыйшовъ лиснычый зъ Бердыкивщыны за велыкою справою, то зразу допустять,—мовывъ зъ певнистю Гарасымъ.

— Яке жъ таке дило?

— Нагайне дило: треба зразу бачыты пана та швыдче повидаты имъ де-що.

— Дило ваше не згорыть, не потоне, а пана не можна теперъ клопотаты,—мовывъ дидуганъ.

— Вамъ до прыкажчыка йты, а не пана турбуваты,—прогудивъ «кучеръ ихъ сіятельства».

— Е ни: у моєму дили прыкажчыкъ не пособыть,—треба самого хазяина бачыты...Проведить, будь ласка, або хочъ справте мене, куды йты,—попрохавъ ще разъ Гарасымъ.

— Николы васъ проводыты, а панъ теперъ саме на тому ганку сыдять,—ткнувъ пальцемъ на голубый будынокъ той чоловикъ, що вывивъ коня.

Гарасымъ попростувавъ бувъ спишно туды, але не доходячы на якыйсь десятокъ крокивъ, прыпынывъ трохы ходу, а дали й зовсимъ зупынывся: на велыкому ганку, щильно завишаному видъ дворыща полотномъ, велася гостра розмова, або може й суперечка. П'ять-шисть дужыхъ чоловичыхъ голосивъ надрывалыся, щобъ перекрычаты одынъ одного, а надъ нымы тоненькый, ризкый молодый голосъ покрывавъ уси, спынявъ усихъ и наче вымагавъ окремои увагы до себе.

— Клопитъ саме якыйсь завився,—мовывъ самъ соби Гарасымъ и поспишывся видійты трохы осторонь, щобъ не подумалы, що винъ пидслухує.

— Машка, кажу вамъ! — задзвенивъ на ганку тоненькый голосъ и пишовъ луною ажъ по всьому дворыщу.

— Не Машка!—крыкнувъ хтось зъ пересердя.

— Машка! — Не Машка! — За Машкою! — На Машци!—заспорылыся паны на ганку.

— Черезъ якусь Машку заспорылыся!...У насъ черезъ Оныську, а у пана черезъ Машку клопитъ!—зитхнувъ Гарасымъ.—Б'ються!!...—ажъ перехрестывся винъ, почувшы, якъ розлитаються на уси бокы та падають стильци, якъ страшно затупотилы паны ногамы.

— Не змагайтеся!...Не спортеся...Я зразу доведу вамъ! Я зразу покажу!—покрывъ изнову весь галасъ

дзвинкый голосъ, и на ганку мыттю вгамувалося, стыхло, наче тієи суперечкы й не було.

— Угамувалыся, хвалыты Бога — отеперъ саме до пана й доступытыся, — схопывся Гарасымъ и подався спишно до ганку, щобъ не прогавыты зручнои хвылыны. Гарасымъ надійшовъ обережно й зазырнувъ у розщилыну. Вздовжъ усього ганку стоявъ стилъ засланый билымъ настильныкомъ, заставленый пляшкамы, чаркамы, склянкамы та тарилкамы; навколо лежалы доли пороскыдани, поперевертани стильци. Одынъ поважный, сывый панъ сыдивъ бокомъ до Гарасыма, а вси останни паны скупылыся биля стинкы й пыльно стежылы за рукою русявого, невелыкого на зристъ панка, що выводывъ на голубій стинци крейдою якись вызерункы.

— Оце жъ и панъ Мыхайло Мыхайловычъ сыдыть,—подумавъ Гарасымъ и зійшовъ на ганокъ.

— Не такъ, зовсимъ не такъ! — схопывся сывый панъ. — Дайте мени крейду! — гукнувъ винъ и, розштовхавшы гуртокъ панивъ, ставъ биля самои стинкы.

— Що не такъ? Я, здається, краще пам'ятаю!— скыпивъ молодый панокъ.

— Выходыть, що я краще знаю! Вы кажете, що Машка отутъ перескочыла, а я кажу ливише, отутъ, — заспорывся сывый панъ и накынувъ на стинци коня.

— Ливише, ливише!—пидхопылы у одынъ голосъ паны,—тамъ, де могылка є.

— Неправда,—задзвенивъ панокъ.—Я вамъ кажу отутъ, биля оцього куща, вона зупынылася, а тутъ перескочыла.

— Не могла вона перескочыты у цьому мисци—въ цьому мисци передъ тыномъ долынка є, — всмихнувся сывый панъ.

— Не могла? Вы бачылы, якъ вона торикъ призъ брала?

— Бачывъ. Тамъ меншый барьєръ бувъ, а такого тыну вона не перескочыть.

— Не перескочыть?—спалахнувъ панокъ.—Объ закладъ! Тысячу карбованцивъ!...Карпо! велы сидлаты Машку та пидвесты сюды!—звеливъ панъ лакею.

— А ты чого тутъ? — накынувся винъ на Гарасыма.

— Я до свого пана—до Мыхайла Мыхайловыча,—нызенько вклонывся Гарасымъ и поклавъ передъ сывымъ паномъ пшенышну паляныцю та сало.

— Не я, не я, диду, твій хазяинъ,—зареготався сывый панъ и посунувъ гостынець до того молоденького пана, що намалювавъ на стинци и степъ, и могылу, й долыну, и тынъ.

— До васъ, паночку. Це вы будете сынокъ Мыхайла Мыхайловыча?—уклонывся вдруге Гарасымъ.

— Хто ты такый? Чого тоби треба?

— Я лиснычый зъ Бердыкивщыны.

— Якои Бердыкивщыны? Я не знаю ніякои Бердыкивщыны! — спалахнувъ панъ.

— Лисокъ вашъ тамъ є.

— Такъ чого тоби треба?

— До васъ, паночку! Обидывъ насъ одынъ супостатъ проклятый...посміявся...—почавъ Гарасымъ.

— Карпо! Куды ты дывышся?...Я тоби скилькы разивъ казавъ, щобъ безъ мого дозволу не пускавъ до мене никого!—грымнувъ панъ на лакея.

— Вы чого тутъ? Вамъ тутъ не мисце. Прыйдете, якъ поклычуть, — штовхнувъ Карпо дида у плече и справывъ геть зъ ганку.

Оторопилый Гарасымъ зійшовъ зъ схидцивъ. Черезъ двиръ саме пробигавъ, пидстрыбуючы на одній нози, хлопчыкъ рокивъ трынадцяты-чотырнадцяты зъ оберемочкомъ дровъ на рукахъ.

— Проведы мене, сынку,—попрохавъ Гарасымъ.

— Куды жъ васъ провесты?...Ходить хиба до дядька Федогона, — мовывъ хлопець и побигъ напередъ.

Гарасымъ увійшовъ у простору высоку кимнату. Не вважаючы на росчынени навстижъ викна й двери, тамъ було душно та парно. Сухый, высокый на зристъ, середнього вику чоловикъ у билому попередныку й билій шапци на голови праворно вымишувавъ щось у макитерци на прыгашеній вже плыти.

Гарасымъ знайшовъ икону, перехрестывся й поздоровкався.

— Здоровъ, здоровъ, диду,—прыязно прывитавъ його незвычайно охочый до балачкы й завжды радый чужому чоловикови кухаръ. — Сидайте, спочынете, а потимъ я выдамъ панамъ обидъ, то й вамъ знайду що попойисты.

— Ничого бъ я й не хотивъ, якъ бы мени до старого пана, Мыхайла Мыхайловыча добытысь,—мовывъ Гарасымъ.

— Нема вже, диду, Мыхайла Мыхайловыча й на свити: позавчора сороковыны справлялы.

— Бидна голивонько! Царство небесне! Такъ и померлы, не бачывшы мого лису, а я то все сподивався ихъ...Треба буде хочъ молодому хазяинови порадыты, щобъ довидалыся: знаю, не погудять лиса.

— Гарный лисъ?

— Тамъ лисъ!...и теперъ на всю околыцю, а ще рокивъ десяткивъ черезъ тры—й ривни йому не буде на увесь повитъ. Я десять рокивъ зъ батькомъ його стеригъ, а це вже сорокъ рокивъ самъ доглядаю. Доглядаю, якъ своихъ пальцивъ, и все було благополушно, а це позавчора одынъ тамъ злодіяка проклятый, сусида поганый до клопоту прызвивъ — довелося йты до пана.

— Не доступытеся вы, диду, до пана! Найихалы гости, що-дня на полювання йиздять — вальшнепивъ пидстерегають... Обернитьcя краще до прыкажчыка.

— До Йосыпа Йвановыча? Ни, не ухвалывъ я його, якъ прыйиздывъ винъ зимою по дубыну, маломало не знивечывъ мени двохъ деревынъ. Мабуть вже краще переночую та хочъ завтра побалакаю зъ хазяиномъ. Роскажу усе про лисъ, скилькы й якои дубыны теперъ у мене, роскажу про те злодійство, довидаюся, яка тому злодіяци кара буде, а до того хочу ще попрохаты пана й за сына свого...

— Щобъ найнялы въ економію, чы що?

— Щобъ найнялы?...Ни, мабуть, за такымы наймытамы, якъ мій сынъ, не дуже то хазяинъ пороскошує, — видмовывъ сумно Гарасымъ и тяжко зитхнувъ.

— Ось вамъ тарилочка борщу — йижте на здоров'я — мовывъ кухарь и поставывъ передъ дидомъ страву.

Гарасымъ прысунувся до столу й почавъ зъ велыкымъ смакомъ сьорбаты пахучый та сытый борщъ.

— А куды жъ, дядьку Федогоне, оци дрова диты?—запытався кухаря той хлопчыкъ, що проводывъ Гарасыма, праворно замитаючы смиття до плыты.

— На биса ты ихъ прынисъ?...Кыдай у плыту— хай пидсохнуть трохы.

— Федогоне! швыдче, мыттю, въ одынъ духъ чужому панови слывокъ до кохвію закып'яты!—гукнувъ черезъ викно Карпо.

— А! Катъ бы його у прирви кып'ятывъ зъ його выгадкамы! Хто зъ панивъ п'є писля обидъ кохвій зъ слывкамы? Де жъ я йому, гаспыду, теперъ ти слывкы закып'ячу, якъ вже и въ плыти погасло.

— Адже я, дядьку, вже наклавъ повнисеньку плыту дровъ,—обизвався хлопчыкъ.

— Наклавъ дровъ! Хочъ бы не дратувало бисове чортеня! Наче не знає, яки то дрова. Лый керасинъ!

Хлопець ухопывъ бальзанку и плеснувъ трохы керасину пидъ плыту. Дрова спалахнулы на мыть и знову погаслы.

— А! бодай бы воны йому на пни погорилы! Доводылося за свій викъ усякого топлыва зазнаты, а такои зализякы зроду не бачывъ — лютувавъ Федогонъ.

— Сыри, бачте, дуже,—завважывъ Гарасымъ.

— Чортъ батька зна, де воно зросло, звидкиля ихъ на мою голову прытаскалы!... Лый ще керасину, бо це жъ зразу гукатымуть слывокъ, — звеливъ кухарь.

Хлопець плеснувъ у-друге.

— Ачъ, якъ сычать,—обизвався Гарасымъ.

— Отакъ, якъ бачыте. Покы ихъ проклятыхъ роспалышъ, такъ и душу свою заклянешъ. Я ихъ вже й смалю добре, а проте ще до ката у сараи.

— А гарни булы бъ дривця, якъ бы сухеньки. Мабуть, чы не зъ казенного прывезлы, бо тамъ тежъ така дубына,—запытався Гарасымъ.

— Ни, це зъ свого лису прывезено: зъ якоись Бердыкивщыны, чы що,—обизвався хлопець.

— Зъ Берды...—почавъ-недомовывъ Гарасымъ, и ложка выпала зъ його рукъ.

— Зъ Бердыкивщыны жъ, — мовывъ кухарь. — Блыжни лисы вже поплюндрувалы, такъ старый панъ пославъ пидводы ажъ туды.

Пидъ плытою тымъ часомъ вже загуготило... Дубына полыта керасиномъ бильше не здатна була змагатыся зъ хыжою стихією, й полино за полиномъ охоплювалося вогнемъ. Гарасымъ сыдивъ проты полум'я, дывывся, якъ палала його дубына, бачывъ, якъ ти жывотворни сокы, що ростылы, закрашалы зеле-

нымъ лыстомъ дерево, спадалы мутнымы краплямы на роспалене зализне пиддувало и, зашыпившы зъ досады, оберталыся въ пару та зныкалы десь... Винъ гараздъ не розумивъ, чы то мара, чы то страшный сонъ: такъ боляче було йому поняты виры власнымъ очамъ, такъ гирко впевнытыся, що то палає пидъ плытою його кривавыця—його найбильши дубкы, найславетниша краса Бердыкивщыны...

Чы то винъ на те ростывъ дерево, чы за тымъ усе жыття своє побывався, до такого горя та слизъ ридну сим'ю прызводывъ, щобъ було на чому панови горщычокъ молока закып'ятыты?...

— Йижте, диду, печене,—нагадавъ хлопець.

— Спасыби!—мовывъ дидъ, наче прокынувшысь одъ сну, и пидвився зъ лавы.

— Куды жъ вы?—спынывъ його Федогонъ.

— До-дому.

— А дило жъ ваше?

— Нема вже мени дила ніякого. Скажете панови такъ: прыходывъ лиснычый зъ Бердыкивщыны по якомусь то дилу, та оглядився, що винъ сорокъ рокивъ велыкымъ дурнемъ прожывъ на свити, та й повернувся до-дому... А Йосыпови перекажить, хай назначає, якого хоче лиснычого, бо ни Гарасымъ, ни сынъ його, а ни внукы його не доглядатымуть бильше того лису.

— Не можна бо такъ диду: стереглы, стереглы ажъ сорокъ рокивъ, а це такъ зразу, несподивано,— засміявся Федогонъ.

— А ты хотивъ, щобъ я тоби ще сорокъ рокивъ пидъ оцю анахтымську плыту дубыну ростывъ?...

Не диждете, супостаты! — ажъ затремтивъ усымъ тиломъ Гарасымъ и грюкнувъ зъ усієи сылы дверыма.

— Оттакои! Ха-ха-ха! — зареготався хлопець.— Мабуть и плакатыме дидъ. Чы винъ не збожеволивъ часомъ?

— А дидько його знає — може винъ и зроду божевильный. Молоко скыпило — несы, — звеливъ кухарь, безъ миры радый, що одбувъ нарешти свои обов'язкы й може одійты геть одъ плыты, що добила роспалылася Бердыкивською дубыною...

IV

Уже проспивалы перши пивни, а Мотря ще не лягала. Усе, що тилькы въ їи сыли було зробыты, щобъ розважыты сына, вона зробыла, але заходы їи уси марно загынулы: Максымъ и слухаты не хотивъ про шлюбъ своєи дочкы зъ сыномъ ворога и парубокъ танувъ на їи очахъ, якъ вискъ.

Серце їи облывалося кров'ю, очи не стухалы видъ слизъ, безъ краю й теперъ вже нещаслыва вона попережала думкою своє горе й, надрываючы старечи груды, вже голосыла надъ мертвымъ сыномъ.

— Не перенесе, не пережыве винъ свого горенька; смерть заподіє соби, — побывалася вона и кожного разу, угледившы Оныську, що проходыла повзъ хату до колодязя, выбигала до неи, запрохувала въ хату, щобъ хочъ одъ неи довидатыся, що має сынъ на мысли.

Але Оныська не заходыла въ хату й не давалася на мову ніякъ. Якъ непрытомна выслухувала вона

Мотрю и, скынувшы коромысла на плечи, мовчкы йшла до-дому.

— Воны надумалы щось, умовылыся щось заподіяты соби, — дужче побывалася Мотря и, проклынаючы дубыну, Антона та те нещаслыве кохання, бигла ажъ за царыну выглядаты чоловика. А його все не було. Помынувъ тыждень. По селу пишла балачка; де-хто казавъ, що Гарасымъ уже въ ликарни, де-хто—що панъ выйихавъ, де-хто, що Гарасымъ подавсь до судди. Мотрю обгортала все дужче туга й на восьмый день не здатна була ни робыты ничого, ни бильше плакаты и, просыдившы майже увесь день каминемъ на полу, очуняла тилькы у-ночи, колы велыки крапли дощу заторохтилы у виконце и вона згадала, що Сыдиръ не увиходывъ зъ вечора за одежыною.

— Господы мылосердный! Царыце небесна, де жъ це винъ? — схопылася вона й вызырнула у кватырку. На двори було темно, якъ у домовыны, сумно, якъ на їи серци.

Вона впала навколюшкы й, облываючысь гарячымы сльозамы, звела свои немични рукы до Матери божои.

У ту саму хвылыну видчынылыся двери й увійшовъ Гарасымъ.

— Тай забарывся жъ ты! Де ты блукавъ такъ довго? Я вже й думкы погубыла...Чы не бачывъ часомъ Сыдора, проходячы повзъ лисъ?

— Сорочку дай! — одризавъ Гарасымъ, не дывлячысь на жинку.

Мотря выйняла зъ скрыни сорочку й подала йому.

— Бувъ у пана?—запыталася вона трохы перегодомъ.

— Розвись кобенякъ,—звеливъ Гарасымъ.

— Я пытаюсь тебе, чы бувъ ты у пана? — запыталася Мотря вдруге, розвишуючы биля печи кобенякъ.

Гарасымъ не видповивъ ничого й полизъ на пичъ.

— Може йисты хочешъ? — обизвалася Мотря,— то подамъ пырогивъ.

Гарасымъ промовчавъ и на цей разъ.

— Дощъ якый ллє, а Сыдиръ десь у лиси,— зитхнула Матря. — Ты на його враждуєшъ, а винъ сердешный за цей тыждень и не обидавъ ни разу: все лису доглядавъ. Оце въ мене й души немає: якъ винъ тамъ на дощи у самій юпчыни? Якъ бы знала, де саме теперъ вы стережете, то понесла бъ сама кобенякъ. Торикъ, знаю, вы найдужче одъ дорогы глядилы, а теперъ мабуть одъ Иваськовои межи?— запыталася Мотря Гарасыма.—Чы ты спышъ, чы тоби зацепыло? Я жъ пытаюся, де вы саме теперъ лису глядыте? — спалахнула вона, роздосадована та занепокоєна упертою мовчанкою чоловика. — Я жъ тебе пытаю не за тымъ, щобъ на весилля йты гуляты, я жъ тебе пытаю, щобъ сына порятуваты. Бачу по тоби, що въ тебе й за тыждень досада не перекыпила, що ты й доси зле на його мыслышъ, та вже жъ мени не дывытыся на тебе: я маты. Не скажешъ, де його шукаты, то пиду на всю ничъ по лису блукаты, —

схопылася Мотря й полизла на пичъ за хусткою въ певній надіи, що Гарасымъ спыныть їи.

Одже Гарасымъ и очыма не повивъ на неи.

— Бый тебе, сыла божа! Докы ты краятымешъ серце моє? Прызнавайся вже, що ты надумавъ? Кажы, яку звистку прынисъ одъ пана?... Знаю й бачу, що сына заклявъ и проклявъ на-викы, то скажы жъ хочъ про Антона: що йому буде та колы судъ? — заплакала Мотря.

— Мамо, видчынить,—постукався Сыдиръ.

Мотря втерла рукавомъ сльозы и зстрыбнула зъ печи.

— Батько повернувся,—сповистыла вона, тилькы видхылыла двери.

Сыдиръ блыкнувъ занепокоєно у вичи матерыни й видразу спостеригъ гирку правду.

— Дайте сирякъ, — зитхнувъ винъ, скыдаючы мокру юпку.

— Не йды въ лисъ,—обизвався Гарасымъ.

— Люде саме рубають верболизъ у Иванця, то бува, щобъ...

— Не йды, кажу!—грымнувъ Гарасымъ.

Сыдиръ похнюпывся, обперся объ лутку й наче скам'янивъ.

Мотря залылася знову сльозамы. Колы може доси й була хочъ найменша надія на мылосердя Гарасымове, то й та зныкла, колы вона почула, якъ грымнувъ Гарасымъ на сына: «не ходы». Усе зробывъ, якъ казавъ, усе выконавъ, якъ хотивъ: одставывъ Сыдора видъ лису, запакувавъ Антона у в'язныцю,

занапастывъ на-викы долю сынову, — тяжко плакала вона, не зважуючысь вже й глянуты у той кутокъ, де стоявъ блидый, якъ крейда, Сыдиръ.

— Свитло гасы,—обизвався Гарасымъ.

— Стелыся, сыну, та лягай спаты... не журыся, що батькови невдобенъ... свитъ шырокый, ты ще людына молода—десь спобижышъ ласкы въ добрыхъ людей,—мовыла Мотря й заголосыла на всю хату.

— Та й чого бо вы, мамо?—спынывъ Сыдиръ.— Воля батькова — одставыты чы не одставыты мене... А тилькы гирко мени, що мою долю, моє щастя та на панськый дубокъ проминялы,—почавъ наче й спокійно, але скинчывъ тежъ сльозамы Сыдиръ.

Мотря погасыла свитло. До свитанку було вже недалеко, але той недовгый часъ, здавалося, загубывъ край и тягнувся, якъ голодне лито. У трьохъ рижныхъ куточкахъ лежало тры блызьки людыны, однаково нещаслыви, однаково засмучени, немовъ до самои земли прыгничени тяжкымъ горемъ; у трьохъ рижныхъ куточкахъ надрывалося тры серця, покраяни вздовжъ и впоперекъ однымъ горемъ, але жадному зъ ныхъ не спадало й на думку простягты одно одному руку допомогы: маты не мала бильшъ ни словечка втихы про сына, сынъ не мавъ чымъ заспокоиты матиръ, а батько... батько мавъ власну тугу на серци: тяжкый спогадъ про даремно втрачене рады прымхы однієи людыны жыття, про загублену мету, розбыти надіи... Та швыдче виддавъ бы винъ своє тило катамъ на мукы, нижъ подилывся зъ кымъ небудь тією тугою, тымъ жалемъ...

— Може бъ мени, тату, хочъ теперъ довидатыся у лисъ?—насмилывся Сыдиръ ще разъ запытаты батька на свитанку.

— Пидешъ до Максыма,—мовывъ Гарасымъ.

— Антонови повистку въ судъ доручаты?... Ни, такого гостынця, хочъ катуйте мене, не понесу — несить вже самы, колы розстаралыся... Буде зъ мене!—скыпивъ Сыдиръ.

— Пидешъ до Максыма...запытаєшъ, чы можна до Оныськы сватывъ засылаты? — мовывъ поважно, стыха Гарасымъ.

— Тату! Майте Бога въ серци! Хочъ не дратуйте мене!

— Ще й сміється!...Ты бъ на старисть хочъ гриха побоявся...Дочку сватає, а сына хоче у в'язныцю заперты,—обизвалася Мотря.

— На Антона я не жаливсь...А мы, Сыдоре, зъ цього часу бильшъ не лиснычи... Хай порядкує, хто хоче, хай хазяинує... Я вже втомывся... не можу глядиты, а ты молодый... ожѐнышся, построю хату... хазяинуй хочъ на чужій ныви...

— Тату, таточку!—кынувся, якъ стоявъ, Сыдиръ у ногы батькови.—Спасыби вамъ, таточку, спасыби, мій ридный! Я жъ трохы вже соби смерты не заподіявъ.

— Еге, еге... старый, бачъ, я ставъ, сынку...не можу глядиты... Дожывемо вику й безъ панського лису... Старый вже я ставъ, а ты ще молодый,—поспишывся Гарасымъ и вдруге мовыты, щобъ ни сынови, ни жинци не спала на думку дійсна правда та його тяжкый жаль...

———

Пролисокъ.

Спогадъ.

—

Не була манесенька на зристъ, тоненька, голубоока, зъ шапкою густыхъ русявыхъ кучеривъ на круглій голивци дивчынка, рокивъ трынадцяты-чотырнадцяты. Вона прыносыла мени що-недили сорочкы, котри мачуха їи порядылася мени праты, й кожного разу, колы вона вбигала до мене весела, заквитчана, зъ бунтомъ билыхъ сорочокъ въ рукахъ, я радивъ їй, якъ радіє хиба в'язень снопови ясного проминня, що впаде несподивано на виконце його темного льоху, якъ радіємо мы вси першому дню весны. Не пам'ятаю теперъ, якъ їи прозывалы — я прозвавъ їи «пролискомъ». Можлыво, що я й тоди не знавъ, якъ їи охрещено, бо навить мачуха николы не згадувала їи ймення, а вжывала яке-небудь прызвище. Прызвищъ же тыхъ мала дивчына безъ лику, безъ кинця; можна

напевне сказаты, що мала вона ихъ стилькы, скилькы мала родычивъ, знайомыхъ, товарокъ, чы ворогивъ, и колы бъ хто наважывся звыты їй винокъ, видповидный тымъ прызвищамъ, то впливъ бы туды й нехворощи, й чортополоху, й польовои зиркы, й дви-тры троянды, й будяку. Коженъ кыдавъ цій дытыни вулыци чы зъ ласкы, чы зъ серця прызвище, коженъ тулывъ їй якый-небудь епитетъ, коженъ личывъ своимъ обов'язкомъ чы прыголубыты злегенька, чы штовхнуты добре, и вона прыймала все те видъ людей безъ ворожнечи, безъ досады, якъ цилкомъ заслуговану плату за свою «дурну» та «никчемну» вдачу, а потимъ сама оповидала про ти свои прыгоды, що прызвелы їи заробыты нове прызвище.

— Мачуха называють мене «моє нещастячко», а воно такы й правда: переверсныци мои вже давно пособляють у хазяйстви, а я нездатна ни на вищо,— оповидала вона мени.

— Ты жъ бо пособляєшъ, — спробую було заспокоиты їи.

— Авже жъ те!—засміється вона, немовъ я або дурныцю сплескавъ, або поглузувавъ зъ неи.

— Векла мене сьогодни «задрыпанкою» обизвала, бо, дывиться, одежына на мени такъ и «горыть», — оповидала вона другымъ разомъ. — Прохожающа мене «зирочкою» назвала — мабуть черезъ те, що я у новому платочку була. — «Иду я, а Максымъ гукає: «мышача маты», «мышача маты», а за нымъ и Онуфрій: «мышача маты» — це имъ досадно, що я мышку выпустыла на волю.

— Дядько Спырыдонъ мене «заверюхою» черезъ кучери продражнылы, а титка Устя «карамболею», що я така погана на выду.

— Хто жъ тоби сказавъ, що ты погана? — дывувався я не разъ, задывляючысь на їи ясни оченята та высоке чоло.—Ты не погана.

— Авже жъ те! Якъ заверюха! — зарегочеться вона на всю хату, спишно ховаючы свои рясни килечка пидъ миткалеву хусточку, и скилькы бъ я не впевнявъ їи, що золоти кучери їи ничымъ не нагадують заверюхы, я не мигъ прымусыты їи выкынуты геть зъ думокъ той образъ, що вона уявляла замисть себе. Здавалося немовъ ця дытына провела увесь викъ свій въ хатыни, заставленій нездатнымы дзеркаламы, що видбывалы їи облыччя то ростягненымъ на добрый ликоть, то вытягненымъ вздовжъ на всю стинку, то перекрывленымъ, то рябымъ, то ще не знать якъ скаличенымъ, и колы выпадково їй траплялося угледиты свій дійсно гарный образъ, вона вже не хотила йняты виры власнымъ очамъ. Правда, вси хыбы ти, яки бачыла у неи насамперед мачуха, а зъ їи легкои рукы й сусидкы, не смутылы дивчыны: сама себе вона не вынуватыла, а нарикаты на Бога за те, що судывъ їй таку никчемну вдачу, не спадалося тымъ паче на думку. «Якою народылася, така й є» — казала вона иноди, колы гудылы чы вхвалялы їи люде, и це, гадаю, була та єдына думка, до якои вона якось разъ, може писля гиркыхъ слизъ, писля даремного змагання зъ своєю вдачею, домиркувалася й яка пособляла їй спокійно заснуты писля докоривъ мачухы, додавала охоты блукаты по лиси, бигаты по-надъ

ричкою, спиваты, гратыся, колы їи мачуха выжене зъ хаты, й пидтрымувала цымъ їи маленьке немичне тило.

Два рокы що-недили носыла вона мени сорочкы, два рокы що-недили шанувавъ я їи чаємъ, ласощамы, дарувавъ картынкамы, коробочкамы и все витавъ за дытыну, байдужый до того, що їй вже шиснадцятый рикъ наступывъ. Нарешти однієи недили вона не прыйшла, другои недили я тежъ даремно їи сподивався, колы ось надъ вечиръ прыбигла вона. Я радисно прывитавъ їи й запрохавъ выпыты зо мною чаю.

— Не можна: маты послалы мене за гришмы на хвылыноньку тай бе-ме-ме наказувавъ, щобъ не барылася.

— Яке бе-ме-ме?—здывувався я.

— Мій молодый: я жъ замижъ иду.

— Замижъ идешъ и Бемеме прызвище твого молодого?

— А то жъ: якъ иншого прызвища не заробывъ, то хай моє пожыве.

— Це ты його такъ продражныла?

— А то жъ.

— Що жъ воно означає—бе-ме-ме?...Зроду не чувъ,—дывувався я.

— Бе-ме-ме та й годи!—зареготалася вона, потишаючысь зъ мене, що я ничого ніякъ не второпаю. — Ну, колы такъ не догадуєтесь, то я вамъ щось покажу.

Вона стыснула кулакы, выкотыла очи, стыснула зубы и, стукаючы кулакъ объ кулакъ, почала тупо-

титы ногамы та харчаты, немовъ хто вервечкою перетягъ їй горло.

Я стоявъ, дывывся и все жъ такы ничого не розумивъ.

— Ще не догадуєтеся?...Ну, дывиться.

Вона надійшла до лижка, вхопыла подушку, прыгорнула їи до грудей и, скрывывшыся немовъ до плачу, почала мумукаты та голубыты їи.

— Пролиску мій, ничого не розумію! Сидай та роскажы все до дила,—попрохавъ я їи.

— До дила? — зитхнула вона злегенька й наче якась тинь промайнула по їи облыччю. — Хрещена маты казала мени: «додильного, дочко, тутъ не було бъ и на макове зернятко ничого, якъ бы ты була, якъ и инши, а якъ ты биднота не здатна никуды, то може воно й гараздъ, що тебе хочъ нимый посватавъ.

— Якый нимый? Карпо може?

— А то жъ.

— Невже жъ ты справди зважылася? Невже жъ ты погодылася йты за такого поганого, сердытого, старого та ще й нимого парубка?...Хто жъ це тебе такъ засватавъ? Якъ це скоилося?

— А якъ? прышла я одъ васъ у ген-ту недилю до-дому, ажъ у насъ повнисенько людей. Я тилькы черезъ поригъ, а мене сипъ за рукавъ: «куды лизешъ? Пиды въ хыжу росчешы свои кустри та ажъ тоди увиходь до людей»... Пишла я, передягла спидныцю, змочыла волосся водою, гладенько росчесалася, увійшла въ хату. Дывлюся: титка Устя на посади сыдыть, лементує. Люде уси гомонять; на столи по-

рожни пляшкы, уси п'яни, сама хрещена тилькы не п'яна та отой...

— Хто отой?

— Та той же—бе-ме-ме не п'яный: сыдыть край лавы та сопе-сопе... Увійшла, хрещена зразу до матери: «невже,—пытається, — справди їй вже шиснадцять?» «Черезъ два мисяци якъ разъ, — маты кажуть, — шиснадцять.» Хрещена выйняла гривеныка мени, поцилувала, зитхнула та й пишла геть зъ хаты. Колы це титка Устя: «ось, кажуть, и карамболя повернулася. Дывиться, люде добри, та судить мене: чы я їй не добра бажаю, колы за Карпа сватаю? Куды воно вдобне та кому воно здалося отаке немичне?» А дядько Спырыдонъ вже прыступывъ до Карпа та: «чы ты жалитымешъ, зодягатымешъ, годуватымешъ мою племинныцю?...Воно жъ дурне, це жъ ще дытына, це таке... нищо, зносокъ, пизнехиря»... И багацько всякого такого про мене ще казалы. А Карпо дывыться та тилькы очыма лупа. Тоди титка Устя выхопылысь з-за столу та давай ще на пальци показуваты. Розибравъ винъ, схопывся зъ лавы, кынувся на вколюшкы передъ иконамы, б'є себе въ груды, ажъ луна по хати йде та бе-ме-ме-ме-ме-ме... Я у смихъ, та зъ хаты. Думала, що воны уси п'яни та пустують, колы повернулася — ажъ воны вже й рушныкы подавалы.

— И ты не опынаєшся? — запытавъ я зъ досадою.

— Чому? Я имъ казала, що не хочу замижъ.

— И тилькы? — кынувъ я їй докирлыво. — Муркнула, що не хочешъ замижъ, та на тому й заспокоилась?

— А щò бъ же я имъ робыла? — скынула вона на мене очыма, немовъ я не знать що сплескавъ.

— Що жъ ты теперъ робышъ?

— А що жъ мени робыты? Регочуся, ажъ бокы иноди попухнуть! Якъ бы вы побачылы, якъ винъ кота лаявъ! А якъ винъ спиває!... й вона покотылася зъ реготу.

Той смихъ ризнувъ мене по самому серцю. Я хотивъ їй щось сказаты, спыныты їи, пробудыты хочъ искорку спивчуття до їи нещаснои доли, але вона вже завела писню. И що то була за писня! Николы не думавъ я, що людына здатна выводыты таки тоны, николы бъ не повирывъ, що можна скласты таку мелодію. Туга голодного вовка, мявкання кишкы, харчання навмырущого, клекитъ, зитхання, свыстъ, прыцмокування — все увійшло въ ту такъ звану «писню», въ якій нимый вылывавъ почуття свого закоханого серця.

Я сміявся, якъ, здається, не сміявся й не сміятымусь николы, а вона, пидбадьорена моимъ смихомъ, вже показувала, якъ винъ кота лаявъ, колы той вершокъ зйивъ, якъ дарувавъ їи сережкамы, якъ мылувàвъ їи. Одначе незабаромъ смихъ мій раптомъ урвався, якъ урывається туго натягнена струна, колы по їй бренькне необрежно рука,—я схаменувся.

— Пролиску! це жъ ты передражнювала свого молодого,—нагадавъ я їй.

— А тожъ,—усмихнулася вона.

— Якъ же ты зъ нымъ жытымешъ, колы зневажаєшъ такъ?

— А хиба я знаю?—здвыгнула вона плечыма.

— Чы ты думаєшъ колы про те, що тоби доведеться все жыття своє зъ нымъ провесты, що ты жытымешъ поручъ зъ нымъ увесь викъ свій—ажъ до самои смерты?

— А колы то ще та смерть прыйде? Колы то їи ще дожыда-а-ать?—сумно протягла вона.

Я обимливъ: ця дытына вже прызвычаювалася марыты про смерть, вона бажала їи, сподивалася, якъ єдыного свого заступныка, що вызволыть їи зъ пазуривъ горя, всієи сылы якого вона ще не здатна була и зрозумиты. Невымовный жаль огорнувъ мене. Неясни думкы, або краще мовыты, шматочкы якыхсь думокъ пронеслыся въ голови, якъ метеоры, але воны все жъ такы залышылы ясный слидъ. Я выразно побачывъ тыхъ хыжыхъ шуликъ, що вже круглялы надъ головою дытыны; я бачывъ, якъ прыв'язують каминь до їи тоненькои шыйкы, якъ штовхають їи въ безодню прирву; якъ вона, падаючы, чипляється за блыскучи каминчыкы, тоненьку травыцю, квиточкы... Ти каминци котяться за нею слидомъ, травыця рветься, квиткы зъ кориннямъ зостаються у їи жмени й вона пурынає... Пурынає й сміється, бо холодна вода займає їй духъ, лоскоче їи, а безодньои прирвы пидъ собою вона не бачыть... Совисть моя заворушылася. Я ще не знавъ, щò мушу початы, але я вже бачывъ, що колы не заступлюся за цю дытыну, то

не матыму по-викъ супокою, якъ не мавъ бы його, колы бъ пройшовъ повзъ прывалену каминемъ людыну й не вызволывъ їи.

На двори стемнило, зачынылы виконыци, я засвитывъ свитло. Вона схопылася була бигты до-дому, але я не мигъ вже, я боявся пускаты їи: мени здавалося, що я мушу їй спочатку щось цикаве, щось дуже потрибне їй, щось нагайне сказаты й пидсунувъ їй знову ласощивъ, налывъ ще шклянку чаю и все прохавъ погуляты хочъ зъ пивъ годыны.

Вона пыла, йила; я бигавъ зъ кутка въ кутокъ, збираючы думкы до купы, шукаючы порады соби, колы несподивано росчынылыся двери й высока, чорна, якась довгообраза, довгорука, довгонога фурія влетила въ хату. За нею вызырнуло гыдке, червоне облыччя нимого.

— Ось де ты, паскудна задрыпанко, гостюєшъ!... А нещастячко моє!... А будь ты проклята!... Щобъ твого батька такъ кисткы зъ домовыны повыкыдало, якъ поповыкыдавъ Карпо фурманамъ грошей, тебе по городу шукаючы! — накынулась фурія на мою гостю.

— Выбачте, на Бога выбачте, не лайте їи: це я выненъ, я впрохавъ їи выпыты зо мною чаю. Вона невынна,—кынувся я благаты жинку.

— Тягається передъ винцемъ по панычахъ та ще й невынна?...Геть, паскудо!...Онъ молодый подякує тоби за панычивську ласку, — залящала фурія й зъ усієи сылы штовхнула дивчыну до дверей—вона опынылась у обіймахъ свого молодого.

— Бе-ме-ме... гггх...—захарчавъ нимый и я почувъ, якъ ойкнула въ його рукахъ нещасна жертва.

— Слухайте, — спробувавъ я ще разъ усовистыты фурію. — Прысягаюся вамъ: дивчына давно збиралася до-дому. Це я затрымавъ їи, то по моій воли.

— По вашій воли? — заверещала фурія. — Ачъ, яку дурну найшлы соби на втиху!...Я якъ почастую їи макогономъ, то матыме вона и свій розумъ, и свою волю...

— Чому жъ вы не пыталы їи воли, якъ рушныкы подавалы? Чому не пытаєте въ неи розуму, якъ їй свитъ за отымъ хыжымъ звиремъ зав'язуєте? — запытавсь я зъ видчаємъ — не знать, правда, кого, бо воны вси вже зныклы за дверыма. Я зоставсь самъ. На столи лежалы пороскыдани картынкы, стояла недопыта шклянка чаю, лежавъ недойиденый пряныкъ; у вушахъ лящавъ голосъ фуріи, лунало бе-ме-ме... Я уявывъ соби, якъ везуть дивчыну, якымы помыямы облывають їи неповынну голивку, якъ лають, а може й б'ють їи—й лютувавъ, немовъ цилый легіонъ дрибныхъ, паскудныхъ павукивъ обступывъ мене зъ усихъ бокивъ и покрывъ своимы тиламы вси дорогы, уси стежкы до неи. Подавыты ихъ усихъ я не мигъ, а залышыты їи такъ, щобъ и на дали гынула, не мигъ тымъ паче. За декилька останнихъ хвылынъ вона стала мени у-двоє дорожча, у-двоє блыжча, якъ робляться намъ блыжчымы вси ти, що стоять на краю домовыны, якъ робляться дорожчымы намъ ти, чыє серце опов'ється

терновымъ винцемъ...Я мусивъ їй пособыты. Але якъ? Треба було знаты все жыття їи, зрозумиты душу, вдачу їи, статы на їи мисци, порахуваты їи сылы... На вищо вона справди здатна? — пытавъ я себе. — У чимъ їи щастя? Якою працею може здобуты вона соби право жыты, щобъ не давытыся шматкомъ хлиба бе-ме-ме, щобъ не дубнуты въ його холодныхъ обіймахъ?...Я не знавъ того ничого. Я знавъ тилькы, що вона вміє й любыть клеиты коробочкы зъ паперу... И ось за килька хвылынъ я вже стукався у дверей мало знайомои мени панны, що недавнечко почала нове дило — заснувала школу-артиль за-для невелыкыхъ дивчатъ.

Два-тры слова й вона мене зрозумила. Я давъ їй адресу безталанного «нещастячка» и ставъ нетерпляче дожыдаты наслидкивъ свого першого непевного кроку, якъ заступныка чужои доли. Все далося, якъ ридко колы ще давалося мени. Мачуха поласылася на п'ять карбованцивъ «никчемнои заверюхы», найняла дивчыну на мисяць; колы я надъ вечиръ забигъ у школу, дивчына вже сыдила въ просторій, веселій хати поручъ зъ десяткомъ своихъ перевесныць, а по биля неи лежала на столи цила колекція рижноколирныхъ зирочокъ, прыкрытыхъ одначе якось хытро зверченымъ паперомъ.

— На вищо жъ ты ховаєшся зъ своєю працею? Ты жъ усе гарно поробыла, — мовыла їй панна. — Краще навить за другыхъ.

— А вже жъ те! — кынула їй дивчына и ще щильнише насунула на свои зирочкы импровизовану покрышку.

За кількось день я одвидавъ знову артиль. Дивчына зрадила мени, але прывитала не такъ щыро, якъ колысь.

— Це вже ты не така мени рада, якъ колысь?—пожартувавъ я.

— Не кажить, панычыку, не кажить никому, якъ мене прозывано, — спишно прошепотила вона мени.

— Ни, ни, не скажу никому. Гараздъ, що ты соромышся вже тыхъ прызвищъ.

— Мени тутъ такъ гарно! нихто не лає, панна все хвалыть,—похвалылася вона.

— Авже жъ те! — передражнывъ я їи,—то тебе дурять, сміються зъ тебе.

Вона зирнула була занепокоєно на мене, але видразу прыгадала мынуле, спостерегла мій жартъ, засміялася й побигла до свого столыка.

Нарешти одного разу, вже пры кинци мисяця, я нагодывся якось у той часъ, колы панна роздывлялася саме надислани їй нови модели та журылася, що воны вси одноманитно-шаблонови, нецикави, а стари вси перероблено давно.

— Спробуйте имъ ще хочъ на цей день не даваты ніякыхъ зразкивъ—хай кожна робыть, щò їй на думку спаде,—порадывъ я.

Панна погодылася и зразу жъ загадала робитныцямъ робыты «що хто схоче зробыты.»

Треба було бачыты, яке то вражиння зробылы ци слова на дивчатъ и якъ мыттю выразно вызначылася вдача кожнои зъ ныхъ. Де-яки, выслухавшы

спокійно слова панны, не поспишалыся до праци й радылыся промижъ себе, або обмирковувалы про себе, щò имъ початы; други—ти, що напевне малы й ра-

ъ якусь люб'язну идею, кынулыся выбираты пидхожый паперъ; трети — не дослухавшы навить останнихъ сливъ, ще не зрозумившы гараздъ, чого видъ ныхъ вымагають, не зупынывшысь ни на якій думци, вже трымалы ножыци въ рукахъ, вже лагодылыся нивечыты паперъ, и тилькы сама моя дивчына злякалася. «Робыты по своїй воли, по своїй охоти!» Таки речи не про неи булы, такого загаду вона зроду не чула. Нихто николы не пытався їи воли, нихто не покладався на їи дурный розумъ. «Що можу выгадаты я?» чытавъ ясно я на їи облыччи. Я бачывъ мукы їи, розумивъ ти заздрисни погляды їи на товарышокъ, що вже мирялы, ризалы, клеилы щось; я спостеригъ сльозы сорому чы жаху, що затуманылы їи очи, але я не надійшовъ до неи й не обизвався ни словомъ.

Перебигло кількось хвылынъ, вона все сыдила, не доторкаючысь ни до чого, блида, сумна, затуманена... Нарешти якось одумалась: звелася зъ ослинця й надійшла до роспорядчыци.

— Мени... якъ бы вы загадалы що-небудь, бо... я не знаю...—несмилыво прошепотила вона.

— Робы, що знаєшъ, по своїй охоти: скрыньку, столыкъ, стилець, видерце, кошычокъ — одно слово, що хочешъ,—видмовыла панна.

Дивчына занепокоилася ще дужче: така сыла прыгаданыхъ панною ричей не пособыла їй, а ще дужче злякала.

— Якъ бы загадалы що-небудь... Якъ бы я знала, щò робыты: чы скрыньку, чы кошычокъ, чы столыкъ, — безпомично шепотила вона, благаючы панну поглядомъ хочъ натякнуты їй, на чому саме мусыть вона зупынытыся.

Але панна не мовыла бильшъ ни слова, й вона, постоявшы ще якыйсь часъ, мусила ни зъ чымъ повернутыся до свого мисця.

Мене надзвычайно цикавыло, чымъ скинчыться цей першый маленькый испытъ самостійносты й хоча я майже певенъ бувъ, що дивчына, провагавшысь та промучывшысь увесь день, все жъ такы не зробыть ничого, я позырнувъ трохы перегодомъ въ їи бикъ. На превелыку мою несподиванку вона вже щось ризала, миряла, тулыла клейстеромъ до-купы, але робыла все те не на столи, а спотайна, у себе на колинахъ.

Такъ, якъ въ обидню добу, робитныци сталы здаваты выготовлени речи. Пролисокъ мій стоявъ позадъ усихъ, зъ жахомъ прыслухався до кожного крытычного слова панны й дужче занепокоєно озыравъ раз-поз-разъ зъ усихъ бокивъ якусь блыскучу цяцьку. Дійшла черга й до неи. Вона подала свою працю: то бувъ золотый човныкъ зъ трьома ослинчыкамы й перекынутымъ впоперекъ човныка срибнымъ весельцемъ. Човныкъ бувъ такъ чепурно, такъ домирно, такъ гарно зробленый, весельце такъ лагидно лежало, що вси мы — я, панна, робитныци — въ одынъ голосъ ухвалылы його найдужче.

Дивчына спочатку не пойняла виры и стояла насуплена, спустывшы очи до-долу, напевне споди-

ваючысь зъ хвылыны на хвылыну чыйого-небудь глуму, але колы вона впевнылася, що нихто не глузує, колы вона сама побачыла, що праця їи далеко краща за инши — щастю їи не було кинця. Вона забулася, дѐ вона, хтò тутъ побиля неи, забула про ти хвылыны тяжкого вагання, жаху, сорому, що тилькы що пережыла, и щаслыва, якъ зроду николы не була — плескала въ долони, пидстрыбувала, цилувала подругъ.

— Це жъ я зъ своєи головы... Це жъ я никого не пыталася... А я такъ боялася — думаю: ще сміятымуться вси, що я така велыка та зробыла човныкъ... Це жъ я по своій воли, це я сама выгадала!— хвалылася вона всимъ, захлынаючысь одъ того щастя, яке напевне прымушує радисно бытыся й серденько дытыны, колы вона зробыть по доливци першый, самостійный крокъ.

— Я ще макъ зроблю, потимъ чобитокъ... Зроблю ще видерце, — хвалылася вона й довидавшысь, що вси їи власни выгадкы булы до ладу, радила безъ миры.

И зъ того часу дивчына наче вдруге народылася. «Своя воля», розкута зъ кайданивъ, вже зазнала щастя в'язня, выправданого судомъ, выпущеного на свитъ, на сонце, и все частише, все смилывише подавала свій гласъ, все менше корылася влади чужого слова. Незабаромъ «никчемна заверюха», попыхачъ мачухы, рабыня своихъ прызвищъ, стала робыты выключно модели «по своій воли та охоти» задля всієи артили. Ще трохы—и вона вже порахувала

свои маленьки сылы, зрозумила, що не остання у Бога, колы має власну волю, колы хоче жыты, а колы мачуха зважылася закынуты їй про шлюбъ зъ бе-ме-ме, вона такъ вжахнулася, немовъ то хотилы їи прызвесты до страшного гриха, до вичного сорому — немовъ їй радылы зробыты злочынство й навикы порынуты у болоти.

Де вона теперъ, що зъ нею, до чого прыклала вона свои рукы — не знаю, але я не боюся за неи: я знаю, що мій пролисокъ выбывся на свитъ и повикъ пам'ятатыме той першый проминь, що ростопывъ надъ їи голивкою снигъ та пособывъ зацвисты хочъ и не пышною квиткою, але за те—власною, своєю.

Доля.

Риздвяне оповидання.

Гей! а хто тамъ каже: «доли немає»? Хто каже: «доля—выгадкы»?... Ты, Охриме? Та й чудный же ты чоловикъ! Якъ то «доли немає»?... Якъ то «доля — выгадкы»?... Поспытайся краще мене, колы хочешъ дизнатыся правды. Люде чы бачылы, чы ни, а я не разъ бачывъ їи своимы очыма, добре знаю, яка вона зъ себе и на зристъ, и на масть, яка въ неи вдача, де вона й пробуває. Не вирыте? Я доли не бачывъ? Овва! Та я їи на рукахъ, якъ свою ридну дытыну, носывъ, пидъ однією оселею жывъ на свойому вози возывъ. А! та й неймовирный же народъ! То бъ то я брешу? Горилкою очи залыло? Еге жъ, горилкою! Отакъ и Хивря каже: «горилкою», а спробуйте лышень выпыты барыло горилкы, чы побачыте долю? Ось спробуйте! Песыголовци, мыши червони, пивни безголови, сыройиды оти — наше мисце

свято!—ажъ кышатымуть передъ очыма: й по подушкахъ, и по стинкахъ, и по сорочци плыгатымуть, а доля... доля й пальцемъ не кывне, й не навернеться, бо не такого вона заводу,—онъ що!

Та й те подуматы: ну, якый зъ мене п'яныця? Чарку-дви иноди й вып'ю по трудахъ, та й то бильше черезъ клопоты, бо того клопоту собачого не збудешся, не перебудешъ до-вику... Ось, скажемо, шкапына... дарма, що 12 карбованцивъ коштує — жыва товарюка, йисты хоче. Треба якось розкынуты головою, прыбраты ума, якъ їи содержуваты, чымъ прогодуваты. Або диткы! Дочка пишла десь замижъ у чуже село, до чужыхъ людей, Хведиръ — у москаляхъ, Андрій—у наймахъ, Степанъ—раз-у-разъ дома на роботи—хиба жъ то все легко зносыты батькови! Ось и теперъ: йидемо, гомонымо, а на серци наче та гадюка в'ється, въ голови — гуде, нудно, досадно, а все черезъ ти клопоты. Выпывъ бы зъ горя осьмыну, выпывъ бы ажъ-ажъ, — та не дала проклятуща баба й шага—повирыте? Скрыню, гаспыдська, замкнула... Отъ горе! — Ага! Вы такы знову про долю? Зацикавылыся небись? Одже, якъ не чвертка, то й не роскажу. Вамъ по п'ятаку зъ кышени вытягты, а мени може легше було бъ на гору каминь котыты, нижъ згадуваты про ту долю. Здатни на чвертку? Гараздъ! Хай кони йдуть тюпкы — не на весилля поспишаємося...попокыдаємо ще тыхъ лантухивъ за свій викъ! Охриме! годи бо сирныкы нивечыты — беры ось кресало. Запалюй люльку й ты, Степане, щобъ дома не журылыся! Андрію, сидай и ты на визъ!... Слухайте жъ теперъ, братця, якъ я вперше ту долю побачывъ!

Кажуть люде, що їи проты нового року можна побачыты — воно такы й правда. [1]) Разъ якось на Меланкы трапылася намъ добра хура — повезлы мы ячминь до вокзалу. Прыйихалы туды зарани; гадалы за сонця й до-дому повернутыся, адже покы скынулы лантухы, покы росплатывся хазяинъ, стало намеркаты. Пидвечерялы, де-хто може й выпывъ яку осьмыну (заведено—зима!),—рушылы до-дому.

Выйихавъ и я у-слидъ за валкою. Йихавъ я, йихавъ та й заснувъ якось ненарокомъ. Прокынувся — стоить коняка моя надъ якымсь проваллямъ, а навколо ни души, ни лялечкы... ривный билый степъ—та й годи. Сумно, наче ажъ якось моторошно мени. Звивъ я очи до неба, а тамъ мисяць ясный та повновыдый до когось моргає та всмихається.

Еге! — подумавъ я соби, — це винъ до мене такъ: зрадивъ бо, що не самотній середъ степу, та хоче, сердешный, до мене забалакать». Скынувъ я шапку, всмихнувся прыязненько, але жъ тилькы що хотивъ бувъ проказать: «здоровъ бувъ, мисяцю-брате», а щось: «хи-хи-хи» биля самыхъ саней. Обернувся, глянувъ—та й охоловъ: не дали, якъ оце ты, Охриме, видъ мене, бижыть та пидстрыбує на одній нижци дивча якесь. Легенька сорочына иззаду розидрана видъ комира ажъ до самыхъ п'ятъ, збоку телипається клапоть, ноженята по кисточкы въ снигу...

---

[1]) Долю можна побачыты передъ Риздвомъ, передъ Водохрыщамы, на Меланкы й у четвергъ на страстнимъ тыжни.

Стрыба вона, рученькою мотузокъ якыйсь колесомъ крутыть, а мисяць своимъ проминнямъ їи ажъ наскризь пронызує, наче черезъ той крышталь просвичує. Злякався я спершу, братця, злякався — нигде правды диты, хотивъ мерщій на сани сидаты та безвистъ тикаты, а дали роздумався: отака негидь, холодъ та снигъ, а воно, нещасне, босонижъ стрыбає.

— Гей, — кажу їй,— сидай, дочко, на сани — довезу до-дому.

А вона мени тонисенько такъ, та ще зъ прыдавцемъ:

— Не хочу.

— Чому жъ то такъ, що не хочешъ?

— Ты мене не слухатымешъ.

— Ахъ, ты жъ, кошеня, — кажу, — хто жъ бы тебе, задрипанко, слухавъ?

— Давыдъ Мойсеєвычъ, Авраамъ Дувыдовычъ мене слухалы.

— Такъ ты жыдивка, чы що?

— Мене и Памхвылъ Тимохвієвычъ и Никыхворъ Семеновычъ слухалы...—та й пострыбала дали.

— Що жъ ты таке?—гукнувъ я їй навздогинъ.

— Доля!—донисъ мени витеръ.

— Еге! — думаю соби, — колы ты справди доля, то не втечешъ моихъ рукъ; за тобою давно побываюся, тебе звидусиль выглядаю, на тебе всю надію покладаю—не втечешъ видъ мене!

Стьобнувъ коня разъ, вдруге—догнавъ їи якось.

— Гей бо! — кажу, — доленько, не тикай, не стрыбай по снигу — ниженькы потрудышъ, сидай бо на визъ!

Вона не хоче.

Стрыбнувъ я зъ саней, ухопывъ за сорочыну:

— Не пущу, — кажу, — докы не скажешъ, куды бижышъ, чому до мене не хочешъ?

Сипнула вона разъ, вдруге своє дрантя, бачыть— не їи сыла.

— Мисця, каже, шукаты.

— Такъ ты наймычка?

Вона у смихъ:

— Наймычка! Ачъ, що выгадавъ! *Воны* мои наймыты. Я *имъ* плачу.

— Хто жъ то *воны?* Кому ты платыла, де пробувала?...

— Давыду Мойсеєвычу, Памхвылу Тымохвієвычу, але воны теперъ померлы!

— Отъ и гараздъ!—кажу.—Вична имъ пам'ять, земля перомъ!... Иды теперъ до мене, платы мени.

— Не хочу.

— Чому?

— Ты такый самый, якъ и швець.

— Якый швець?

— Той, що сорочку порвавъ.

— Хто жъ винъ такый?

— Крывый Хведиръ.

— Знаю я того шевця — добрячи чоботы шыє... Не пручайся — однаково не пущу, докы не скажешъ, за вищо тоби Хведиръ сорочку розидравъ?

— За папирчани пидошвы,—каже.

— За яки пидошвы?

— Кажу—за папирчани!—зъ серцемъ видказала вона мени та й сипнула сорочку зъ моихъ рукъ.

Я не пустывъ.

— Не пущу, — кажу, — докы до дила не роскажешъ про пидошвы!

Не хотилося їй росказуваты — страхъ якъ не хотилося, та шкода мабуть сорочыны стало: нахмурыла бровенята та й каже:

— Забигла я до Хведора, а винъ саме до чобитъ пидошвы прыбыває. Сила я поручъ зъ нымъ та й кажу стыхенька: «прыбый краще пидошвы зъ товстого паперу: Тымохвій Тымохвієвычъ на такыхъ пидошвахъ дви крамныци збудувавъ», — а винъ мене за комиръ та на двиръ...

— Отъ дурный, отой Хведиръ—кажу!...колы бъ це мени...

Але вона вже и зныкла, наче кризь землю провалылася, мовъ парою розійшлася. Охъ! и досадно жъ мени стало. Де жъ: держаты долю въ рукахъ та упустыты!

Втретє стьобнувъ по коняци — потаскавъ винъ мене, ажъ духъ мени зайняло, ажъ серце ниміє, а винъ усе таска... Летымо мы, якъ той витеръ, а навколо по всьому степу щедривка лунає: «у Юрусалыми рано задзвонылы» — спивають въ одному, «въ пана Даныла та на його двори»—щедрує челядь въ другому. А кинь одно несе мене, несе й на хвылыну не спыняється. Перескочылы мы черезъ яръ якыйсь, помынулы лисъ, пробиглы скилькысь гонивъ по самому льоду — та й ставъ мій кинь, якъ вкопаный, передъ чыєюсь хатыною.

Злизъ я зъ саней, глянувъ... Боже мій! Та це жъ я биля Максымовои хаты. Якымы шляхамы та-

скавъ мене кинь, зъ якого боку пидйихалы мы до сієи хаты—хочъ вбыйте, не скажу. Де воно той яръ, той лисъ, та ричка взялася—й доси не зрозумію.

Злизъ я зъ саней, зазырнувъ у виконце—тамъ саме Меланка гуляє: музыкы грають, дидъ-машкара штукы преставляє, москаль та Меланка тропака выбывають.

— Слава тоби, Господы! — добывся, думаю, до знакомого чоловика, хочъ въ чужій хати зазнаю свято. Та отъ горе, братця: дверей не знайду. Кругляю биля хаты, мацаю, мацаю по стинкахъ, облапавъ усю хату видъ самои стрихы ажъ до земли — нема нигде дверей,—хочъ въ верхъ стрыбай! Надійшовъ я до виконця, стукнувъ разъ — не чують; вдруге—не чують (заведено: гоминъ, спивы та танкы!). Ухопывъ я тоди ципокъ. Ну, вже, думаю, хочъ скло выгачу, та такы подамъ про себе звистку!

Ухопывъ ципокъ, нацилывся—не влучывъ, знову нацилывся — не попавъ. Бый тебе, сыла божа! Що воно за знакъ?

Колы це видчыняються двери—Меланка зъ хаты йде. Угледивъ я двери — та туды. Шкодà — зъ мисця не зійду: держыть мене щось за плечи, не пускає. Обернувся я—«вона»: за кожухъ иззаду учепылася—ніякъ не одирву.

— Пусты бо!—ставъ я їи прохаты.

— То й пущу,— каже, а сама мерщій у хату...

Изнову такы не бачу дверей. Зрозумивъ я, чого це мене обмарює: вона не хоче мене до Максыма впустыть.

— То вже, — кажу — брешешъ! Ты розума, а я старишый: не обдурышъ мене. Хочъ отутъ и одубну, а дизнаюся, яки въ тебе намиры, яки думкы.

Ставъ надъ виконцемъ, дывлюся — сыдыть Максымъ самъ, — жинкы не выдко,— на колинкахъ старшенького хлопчыка держыть. Троє меньченькыхъ на полу пидъ ряденцемъ сплять, а «вона» прытаилася за кочергамы й не ворухнеться.

— Чы вы жъ, тату, купыте на ярмарку бычкивъ?—пытається сынокъ.

— Не куплю,—каже Максымъ.

— Чому?

— Грошей немає,—не виддала Бондарыха.

— А чому жъ у дядька Спырыдона й бычкы, и коривкы, и гроши завжде є? Воны жъ такый ткачъ, якъ и вы...

— Мабуть, сыну, винъ хочъ ткачъ кращый за мене, хочъ доля його краща, — ажъ зитхнувъ Максымъ.

— Яка жъ у дядька доля? — пытається знову сынокъ.

— Роботяща.

— А ваша жъ яка?

— Ледача.

— Здобудьте,—каже сынокъ,—и соби роботящу.

— Радый бы здобуты, та не знаю, де їи шукать, а сама вона —клычу, клычу—не йде.

— А дайте, я гукну їи у верхъ, чы не прыйде?

— А гукны, гукны — сьогодни саме й день той, що вона блука!—сміється Максымъ.

Скочывъ хлопчыкъ зъ колинъ, стрыбнувъ на ослинчыкъ, всунувъ свою голивку въ прыпичокъ: «Гей, гукає, доле роботяща, йды до насъ жыты!»

А тутъ саме й Лукына на поригъ.

— Оце жъ наша й доля! — сміється Максымъ, показуючы на жинку.

— Прямо доля, бодай бы такои доли й лыхи ворогы не зазналы! Чы воно намъ заказано, чы мы таки гришни передъ Богомъ — немає намъ доли та й край,—каже Лукына, а сама трохы не плаче.

— Що тамъ таке? — пытається Максымъ. — Де ты була?

— Була тилькы що въ Хрысти; набралася досады — на вси святкы й годовіи, и роковіи постачыть.

— Та що таке скоилося?—пытається Максымъ.

— Домаха прыйихала; нарочыто—каже—за полотномъ забылася. Прынисъ Свырыдонъ їй полотно,— гыдко жъ, гыдко выткавъ, — а вона не добачає, заплатыла до копійкы та ще й подякувала. «Завтра — каже—ще до Максыма навидаюсь; якъ що почавъ, то и вси впередъ гроши заплачу».

— Невже!—наче ажъ злякався Максымъ.

— Далеби, правда!—каже Лукына.

— Що жъ ты їй сказала?

— Зъ досады,—каже Лукына,—ничого їй не видказала.

— А! бидна голивонько! Це бъ якъ разъ на бычкы постачыло,—каже Максымъ.

— Бидкайся, не бидкайся — не пособыть. Було бъ мене послухать, якъ тоби казала: покынь Бондаренкове полотно, почынай Домашыне.

— Хотилося, бачъ,—каже Максымъ,—по правди, по черзи: хто ранишъ пряжу прынисъ, тому ранишъ и полотно выткаты.

— Отъ теперъ и знатымешъ, яка то правда, яка то черга: зостанешся й на цей рикъ безъ бычкивъ,—каже Лукына.

— Ай, доле жъ моя проклята! Миркуєшъ, думаєшъ, якъ бы краще зробыты, а воно тоби все на зло!—ажъ скыпивъ Максымъ.—Працюєшъ, працюєшъ, рукъ не покладаючы, а не бачышъ и кинця тій лыхій годыни. Чы вже жъ такы намъ черезъ те, що Свято заступыло сьогодни, а не завтра, що я не встыгъ полотна тій Домаси початы—залышытыся ще на рикъ безъ бычкивъ?...

— Колы бъ,—каже Лукына,—ты хочъ почавъ те полотно, абы Домаха побачыла основу, то й булы бъ гроши.

Замыслывся Максымъ, такъ замыслывся, наче ажъ зблидъ на выду.

Лукына помолылася Богу, поклала сынка на пилъ, а сама полизла на пичъ спаты. Перевивъ я очи до кочергъ, до «неи». Ой Боже жъ мій! И доси, якъ иноди згадаю, ажъ за бокы беруся. Колы бъ же вы, братця, побачылы, яки «вона» кумедіи почала преставляты!

Сыдыть Максымъ за столомъ, голову на рукы схылывъ, а «вона» поступыться видъ кочергъ на одынъ крокъ напередъ та знову стрыбъ въ кутокъ; оце надійде до його блыжче, зазырне въ вичи та скилькы духу назадъ, а сама ажъ зъ лыця миняється: то зрадіє-почервоніє, то наче зъ ляку пополотніє... Колы

це бачу: ворушаться-ворушаться клубкы на жердци. О! вже въ Максыма въ рукахъ одынъ клубокъ; крутыть винъ той клубокъ, розмотує, знову змотує, а вона йому стыхесенька та обережно такъ:

— Заводь на основу—до-свита оснуєшъ, и бычкы будуть.

— Отаке велыке Свято — каже про себе Максымъ.

— Богъ простыть, жинка спыть, и бычкы будуть,— каже «вона» вже смилывише, та все блыжче, блыжче до Максыма поступається.

Глянувъ я на Максыма—ажъ зчорнивъ на выду видъ досады; мовчыть та на той клубокъ з-пидъ лоба дывыться...

— А що? — думаю соби,—наскочыла?... Пожды! дасть и цей тоби по потылыци.

Колы це... пидводыться мій Максымъ, пидводыться... простує прямо до верстата. А! бый тебе, сыла божа! Вже заводыть и пряжу на основу... Ось щобъ я вечора не диждавъ, колы брешу! Своимы очыма бачывъ: заводыть...

Винъ заводыть, а пряжа—одно рветься, одно—рветься, такъ и лизе...

— Та це, здається, наша генъ-позаторишня; въ Домахы мицна, — догадався Максымъ та почавъ зразу їи назадъ на клубокъ змотуваты.

А «вона» ухопыла його за руку:

— Заводь,— каже,— заводь смилыво: Домаха не добачає, а ты ще бильше за Свырыдона на пряжи выгадаєшъ.

Що жъ бы вы думалы? И словечка не видмовывъ винъ їй... Закыпила, братця, робота! Зроду-вику не бачывъ, щобъ хто такъ швыдко ткавъ. Винъ снує, а «вона» клубокъ розмотує та вузлыкы на основи зв'язує.

— Гляды,—думаю самъ соби,—не дурно кажуть: багатому чортъ колыску гойдає, — справыться й Максымъ за такымъ пособныкомъ на дукареву стежку.

Колы це якъ не схопыться мій Максымъ! Якъ не сипне основу — на шматкы порвавъ, понивечывъ основу.

— Не прызведешъ мене, проклята, не прызведешъ до гриха! — крычыть, а самъ ажъ до стели вырисъ. Бачывъ я здоровыхъ люде—ось, скажемо, й Охримъ, хай здоровъ буде, не зъ маненькыхъ,—а такои людыны, якъ Максымъ у той вечиръ, не бачывъ я й зроду. Рукы сталы въ маховый сажень, кулакы — зъ мою голову, очи—у яблуко завбильшкы, волосся пиднялося вгору, якъ та щетына... Крыкнувъ винъ, махнувъ рукою... и доля вкупи зъ основою ажъ за воритьмы опынылася.

Стала вона за воритьмы, затуманылася на хвылыну, але жъ тилькы на хвылыну: не встыгъ я й словечка промовыты до неи, якъ вона побигла... Я знову такы за нею...

Опынывся я ажъ въ якомусь сели—не то Матяшивци не то Мыколаивци. — Глянувъ... ажъ «вона» вже пидъ виконцямы якоись хатыны шмыгає. Зазырнула туды—одійшла геть; зазырнула въ другу хату—тежъ щось здалося не до вподобы; побигла до тре-

тьои четвертои—всю вулыцю прострыбала та ажъ до царыны добигла.

— Куды жъ ты теперъ бижышъ, навиженна?— запытавъ я їи.

— До пана Надієнка! — кынула вона мени, а сама, якъ той витеръ, якъ та заверюха, пустылась бигты.

— Оце гараздъ,— подумавъ я самъ соби, — що ты таке прырозумила: це жъ ты простуєшъ прямисенько до моєи хаты.

Вы жъ свидоми, де моя хата? Еге жъ, поручъ зъ панськымъ дворыщемъ.

Дывлюсь — ажъ я вже коло своєи хаты. Покынувъ кони посередъ двору, а самъ мерщій черезъ перелазъ до панського будынку. Зыркнувъ—«вона» вже тамъ: по-пидъ викнамы блукає... Поблукала, поблукала та й зоп'ялася до того виконця, де блыщало свитло.

Зоп'ялася, держыться самымы пальчыкамы объ прызьбу, а сама и влыпла до скла.

Ставъ я поручъ зъ нею: дывлюся, слухаю...

Охъ, братця, трохы бувъ забувъ про шкалыкъ, а це знову згадавъ, знову за серце ухопыло. Выпывъ бы я теперъ осьмыну! Охъ, выпывъ бы мабуть и панъ ще охитнише за мене, колы бъ ранише пересвидчывся, якъ той шкалыкъ добре видъ жиночои лайкы пособляє. Доводылося мени чымало видъ жинкы горя прыняты, доводылося за свій викъ чымало перетерпиты, одже не дошкулыла вона ни разочку такъ, якъ пани въ ту ничъ сердешному панови. Що вона йому, спытаєте, робыла? А ничогисинько не робыла — стояла

тилькы передъ нымъ та одно — лопотила, одно — лопотила...

Винъ вже и встававъ, и сидавъ, и грымавъ, и благавъ — ни, не стыхала, не спынялася а ни же на хвылыну. Ажъ пòтомъ пройняло його, ажъ плямы на выду повыступалы, а вона все своє—не стыхає.

Що вона йому, пытаєте, казала? Ой, Боже нашъ, Боже нашъ! Чы то жъ запам'ятуваты все, що скаже жинка за такый довгый часъ, та ще, крый Бигъ, вчена? По облыччю пановому бачывъ, що недостаткамы його докоряла. Отъ горе! 1000 десятынъ, гаи, лисы, и таке хазяйствечко, стилькы добра—та ще недостача! «Проби — каже, — въ злыдняхъ та недостаткахъ, въ журби раз-у-разъ черезъ тебе», а сама шовковымъ хвостомъ хату замитає. «Проби, теперъ саме въ Петербурси балы всяки, музыкы выграють, кумедіи представляють, а мене зануда жывцемъ йисть черезъ те, що въ тебе грошей немає на мою подорожъ въ той Петербрюхъ. Проби, не вмієшъ ты своимъ добромъ корыстуватысь, не вмієшъ, не знаєшъ, якъ де грошей здобуваты».

— Потерпы трохы,— благавъ їи панъ: — сама знаєшъ, я ще и зъ строковцямы не оплатывся, и въ збанокъ не посылавъ, а чымъ я выненъ? У позыку не дають, хлиба не можу продаты, бо легковисный дуже цей рикъ вдався.

— И въ Ивана Йвановыча не важче за твоє жыто — проте винъ змигъ продаты його, — скыпила пани.

— Не знаю, якъ винъ позбувсь свого жыта. Пощастыло якось йому,—зитхнувъ панъ.

— Тымъ мабуть и пощастыло, що ты його за дурня вважаєшъ. Ось не пнысся й ты краще у велыкоумныкы, то й твоя доля не сказыться!

— Охъ, доле моя, доле! — ажъ застогнавъ панъ.

А «вона» ажъ затремтила вся... Не встыгъ панъ и духу перевесты, якъ вона вже биля його опынылася. Прыпадає, братця, до його, голубыть, цилує... тилькы, тилькы не скаже: «ось и я».

— Дострыбалася, — думаю соби,—знайшла такы людыну соби до вподобы, тутъ мабуть и зимуватымешъ. Пиду соби спаты.

Адже ще я й до хаты не дійшовъ — чую: щось пфурхъ! та на городъ. Я видразу й пизнавъ «їи». Невже, думаю, и тутъ тоби незгода?

Ажъ зыркъ! Зупынывся я... де жъ бы вы думалы, братця? Биля самисенького Шмулевого лижка. Хай мене сыла божа поб'є, колы брешу. Такъ такы биля самисенькыхъ подушокъ спынывся мій кинь.

Стала вона надъ Шмулевымъ вухомъ та й прошепотила щось. Немовъ опеченый схопывся Шмуль.

— Сурко, а Сурко! Це ты мени велышъ йихаты до пана Надієнка та купыты въ його жыто?

— Видчепыся — я сплю! — гыркнула на його жинка.

— «Вставай, выймай гроши — йды зразу до пана!» — все мени якыйсь голосъ учувається, — каже Шмуль.

— Чы ты не здуривъ? Якый голосъ? Адже вже трычи дывывся ты на те жыто та й трычи казавъ, що не гоже.

— Дывывся, казавъ, а теперъ — голосъ... Мабуть телеграмъ прыйшовъ, що жыто подорожчало. Вставай!...

Ажъ ось зновъ нибы мы въ панському двори; вже й Шмуль тамъ, а «вона» наче ажъ поздоровшала: бижыть, пидстрыбує та грудочкамы пидкыдається...

Отъ колы, братця, отъ колы побачывъ я суму! Увесь стилъ закыдавъ Шмуль червинцямы та бумажкамы. Зроду-вику не бачывъ такого грошей та й не доведеться мабуть и побачыты николы. Не то я—пани ажъ рукамы сплеснула, якъ глянула на стилъ. Сила вона биля пана, обняла за шыю, цилує та одно туркоче: «пощастыло тоби, пощастыло, мій голубе»... «Охъ! думаю соби—куды не глянь—скризь однаково: що въ мужыкивъ, що въ панивъ — одно заведеніє. Якъ пощастыть людыни, якъ усмихнеться йому доля, то всимъ стане люб'язнымъ. Я самъ колысь, якъ продавъ пивъ-копы розбовткивъ, такъ цилисенькый день — чы повирыте? — не чувъ видъ жинкы й худого слова. Прямо такы й накрыво за увесь день не сказала, косо не глянула, а самъ я... Ачъ! яки нетерплячи! Пождить бо трохы! Зразу казатыму и про долю...

Сивъ панъ биля столу, розиклавъ «бамажкы» на купкы та й прыказує: «оце жинци на Петербрюхъ», «оце тежъ жинци», «оце строкивцямъ». Скинчывъ бамажкы — прыступывъ до золота. Одличывъ одынъ стовпецъ: «на земськи оплаткы» — каже; одиклавъ решту, поличывъ: «а! бидна голивонько, каже, не постачыть у земельный».

— Прысыпъ сьогоришній вивсюгъ, торишнимъ вивсомъ, то й на земельный буде, пидскочыла «вона» до пана.

— Якъ? вивсюгъ вивсомъ прысыпаты? Купця дурыты? Та я швыдче серце вырву зъ грудей своихъ, нижъ допущу себе до такои гыдоты!— скыпивъ панъ.

— За жыто послухавъ, а за овесъ и ни? — заголосыла «вона» на всю хату та й подалася геть зъ кимнаты.

— Доленько!— кажу я їй тоди,—ось иды бо до мене! Я тебе слухатыму, я тоби догожатыму, я тоби корытымуся, якъ ридній матери...

Стала вона на ганку, озырнулася навкругы, вытерла оченята:

— Беры, каже, лантухъ пшеныци та несы додому.

Зроду-вику, братця, не кравъ, не було въ нашому роду злодіивъ и въ заводи, а це... хай Богъ простыть — пидійшовъ до коморы, взявъ одынъ лантухъ зъ тыхъ, що наготовылы до млына, й потаскавъ до-дому.

Иду, а самъ все назадъ позыраю; ни, такы не збрехала—бижыть за мною.

Увійшлы мы въ хыжу, зсыпавъ я ту пшеныцю у засичокъ, а «вона» якъ не розсміється... Та такъ же весело, такъ же любо, ажъ у хыжи повеселишало, самъ я наче николы не знавъ и горя на свойому вику. Та не страшно мени стало ани голоду, ани холоду, ани оплаткивъ — наче того й на свити немає.

Та й не даремно: добре, справди, зъ того часу жыття почалося. Стало, братця, щастыты мени скризь: ставъ я у-двоє менше сіяты-ораты, а кипъ стало у-двоє бильше прыбуваты. Чого, пытаєте, такъ? Хиба я знаю? Выйидемо, було, у-ночи на степъ: «де, пытаю, доленько, моя стайка хлиба?»

— Зъ панськои,—каже,—почынай!

Я й почынаю... Добре жыття було, що й казаты! Ото тилькы хиба й кепське дило було, що доводылося ночей не досыпляты. Усе село спыть, ажъ хропе, а я въ доленькы на поради.

— Куды, — пытаю, — доленько, йихаты, що чынты?

А вона вже и прыдумала, на всю довгу ничку роботы прырозумила.

Запряжу конячку, посажу «їи» поручъ изъ собою та й гайда до панськыхъ комиръ, ожередивъ, въ лисъ—куды трапыться...

Вранци люде тилькы-тилькы зъ лижка рушають, а я вже зъ города повернувся, грошей зъ торгу прывизъ, де-що купывъ—справывсь.

«Щастыть бисовому Степанови,— не спыть його доля: и нывка родыть добре, и конячка сыта, й диты не голодни»,—гомонять навколо люде.

— Доля, братця, кажу: доля повернулася. — Та й не брехавъ...

Вона мене оберегала, вона мене захыщала, вона мене направляла, вона мене на розумъ наставляла. Я було чы засну, чы ни, а вона вже не задримає.

Але ось прыйшовъ велыкый пистъ. Пойихавъ я якось въ городъ, уторгувавъ добри гроши, купывъ

жинци хустку, шкапови чоботы, выпывъ зъ осьмыну— повернувся до-дому веселый...та не въ добрый часъ,— нап'яла мене, братця, жинка мокрымъ рядномъ:

— И докы й покы ты, харцызе, злодію, п'яныце, по ночахъ блукатымешъ? Докы ты злодійкуватымешъ? Якъ ты й говитымешъ? Якъ тебе Господь до святого прычастя допустыть?

— А хиба я,—кажу,—що роблю?

— Схаменыся, опам'ятайся, п'янюго!

— Чы ты мени заборонышъ слухаты доли?

— Якои доли? Чы тоби очи горилкою позалывало, чы ты збожеволивъ?

— Отіеи, кажу, доли, що пособляє крамныци будуваты, сribломъ та злотомъ скарбныци накладаты. Пожды рикъ-другый —якый зъ мене дукарь буде!

— Брешешъ, злодію! Брешешъ, п'янюго! Чы зъ тобою схотила бъ злыгатыся доля?

— Хиба, кажу, вона перебирає? Ій — абы слухняный.

Такъ хиба жъ вы не знаєте Хиври? Налаяла мене, заплювала мени очи, не схотила й дослухаты до кинця. Плюнувъ и я на неи, божевильну бабу, пишовъ геть...

Адже хочъ я пишовъ геть видъ неи, — слова їи палы на серце моє, наче те насиння зъ собачои лободы. Лаю їи, аспыдську бабу, а самъ чую, прямо такы чую, якъ те насиння роскореняється, росточкы пускає — ажъ боляче робыться, ажъ щемыть, їй же Богу! А въ голови, якъ на похмилля, все обертомъ иде: почну личыть покрадени за зиму лантухы, сино або курей — пан-отець зъ прычастямъ уявляється;

стану вторговани гроши личыты — страшный судъ на думку спадає...одно слово—хочъ пропадай!

Блукавъ я, блукавъ по надвир'ю, та й пишовъ до Гершка (тоди ще монопольки не було). Выпывъ осьмыну, выпывъ ще шкалыкъ — не бере: не йде зъ думкы св. прычастя та страшный судъ. Людямъ тежъ стало не теє... дывытыся въ вичи...

Пишовъ я до-дому та прямисенько де «неи».

— Доленько! — кажу, — чы не годи бъ намъ по чужыхъ степахъ та коморяхъ блукаты? Адже була десь, кажуть, така доля, що по степу за хазяиномъ ходыла та погублени колоскы до купы збирала—робы й ты такъ. Є въ мене трохы пшеныци — посій ты їи своима рученькамы, походы по ныви своимы нижеськамы, зберы колосочокъ до колосочка — гляды, рокивъ черезъ десятокъ и «копыталы» въ насъ поведуться.

Вона якъ не вызвириться:

— Зъ колоскивъ копыталы! Вже видъ тієи пращуркы, що колоскы збирала, й попилъ потливъ, а ты мени очи нею выйидаєшъ!—Одвернулася, губу закопылыла, розсердылася, а дали пидгорнула кулакы пидъ голову, заплющыла очи... та й заснула.

Прожывъ я такъ-сякъ не бильше, якъ зъ тыждень. На понедилокъ не постачыло сина. Метнувся я до доли — спыть. Пишовъ я до людей — позычывъ оберемокъ. На четвергъ вже й борошна позычывъ: въ суботу печи нема чымъ затопыты...

— Де твоя доля, Степане? — дратують мене люде.

— Де? Спыть!—кажу.

Сміються, глузують...

— Смійтеся, смійтеся!... Ось якъ диждемо, дасть Бигъ,—думаю соби,—весны та якъ посіємо пшеныцю, та якъ прокынеться «вона»...

Протягъ я ще якось зъ допомогою людей якый тыждень, а дали навсправжкы замыслывся—що його робыты? Жинка докоряє, диты плачуть, въ конячкы ребра свитяться — бачу, не перелывкы—найнявся въ економію.

Колы це якось видпрохався я до-дому, прыхожу—ажъ въ мене гостей, гостей! Цинують, братця, и коня, и все якъ єсть, що тилькы можна цинуваты, за неоплатку въ гамазей. Повытягалы на двиръ де не бувъ якый зайвый скарбъ, де не було якои празныковои або такъ зайвои одягы. Повытягалы все, поскладалы на купу, а Хивря вхопыла дитей на оберемокъ та тежъ туды: «цинуйте,—крычыть,— и дитей!» Диты плачуть, люде крычять, жинка лютує—горенько тяжке! Сумно й згадаты!...Ухопывся я за голову — не знаю, чы дитей увищаты, чы жинку спыняты, чы людей благаты; метнувся й до «неи»—спыть.

Выбигъ я назадъ до людей.

— Господа, кажу, обчество! не займайте коня, не займайте того дрантя! Ось я продамъ пшеныцю, то й оплачуся безъ клопоту.

Розійшлыся, спасыби Богови, люде; угомонылася жинка, заспокоилыся диты — ставъ я пшеныцю набираты.

Выбравъ всю пшеныцю до зернечка — бачу: не постачыть на оплатку. Зажурывся я, тяжко зажу-

рывся. Докоряю самъ себе, лаю себе: «бодай тоби, старому дурневи, й толку не стало: кравъ, кравъ, а на оплаткы й не розстарався.

Ажъ дывлюсь—«вона»; вже й догадалася: повнисиньку пазушчыну писку прытаскала.

Повагавсь я трохы, подумавъ, подумавъ, а дали махнувъ рукою: сыпъ, кажу. Всыпала вона той писокъ въ пшеныцю. Зав'язавъ я мишечкы, скынувъ на визъ; сила вона зверху—пойихалы. Сталы мы вже до города дойиздыты, саме на писокъ зйихалы, колы йде навпроты насъ старець—зъ манастыря повертається. Поривнявся винъ зъ намы, прывитався; давъ я йому шагъ. Вытягъ старець свій гаманець, сховавъ той шагъ, хотивъ гаманець назадъ у кышеню вкынуты, а винъ замисть въ кишеню — та на землю. Що жъ бы вы думалы? Не встыгъ той гаманець и объ писокъ черкнутыся, якъ «вона» вже й пидхопыла його, вже й до рукъ мени тыче.

Сивъ я на писку, роскрывъ гаманець — бачу, гроши. Колы це йде Максымъ Бараболя.

— Здоровъ бувъ, — каже. — Що то якъ доля: и на писку гроши ростуть. А скилькы ихъ тамъ?

— Два карбованци та ще шагивъ скилькось.

— Буде, каже, опохмелытыся,—та й пойихавъ...

Доличывъ я грошей: 2 карбованци 27 копійокъ наличывъ, закрывъ гаманець, — не знаю, куды його сховаты. Колы тутъ саме: бомъ! бомъ! въ церкви святои Варвары, а дали бомъ-бомъ-бомъ! въ уси дзвоны.

Ухопывъ я той гаманець, та скилькы духу, скилькы сылы за старцемъ: «на, кажу, дидусю, твій гаманъ,

та гляды не губы вдруге.» А самъ не знаю, й доси не зрозумію, чого—чы то зугледившы хрестъ на святому храми, чы то зъ радосты, що не попустывъ своєи души до гриха утаиты гроши—знявъ шапку та одно б'ю поклоны...

Охъ, колы бъ же вы угледилы пидъ отой часъ долю! Колы бъ же вы та зазырнулы въ їи лыченько! Мовъ наче хмарою заволоклося, мовъ наче ажъ почорнила. Блыкнула вона на мене оченятамы, мовъ наче тією блыскавкою, затремтила вся, одвернулася та й ни пары зъ устъ.

Зважывъ я Шмулеви пшеницю, спорожнывъ мишкы, заплатывъ мени Шмуль, що слидъ; прыв'язавъ я коня до стовпця, а самъ забигъ на хвылыну туды... въ шынкъ. Выйшовъ я, або — нигде правды диты — вытягъ мене якыйсь супостатъ зъ шынку та й кынувъ пидъ тыномъ. Прокынувсь я—ни коня, ни шапкы, ни шага за душею. Е-жъ смійтеся! смишкы, бачъ, зъ чужои кишкы, а въ мене й душа перетлила, покы я доплентавъ до-дому.

Дійшовъ я до свого тыну, хожу навколо, въ двиръ заглядаю, а самъ боюся й до хаты наблызыться: де жъ? коня прогавывъ!

Колы це чую, спасыби Богови — крычыть Степанъ:—«стій, буланый!»

— Слава тоби, Господы! кинь дома... Це вона, доленька, похазяйнувала: до-дому шкапыну довела, дарма що розгнивалася на мене; думаю соби: пиду но, подякую їй!

Увійшовъ у хыжу, метнувся туды, сюды по всихъ куточкахъ, по всихъ засичкахъ—нема їи.

И вечиръ прыйшовъ — нема, и ранокъ прыйшовъ—немає.

На другый день, такъ, якъ въ обидню пору, запригъ я коня, пойихавъ до Шмуля. Ажъ його вже й блызько немає: пойихавъ, кажуть, до того подрядчыка, що поставляє нашымъ москалямъ въ Туреччыну харчи, чоботы, то-що.

— А доля, пытаю, де?

— Хиба я знаю?—здывувалася Сурка.

Пишовъ я въ ту комору, куды вчора пшеныцю зсыпавъ, гукавъ, гукавъ їи—не видклыкнулася.

Двадцять и два рокы не бачывъ я їи, не знавъ, куды вона подилась, до кого подалася. А це... Вы жъ свидоми, якъ мени цей рикъ у велыкый пистъ прыйшлося? Вже на першому тижни почала Хивря хлиба позычаты, а на останньому люде вже годи й даваты. Православни хрыстыяне святкамъ радіють, мажуть, билять, шыють та готуються, а мене видъ самого страстного понедилка такый смутокъ обгортає, що не знаю, де бъ и дився, що бъ и робывъ. Разъ — досадно, що доведеться на останнимъ тыжни вкупи зъ п'яныцямы говиты, вдруге—ни за вищо говиты, втретє — знаю, що й пылынкы борошна на паску не прыпасено, а до того ще й жинка лютує. — Отъ и пережывай, мовлявъ, якъ знаєшъ, стилькы заразомъ клопоту!... Въ четверъ, ще на свитъ не благословылося, а жинка вже й репетує: «пойидь та й пойидь на вокзалъ—може хочъ на паску заробышъ.» Не хотилося мени йихаты, — Господы, не хотилося: разъ—сусида хрестыны справлявъ, а вдруге й те на думку спадало: якый зъ того прыбутокъ буде, що я зароблю

50, хай одъ сылы 60 копійокъ на тому вокзали? Поверну ти гроши на говиння — паскы ни за вищо буде справыты; паску куплю — ни въ чимъ буде до святого храму питы та паску посвятыты, бо въ правому чоботи катъ-ма закаблукивъ, а зъ ливого вси п'ять на добры-день кывають. Адже не вблагаєшъ ніякымъ побутомъ клятои бабы, не умовышъ їи ніякъ — въ одну шкуру: «йидь!»

Пойихавъ я.

Ще здалека чую: шыпыть, свыстыть, стугоныть чугунка.

— Колы бъ же, думаю, не спизныться. Поспишаюся швыдче до ганку. Куды тоби! До ганку й не потыкайся. Не то що! Яблукови нигде впасты—такого людей. Биля самого ганку стоить карета, въ коморю завбильшкы, золотымы вызерункамы та цвяшкамы вся якъ єсть поцяцькована. Шестеро, волосъ-у-волосъ, коней басує, землю копытамы пидкыдає... За каретою ажъ тры хваєтоны,—по четверо коней въ кожному. Ось выходыть зъ вокзалу двоє въ золотыхъ гудзыкахъ, — сказать бы охвыцерыкы, такъ погонивъ немає,—и ведуть воны, братця мои, пидъ рукы старогостарого, въ довгому, мало не до п'ятъ, жупани, пана. «Оже-жъ, думаю соби, архырей».

— Пропустить, люде добри, пидъ благословеніє!

А люде мени:

— Шмуль, Шмуль прыйихавъ! Шмуль зъ Туреччыны повернувся... Вже збудувавъ десь одну сахарню, а це—будуватыме другу въ насъ, поблызу.

Глянувъ я: такъ и є—Шмуль. Боже жъ мій! це мій знайомый.

— Господынъ купець, господынъ купець,— метнувся до його.

Адже не вспивъ: посадылы вже въ карету, фурманъ ляснувъ по коняхъ—побиглы. Побигъ и я соби у-слидъ... Дигнавъ, стрибнувъ на зализну пиднижку, ухопывся за золоте держальце въ дверцяхъ, зазырнувъ, та й отерпъ, обимливъ, братця: сыдыть Шмуль на оксамытовій подушци й очи заплющывъ, а поручъ його... хто жъ бы вы думалы?... доля! Та сама доля, въ тій самій и сорочци, що розидравъ колысь Хведиръ. Сыдыть вона биля Шмуля та червинцямы грається.

— Доленько! голубонько! — гукнувъ я їй наче ажъ не своимъ гласомъ, бо такы зрадивъ їй. А вона мене—штовхъ у груды:

— Не бачышъ хиба, мазепо, що *винъ* спыть?

Упавъ я та якъ разъ у калюжу. Упавъ, лежу, не зведуся ніякъ, а вона высунулася зъ кареты, сміється та ще й языкъ вытрища, — то бъ то на глумъ мени.

Охъ, скыпивъ я! Скрутывъ їй зась, пидвивъ руку въ гору:

— На, зйижъ! — гукнувъ, ажъ залунало.—Хочъ и въ калюжи лежу, та не твій, пошарпана задрыпанко, наймытъ!...

Онъ бачыте, якого цеглы навозылы? Ото жъ нашъ Шмуль сахарню будуватыме—отамъ и «вона» жыве...

Якъ Лепестына карасиру*) добувала.

Оповидання.

I.

Викъ прожыла, та не було мени такои прыгоды, якъ на тому тыжни проты четверга, або й въ четвергъ вранци, та все черезъ чоловика... Ой, Господы мылосердный, Боже нашъ мылостывый, що я за нымъ мукы прыйняла — не прыведы, Царыце небесна! Змарнила, зсушылася; увирвалася, немовъ та гныла нытка, мова моя швыдка; загынула пам'ять моя гостра — та все черезъ його. Клопочуся, побываюся, до всього доглядаюся, а винъ... абы тієи славы, що «господарює». Ось хочъ и тоди: йиздывъ до торгу, гонывъ коровокъ пидъ отаку хуртовыну, а гасу не купывъ: «чомъ, каже, пляшкы не дала?» Бый тебе,

*) Въ Лубняхъ кажуть «карасиру», за Лубнямы—«гасу».

сыла божа! Чы мени однією головою та прыгадаты все? Та я бъ не забулася, до-вику не забулася, якъ бы не отой Цымбаленко — сусида препоганый. Прытаскала жъ його морока саме въ той часъ, якъ старый выйиздывъ зъ двору. А чого прытаскало? — спытаєте. Лаятысь прыйшовъ: жменю попильцю высыпала за його ривець, такъ винъ зразу й прысикався: «заволодила, крычыть, сусидськымы огородамы й ливоручъ, и праворучъ, а це вже й до мене прешся?!» А бодай ты своимы пучкамы такъ володивъ, якъ я тымы огородамы: попилець высыпала, та й то заборонылы... Розсердывъ, роздосадувавъ мене та й потюрывсь додому, а я черезъ його й про гасъ забулася.

Прыйшовъ вечиръ; чоловикъ повечерявъ, Богу помолывся, вывернувся на увесь пилъ та й спыть, якъ заризаный, а ты сидай, колы хочъ, бидна голивонько, та пряды, якъ хочъ, безъ свитла. Якъ на те ще й мисяць прымеркає... Сила я соби биля виконця, сыжу ныщечкомъ, а сльозы, якъ горохъ, самы котяться: обрыдло вже мени, на свити божому жывучы, охота до праци пропала, никому вже я не потрибна, нихто й мени не нуженъ...

Колы увиходе кума Солоха. Поздоровкалася та й пытається:

— Чого це вы, кумасю, доси каганця не свитылы?

— Такъ и такъ, кажу: чоловикъ забувсь гасу купыты.

— Пидить,—каже Солоха,—позычте де-небудь.

— Не хочу, кажу, по сусидахъ ходыты — Богъ зъ нымы! Теперъ такый свитъ наставъ, що докы сыдышъ у своій хати, доты тилькы й безъ клопоту...

— И выгадають! Теперъ вже на васъ нихто й не враждує. Колы та сварка була, а вы все згадуєте й доси. Теперъ на вашому кутку, хвалыты Бога, якъ у вуси тыхо... Найбильши ворогы—сусиды ваши навколо—вже й покумалыся й посваталыся: Цымбаленко позавчора кумувавъ у Катри, а Столяренчыха та Бабенкова вкупи панськи конопли закупылы, на одному вози й прывезлы ихъ. Тилькы ваша, каже, кумасю, хата зъ краю: ни вы ни до кого, ни до васъ нихто—сыдыте самы, немовъ та сыриточка, та ще й безъ свитла!...

Якъ сказала вона мени це, якъ нагадала про моє жыття, про моє безталанне сыритство—я такъ и вмылася гиркымы. Господы, Господы! до чого я дожылася, на вищо я перевелася? Що була колысь Лепестынка на все село молодычка, а теперъ же сыдыть, немовъ та червыва печерычка. Що видала колысь Лепестынка, куды и птаха у вырій вылитає, а теперъ же вона не знає, що й сусида замышляє. Що було колысь тієи Лепестыны й кожнисиньке слово свято, а теперъ же въ неи й мовоньку виднято... Та звязано мене жъ та прыборкано, та холодною застращано, на свитъ божый дывытысь чоловикомъ заборонено, до людей ходыты не дозволено...

Пишла кума. Глянула я на пилъ — спыть - хропе моє безталаннячко, на увесь пилъ роскынулася моя недоленька, не бачыть, не чує ничого моя лыха годынонька. Видлягло въ мене видъ серденька, наче ажъ

на свитъ народылася: выбигла я на вулыцю. Выбигла глянула — тыхо скризь, тыхо; по всихъ хатахъ свитыться...—«Пиду-но, думаю, здобуваты карасиру.»

Не хотилося, Господы, якъ не хотилося мени до Катри заходыты: опорочыла вона мене недавнечко передъ усымъ хрещенымъ мыромъ: зигнала, Богъ зъ нею, свою квочку зъ того гниздечка, що я, лыха не мыслывшы, якось пидъ своимъ прыпичкомъ помостыла... Не хотилося, кажу, та почула, що въ неи дытынка плаче, а я жъ видъ тієи плаксывыци перша знахарка.

Увійшла я смилыво въ хату.

— Здорова була, кажу, зъ середою! А чого то твоя дытына плаче?

— Господь їи знає—видъ самого обиду не стыхає та все въ колысци б'ється.

— Зъ прызору,— кажу.

— Никого жъ, — каже Катря, — и въ хати не було, причъ Цымбаленка.

— То жъ то й є: назбиралы кумивъ вытришкатыхъ, а теперъ и дывуєтесь, що дытыни лыхо! Хиба таки, якъ отой Цымбаленко, годни дытыну въ хрестъ уводыты, хиба винъ здатенъ до того?—кажу, а сама надійшла до колыскы, дмухнула на дытынку, злызала їй выдокъ, промовыла, що слидъ видъ плаксывыци,—ого! вгамувалася трохы!

— Чы немає, — кажу тоди, — карасиру позычыты?

— Хиба,—каже Катерына,—за собачымъ народомъ що вдержышъ? Була повнисенька пляшка, та

якыйсь супостатъ, якъ кравъ сало, то и карасиръ вывернувъ.

— Яке сало? — пытаюся, бо жъ, хочъ и запрысягты, не чула й не знала ничого.

— Хиба не знаєте?... Хтось увесь здоръ, якъ є, зъ торбою потягъ. Оце думка до ворожкы йты.

— Я тоби, кажу, буду й ворожка: сама, своимы очыма бачыла, якъ твій кумъ прехорошый, отой Цымбаленко вытришкатый, ту ничъ тюрывъ щось на плечахъ—вже не що, якъ твоє сало!...

Вона такъ и спалахнула:

— А въ його жъ, каже, вчора й коржи булы на сали...

Пишла я зъ порожньою пляшкою до Иваненчыхы.

Увійшла, колы тамъ саме Вороныха хвалыться, якъ їй баба Безносыха видъ бышыхы пособыла...

— Дякую, кажу, й я баби Безносыси, — хай їй легенько згадається: обрятувала й мене вона видъ наглои смерты.

— Колы?—пытається Иваненчыха.

— Бачте, кажу, яка зъ васъ сусида? черезъ огородъ жывете, та й то не знаєте, що я генъ въ ту недилю трохы не прысвятылася. Якъ бы не баба Безносыха, то я бъ и на той свитъ, до святого престолу, потаскала зъ собою жукивъ такъ якъ зъ мыску... Прышанувала, кажу, невисточка балабушкамы та пырогамы — хай вже вона на тому свити одвитъ держыть, чымъ ихъ начыняла... Въ недилю писля службы забигла я до неи... Вона така рада, така рада мени: настановыла мени й пырижкивъ, и балабушокъ, пляш-

ку горилкы прытаскала... Я выпыла чарочку, зйила пырижка, подякувала, пишла соби... Колы це у-вечери, якъ ухопыть мене... Горенько! я й шпыгинарю, я й дьохтю — не лекша, а все гирша та гирша. Запригъ старый коровокъ, посадывъ мене на сани, поклавъ мирочку пшеныци, взявъ полотна на рушныкъ, горилкы пляшку, повизъ до Безносыхы. Огледила вона мене та й каже: «Отруєно тебе, галочко, отруєно: вже й жукы завелыся въ утрунку. Останься на одынъ день та на одну ничку — то выпользую.» Наварыла мени вона чогось, настояла на горилци—напоила мене... Якъ збунтовалыся жукы! Не прызведы, Маты божа, заступы насъ, Святи угодныкы! Не те—й згадаты страшно! Лазять по утрунку, скребуться, а потимъ, якъ почалы йты...цилисеньку ничку одно йшлы, одно йшлы...

— Та ото жъ мы й не зналы ничого? — здывувалася Иваненчыха.

— То жъ то й горе моє, що й доброи сусиды пидъ часъ прыгоды немає... Ось хочъ бы й вы... Враждуєте на мене, що я пидъ повиточку тришечкы вашого огородцю була прыхватыла, а хиба жъ то я зъ свого ума зробыла? Петренко мене до того прызвивъ: прысягавсь мени, що за дида нашъ грунтъ ажъ до вашои груши сягавъ...

— То вже винъ бреше! — такъ и скыпила Иваненчыха.—Хай люде докажуть, покы нашого грунту, а винъ хай не гавка...

— Та хиба жъ, кажу, я сама не бачу, що то винъ наперекиръ вамъ мене, дурну до клопоту пры-

звивъ?... Я жъ прыняла геть ту повиточку, якъ загадалы... Богъ зъ вамы: не хочу я вашого, не хочу чужымъ добромъ багатиты... Оце забигла до васъ на часынку — гасу позычыты, та такъ до речи прыйшлося...

— Охъ, нема жъ, — каже Иваненчыха, — и въ мене гасу... хиба побижу позычу...

— Ни, ни, кажу, хай я сама де здобуду.

Пишла видъ Столярыхы, помынула свою хату, надійшла до сусидкы ливоручъ—Петренчыхы.

Увійшла, прывиталася. Вона ничого, не згадує мени про кабана, що їи картоплю пошпетывъ; запрохує сидаты...

— Спасибы тоби, галочко, николы мени сидаты,—позычъ трохы гасу, то я й пиду соби...

— Давайте, каже, пляшку—трохы позычу. Вчора чоловикъ прывизъ повнисеньку бальзаночку, та то й розпозычала: самымъ Дорошенкамъ пляшку налыла.

— Хиба вы вже зъ Дорошенчыхою не въ сварци?—пытаюся, а сама стою немовъ мене хто килкомъ по голови влучывъ, немовъ ажъ туманъ передо мною розиславcя, бо не люблю, Господы, не люблю тієи Дорошенчыхы!

— Еге, — каже Петренчыха,— вже я Дорошенчыху запрохала до моєи Гапкы бабуваты...

— Ой, плохи жъ вы, кажу, сусидонько, плохи та не злопам'ятни!... Та невже жъ вы забулыся, якъ вона васъ гускою обизвала?

— Колы?—накынулася на мене Петренчыха.

— Хиба, кажу, не чулы? На Водосвяти, на Йор-

дани... Вы тилькы що увійшлы въ церкву, а вона штовхъ Домаху та: «дывысь, каже, гуска ввійшла: й чоботы червони, и хода, якъ у гускы»...

— Я—гуска? Хай же, хай! хай теперъ знатыме... Я їй покажу, яка я гуска!...пам'ятатыме вона мене! — ажъ запинылася вона.

— Цыть,—почавъ такы гамуваты їи чоловикъ.— Чого ты розсердылася? Не ты гуска, а чоботы твои— якъ у гускы ногы!

Такъ ни: розсердылася, розгнивалася, бига по хати, кочергамы та хваткамы шпурляє, дитей штовхає та одно лає ту Дорошенчыху.

— Хай я й гуска, хай моя й хода така невподобна, та не плыгаю у-ночи черезъ тыны до прыкажчыкивъ... Давно вже люде натякалы, давно люде гомонилы, що старша їи дочка на того клешоногого Йосыпа скыдається, одже я мовчала...мовчала, мовъ и не знала, й не чула ничого, а теперъ прывселюдно осоромлю їи, не пошкодію їи сывыхъ патливъ — хай знає, якъ мене порочыты!

— Може, пытаюся, мени колы довидатыся до Гапкы? Я жъ у неи й за першенькымъ бабувала...

Вона такъ и вчепылася за мене.

— Прыходьте, прыходьте — я вамъ и платокъ уготую.

Оце тилькы й було нашои розмовы. Посыдила я ще тришечкы, взяла гасъ та й побигла до-дому.

II.

У четвергъ, тилькы стало на свитъ благословытысь, чую — щось стугоныть, гремотыть, ажъ земля

дзвеныть, та все до моєи хаты наблыжається...«Святъ, святъ, святъ! Духъ святый зъ намы!» — молюся соби ныщечкомъ зпросонку. Лупнула очыма, ажъ у моїй хати вже й ступыты нигде. Напередъ усихъ вбигла невистка. Бижыть, ажъ засапалася; очи вытрищыла, сычыть, якъ гадюка, плыга, якъ та жаба, а пина зъ рота, якъ у тієи скаженюкы...

— Колы я васъ труила?...Кажить: колы вы писля моєи шанобы жукамы блювалы? — крычыть вона та ажъ на пичъ стрыбає...

— Тю-тю, дурко! Схаменыся! Кому я казала? Хто це тоби набрехавъ? — обизвалася я зъ печи першъ тыхенько та прыязненько, бо, Господы, боюся того клопоту! Колы вже й Цымбаленко з-за невисткы выглядає... Зубы выскалывъ, банькы вытрищывъ—такъ, хочъ и зйисты мене!

— Колы вы, бабо, бачылы, якъ я сало кравъ?— пытається винъ гуняво.

— Задавысь ты зъ своимъ саломъ! Одійды одъ мене, цуръ тоби, пекъ тоби! Не бачыла я ни сала твого, ни тебе поганого...

— Ни, не видбрихуйтесь! Я вамъ цього не подарую: одсыдыте на старисть у холодній! — страща поганець...

Ажъ чую—вже мій Омелько спыняє когось у синяхъ. Лышенько—вже Петренко преться!

— Колы я тебе навчавъ повитку на Иваненчышыному огороди становыты?—крычыть ще зъ синей...

— Колы я обзывала Бабенчыху гускою? — верещыть, ажъ у вухахъ лящыть, Дорошенкова.—Ты жъ

сама, стара видьма, сміялася въ церкви зъ неи, а теперъ на мене звернула?

— Видчепиться видъ моєи души!... Дайте мени хочъ Богу помолытыся! — покрыконула я на ныхъ, а сама схопылася зъ печи, бо вже й не влежу.

— У волость їи таку-сяку! — гугнывыть Цымбаленко.

— У волость!—лящыть Дорошенчыха.

— У волость матиръ! — себто «нате й моихъ п'ять, щобъ було десять», ажъ до стели стрыба невистка.

— Йижте, рижте, катюгы, тягнить у волость!... никому я не казала ничого та й край!—кажу, бо чы я жъ хотила того клопоту?

— Не казала? не казала? — напалыся воны вси на мене.

— Не казала! — кажу, а сама ледве вже на полу встою.

Якъ загвалтують, якъ закрычать воны тоди вси, а найпаче та Дорошенчыха...

— Звидныця! Брехухо! Така-сяка, онъ-яка — у волость їи, у волость!

Охъ, якъ ухопыло мене за серце!

— Гетьте, поганци, гетьте, катюгы, зъ моєи хаты!—покрыконула я мовъ на тыхъ овець, ажъ шыбкы затремтилы, а сама якось поступылася напередъ та гуцъ зъ полу—такъ и ростяглася!

Якъ заболыть у мене поперекъ, якъ визьме досада—у мыть розидрала на соби добрисеньку сорочку.

Ухопыла я макогинъ та до ныхъ. Що жъ вы думаєте, мои голуб'ята? Уси чысто, наче ти пополохани горобци зъ конопель, повтикалы!...

Я за нымы ажъ на двиръ.

— Дожыдайся теперъ, брехухо, хусткы видъ невисткы!—чую, крычыть вже биля воритъ Петренчыха та дули мени тыче...

— Пам'ятатымешъ ты сало! — крычыть и Катерына.

Мене наче ножемъ шпыгнуло: Господы, Господы! це жъ я сама тилькы й буду вынна!

— Поспытайся, хандоле, Петренчыхы, на кого твоя старша дочка скыдається!—погукала я на Дорошенчыху. — Поспытайся мене, що вона про тебе казала!...

Вона назадъ зъ улыци, та до мене.

— Що вона казала? що?

— Казала, що твій чоловикъ Йосыповыхъ дочокъ годує!...—кынула я, а тоди сама мерщій до Цымбаленка, щобъ и винъ почувъ.

— Поспытайся, вытришкатый, у Катерыны, чы добри булы въ тебе коржи на їи сали!

— Яки коржи?—прысикавсь винъ до мене.

— Оти, що вона йила въ тебе!

Ой, лышенько, горенько! Якъ не вызвирыться той Цымбаленко на Катрю, якъ не кынеться до неи... Де не взявся Дорошъ—нап'явъ Петренкову; Бабенко — до Дорошенчыхы, а Иваненко до Петренка — не то росказать, а й спысаты не можна... Лаялыся воны, лаялыся, докорялы одно одне, докорялы, а потимъ, якъ счепылыся бытысь — ледве люде рознялы... у волости

судылысь. Ото вже майже два тыжни пройшло, а й доси вси сусиды у сварци. И цуръ йому, й пекъ йому, тому гасови: якъ бы знала своє горенько, то краще бъ ти дни не свитыла! Якъ то мене Господь мылувавъ ще одъ переполоху? Де жъ пакъ — на сонну людыну та отака напасть несподивана?! Спыть соби жиночка, святи янголы увыжаються, — де не визьмуться лыхи ворогы, збентежать, налякають, якъ ось и мене. Та ще жъ...сказано—на горенько йшлося...Колы бъ хочъ довелося той каганець засвитыты, а то... прыйшла я до-дому зъ тымъ гасомъ, лапаю, лапаю завирткы—не знайду. Стукнула я разъ, вдруге — не чує чоловикъ: спыть, якъ проклятый. Серце взяло мене: я по такому холоди та лыхій годыни по хуторю бигаю та гасу здобуваю, а йому й клопоту мало: ухопыла я ципокъ та зъ усієи сылы по дверяхъ, а винъ, той проклятый ципокъ, якъ не выпорсне зъ рукъ та по пляшци—такъ тоби на скляночкы й роспалася!...

Зарикъ Горпыны.

I.

Женыла Горпына сына передъ жнывамы, вырядыла у весильный четвергъ молодыхъ картоплю обгортаты, зисталася сама въ хати та й зажурылася на самоти: «Боже, Боже, якый то людыни викъ коротенькый: не счуеться, не зоглянеться, якъ вже й смерть за плечыма. Чы давно сама молодила, а це вже й невистку взяла. Промайнуло жыття, немовъ та петривчана ничка, перебигло—немовъ та весняна вода, зисталося того вику, якъ на комарыный носокъ: не встыгну й грихивъ спокутаты». Зажурылася, тяжко замыслылася, якъ його хочъ остачу вику свого безъ гриха прожыты, якъ душу свою одъ спокусы вберегты, та й склала зарикъ—чоловика свого бильшъ не кохаты.

Увійшовъ Ныкинъ. Глянула вона на його, подывылася на його сыву бороду, та ще дужче вжахну-

лася—якого такы багацько часу вона вже безъ спокуты та покаяння на свити прожыла!...

— Охъ, чоловиче мій и дружыно моя! Якъ же мы свій викъ перевелы та якый же ты сывый ставъ!— ажъ сплеснула вона рукамы.—Мынулося наше литечко, перейшлы лита молоди, прыстыгъ часъ у велыку дорогу на той свитъ знаряжатыся, а мы це ще объ тимъ и не мыслылы. Забудьмо жъ, Ныконе, якъ мы колысь любылыся, кохалыся, якъ молодымы бралыся, якъ увесь свій викъ черезъ те коханнячко змагалыся. Дожывемо, Ныконе, вику безъ спиркы, лайкы та безъ клопоту: чы ты що не такъ зробышъ — я тоби промовчу, чы я що не такъ — ты не гнивыся. Схожу я до Кыива, помолюся Богу та й почну бабуваты. Назбиралося въ мене грихивъ—що того писку на березі, чы не заступляться за мою гришну душу хочъ унучата?...Ты соби — якъ знаєшъ, а я вже й зарикъ поклала про саму душу дбаты...

— Чы не передъ жнывамы часомъ? — засміявся Ныкинъ.

— Не смійсь, Ныконе, не вводь мене въ грихъ. Не хочу я суперечытыся. Може тоби й довгый викъ судывся, то жывы соби, якъ знаєшъ, а я вже зареклася й видъ свого слова не поступлюся, — видмовыла стыха Горпына.

— Я тоби й не перечу: чы й бабуватымешъ, то й бабуй: зайва паляныця хати не завадыть,—засміявся знову Ныкинъ.

— Тоби все жарты, а воно такы я до дила кажу. Якъ згадаю, скилькы я того гриха черезъ тебе

набралася, такъ ажъ сумъ облягає... А теперъ вже не ревнуватыму й за тобою не прымичатыму. Жывы соби, якъ знаєшъ; любы, про мене, кого хочешъ, а я одійду одъ гриха и вже не нарикатыму.

— Гараздъ! — видповивъ Ныкинъ на-швыдку, беручысь за шапку.

— Куды жъ ты поспишаєшся? Чы то жъ не вильно намъ и теперъ любенько побалакаты?

— Хай колысь пидъ негоду, — кынувъ Ныкинъ и зныкъ за дверыма.

Горпына кынулася була, щобъ завернуты чоловика, але зразу й роздумалася: «Богъ зъ тобою! не кому грихъ—тоби, що жинку зневажаєшъ. Не хочешъ слухаты—не слухай: абы я тоби прызналася.

Сила вона край столу, зитхнула ныщечкомъ, пидперла долонею голову, заплющыла очи та й замерла...

Тымъ часомъ повернулы й молоди зъ поля. Невистка—чорнява, нызенька, прудка та жвава молодычка—внесла дійныцю, перецидыла молоко, втягла топлыва въ хату, начыстыла картопли; сынъ двичи ввиходывъ то за налыгачемъ, то за лантухомъ — Горпына не бачыла, не чула ничого... Тыхо та радисно стало въ неи на души. Увесь цей свитъ зъ його клопотамы, турботамы та щоденною працею зныкъ зъ пам'яты, скрывся зъ очей. Чаривни мріи, чудови надіи, праведни думкы проносылыся въ голови, немовъ ти метелыкы въ весняному повитри, а навколо лунала благовисть до святои службы, хвылювавъ дымъ зъ кадыльныци й душа, очыщена зарокомъ, замырала въ

солодкій дримоти. Горпына бачыла себе вже въ Кыиви на прощи, уявляла себе на беседи зъ праведнымы ченцямы та побожнымы старчыкамы, чула ти речи, що промовлятыме вона до молодыць, наставляючы ихъ, якъ на свити безъ гриха прожыты.

У печи спалахнула солома; весело заблыщалы виконця видъ того вогню, хатына понялася рожевымъ сяєвомъ и тилькы покуття, де сыдила Горпына, немовъ обгорнулося туманомъ и замыслена, нерухома постать їи слыве зовсимъ зныкла въ питьми.

— Мамо! Чого це вы зажурылыся? Чы може куняєте? — надійшовъ до неи сынъ.— Скажить молодыци, що на вечерю варыты, бо вона позырає на васъ, та не сміє запытаты черезъ те, що вы увесь часъ мовчыте.

— Вары, доню, що знаєшъ, чого душа забажає, бо я однаково—кримъ хрину, редькы та хлибця святого—не йистыму вже ничого,—видмовыла й зитхнула Горпына.

— Якъ матери однаково, то вары гречани галушкы,—пораявъ Дмытро.

— Йижте, диточкы, соби на здоров'ячко, а мени вже не до йижи. Напечешъ мени, Степаныдко, пшенышныхъ паляныць, насушышъ сухарцивъ, бо я зъ недили въ Кыивъ пиду,—мовыла сумно Горпына.

— А жныва жъ якъ? — запытавъ здывованый сынъ.

— Зберете, диты, хлибець зъ батькомъ помаленьку безъ мене, бо я мабуть не встыгну повернутыся на жныва,—видмовыла Горпына та й зновъ зитхнула.

Прыйшовъ Ныкинъ; повечерялы. Дистала й Горпына шматочокъ черствои паляныччкы зъ полыци, наскребла хрину, попойила, запыла водою та й лягла на голисенькыхъ дошкахъ спаты, самъ кулакъ пидъ головы пидмостывшы.

— Лягайте, мамо, на печи, або хочъ дайте я вамъ на полу постелю,—обизвалася невистка.

— Терпилы святи угодныкы й не таки мукы,— видказала Горпына й не схотила браты ни рядна, ни подушокъ.

Уси швыдко, натомывшысь, поснулы, тилькы Горпыни не спалося: прокляти дошкы въ бокы мулялы, одлежана рука що дали все дужче нимила. Згадала вона, що на викни лежыть недошытый попередныкъ, простягла руку, намацала, пидослала пидъ бокы — не пособляє; налапала на стинци Дмытрову юпку, зняла зъ килочка, пидгорнула одынъ краєчокъ — однаково муляють дошкы; згорнула вона тоди ту юпку вчетверо, пидмостыла въ головы клунокъ высивокъ, поскыдала геть зъ лавы усе зайве, щобъ ногамъ просторнише було, прыкрыла выдъ платкомъ, щобъ повновыдный мисяць у вичи не зазыравъ — и зразу жъ де той и сонъ узявся...

II.

Вже просо поспило, якъ Горпына зъ богомилля повернулася. Ныкинъ зъ сыномъ та невисткою увесь хлибъ знялы, на жыто пооралы, вже й тикъ выготовылы на возовыцю. Прыйшла Горпына на готовый хлибець-топлыво, нихто їй не докоряє, не выказує.

Обійшла увесь свій ридъ, рознесла хрестыкы та иконкы, а тоди пишла й до чужыхъ людей про все, що чула та бачыла, оповидаты. Слухають їи молодыци, немовъ ти бджолы солодку квитку обступають; слухають—не змыгнуть, а найпаче на саму Горпыну не наздывуються: йде вона—земли не торкається, балака, наче та дытына, стыхесенька, до усякаго витається, передъ кожнымъ зменшається, всякому догожає. И въ хати Горпыныній тежъ стало, на дыво, тыхо. Цикава Степаныда языка прыкусыла, забулася писень; Дмытро переставъ у хати цыгаркы курыты, а Ныкинъ хочъ и не стыхъ жартуваты, то почавъ зъ тымы жартамы бильшъ до сусидивъ учащаты.

Пидуть люде на поле, выйде й Ныкинъ зъ Дмытромъ та невисткою на роботу, зистанеться Горпына самитня въ хати, скыне запаскы, поясъ, запалыть въ покрышци херувымського ладану поставыть на покути й почне заутреню, потимъ обидню одправляты; до самого «Достоянія» все, якъ єсть, за попа, за дяка, за клыръ проспиває. И сподобывъ же їи Господь за таке жыття праведне!

— Де бъ я не йшла, — росказувала вона молодыцямъ,— де бъ не стояла—усе мени святи янголыкы та монашенькы ввыжаються, все мени ихни голосы вчуваються: тонесенько такъ спивають: «Господы помы...луй!... Господы по-мы...луй!» И до земли прыхылюся — чую, и на зори гляну — чую, и въ хати не стыхають,—вже я швыдко прысвячуся.

— Сплоха не прысвятышся, а витеръ въ одынъ часъ выб'є просо; выйды лышень хочъ на сьогодни загрибаты,—мовывъ їй якось Ныкинъ.

— Богъ соби зъ нымъ, изъ тымъ святымъ просцемъ: не довго вже мени на свити жыты — не хочу вже ничымъ и клопотатыся. Вы своє позбираєте, а мою пайку хай хочъ и витеръ повыбыває, — видказала Горпына.

Ныкинъ тилькы почухавъ потылыцю. Поволикъ бы винъ їи пидъ цей нагайный часъ зъ велыкою охотою на поле й сылою, та мусивъ залышыты ту спокуслыву думку, бо Горпына ще позаторикъ выклопотала соби въ волости таку видъ його роспыску, щобъ не смивъ їи быты, й носыла ту пидпыску раз-у-разъ за пазухою.

Мынулы жныва, на поли вже хиба тилькы де въ кого снопы гречкы доходылы. Степаныда пече-варе, и биля коровы, и биля кабана, и конопли типа, а Горпына вже ни за холодну воду: одно молыться та наставляє молодыць, якъ на свити безъ гриха прожыты.

Прыйшла Покрова. Степаныда встала в-досвита, вытопыла й попрохалася до церквы. Горпына сама не пишла, а невистку пустыла, ще й дала їй свою новисеньку, ни разу не надивану каленкорову сорочку надиты.

Вернулася молодыця така весела, цокотыть, жартує. Горпына слухає, не спыняє, бо на те Господь и свято давъ, щобъ люде молылыся, а писля молытвы й звеселялыся.

Пообидалы. Наризалы кавунивъ; сыдять, йидять соби уси родыною. Прысила й Горпына до гурту — взяла скыбочку. Колы це Степаныда зыркъ на батька, та якъ фыркне—трохы кавуномъ не подавылася.

— Чого це ты, дочко, такъ смієшся? — спыныла їи Горпына.—То тилькы челяди вильно по всякъ часъ зубы скалыты, а тоби не годыться зъ доброго дыва, та ще пры батькови та чоловикови, такъ реготатыся.

— А якъ мени чудно, — видказала Степаныда й почервонила.

— Що жъ тоби здалося такымъ чуднымъ?—запытала вже трохы зъ пересердямъ Горпына, бо на думку спалося, що то молодыця зъ неи сміється.

— Зъ батька чудно,—видказала Степаныда, ледве стрымуючы себе, щобъ не засміятыся, — пошпурылы лушпыннямъ та й улучылы мени за пазуху.

— Не слидъ бы старому такъ жартуваты, — блыкнула Горпына на Ныкона и скыбка кавуна зъ чудовымъ, червонымъ, якъ жаръ, баранцемъ несподивано, якось сама собою, вывалылася зъ їи рукы. Вона уп'ялася очыма въ чоловика й немовъ не прызнала його.

А Ныкинъ, тилькы що за-рады свята чепурненько поголеный, до ладу росчисаный, у билій мережаній сорочци, новій жилетци — й справди немовъ скынувъ добрый десятокъ рокивъ.

— Кыдавъ у помыйныцю — влучывъ у молодыцю, — мовывъ винъ, обчыщаючы насиння зъ кавуна, — а ще може попаду и въ удовыцю,— додавъ винъ и пидморгнувъ на Горпыну.

Степаныда ажъ захлыснулася й кынулася, якъ навиженна, геть зъ хаты. Дмытро ухмыльнувся, вхопывъ кухоль, хлыснувъ воды и, сципывшы зубы, манивцямы, абы якъ одъ гриха дали, майнувъ и соби въ сины.

Зистався самъ Ныкинъ биля Горпыны, але їй того властыво тилькы й треба було.

— Чого воны реготалыся? Чого воны реготалыся? — напалася вона на Ныкона. — Яка я тоби, стара собако, удовыця? Чого смієшся?... Я ходыла у Кыивъ Богу молытыся, а ты тымъ часомъ зъ невисткою злыгався?

— Ну, ну! Гляды мени—не добалакуйсь до краю, бо я тоби за таки речи подякую, тилькы зубы сципышъ,— мовывъ Ныкинъ.

— Брешешъ, стара собако: хочъ бывъ, та не бытымешъ,— схопылася Горпына й вытягла з-за пазухы пидпыску.

— Не верзы ка-зна чого, бо якъ роздратуєшъ, то й пидпыска не пособыть... Сатана!...

— Сатани святи янголыкы не учуваються, монашенькы не увыжаються. То ты — сатана, не пры хати згадуючы; то ты — непутящый батько, що спокусывся жинку въ сына одбыватыі,— не спынялася Горпына.

— Мовчы, бо бытыму!—грымнувъ Ныкинъ.

— Хочъ бывъ, та не бытымешъ! Не бытымешъ! — крыкнула Горпына и ткнула папирцемъ въ самисеньки вичи Ныконови.

Ныкинъ схопывся зъ лавы, выхопывъ пидпыску, шпурнувъ їи въ помыйныцю, а дали замахнувся и збывъ зъ Горпыны очипокъ. Роспатлане волосся розсыпалося по спыни, закрыло выдъ, очи Горпыни,— вона не оправлялася й кынулася мерщій до помыйныци, де мокнувъ їи папирець. Зъ плачемъ та про-

кльономъ вытягла вона його, обережно росправыла й поклала на комынъ сушытыся.

Поспорылыся, полаялыся—и воно бъ такъ соби й мынулося, та не поспишылася Горпына сорочку зъ невисткы зразу жъ писля церквы стягты, а за день Степаныда встыгла всю красу, яка тилькы була въ свекрухы, зносыты.

Глянула Горпына другого дни на себе въ дзеркало, та тилькы объ полы рукамы вдарылась. Пожовкло, змарнило облыччя — немовъ ажъ на одынъ бикъ перекосылося; бровы поридшалы, ще й закуйдалыся, щелепы запалы, нисъ ставъ, якъ у лелекы. Згадала вона тоди Ныкона, прыривняла до себе, заголосыла, заплакала, прокляла невистку - знахарку, а монашенькы видразу де й дилыся...

Вже вона й на двиръ у-ночи выходыла, й до земли прыпадала, й на дорогу вызырала, и до зирокъ промовляла — не подавалы гласу, нигде не чуть було, щобъ спивалы. А пидъ серцемъ немовъ гадына повылася, та що заплющыть Горпына очи, то щось (не що якъ не нечыста сыла!) и прыспивує: «Ныкинъ Степаныду любыть...Ныкинъ Степаныду любыть».

Ворочалася вона, ворочалася на полу, и свитло палыла, й Богу молылася, а на свитанку побигла до Солохы на пораду.

— Чымъ рятуй, сестро, тымъ рятуй! Одверны одъ Ныкона Степаныдыни чары, бо я жъ обрикалася не ревнуваты.

— Заперы чохлы та комиръ, прымажъ тією водою челюсты, то буде все по твоїй воли,— порадыла Солоха.

Перепрала Горпына уси, яки де ны булы, чохлы та рукава, змазала тымы змыйкамы не то челюсты— усю пичъ... Ныкинъ, правда, не грыма, не лає, а проте все вовкомъ дывыться.

— Навары,—порадыла вдруге Солоха,— ще тырлычу, выперы въ йому рядно та напирныкъ, хороше постелы йому, ще й пахущои м'яты та васылькивъ поклады, то винъ забуде про Степаныду.

И те поробыла Горпына. Тилькы намирывся Ныкинъ лягаты — вона до його.

— Лягай, мій старесенькый, на оцій постели. Це жъ я за-для тебе й пир'ячко дбала, за-для тебе й ряденце ткала, щобъ було твоимъ натруженымъ кисточкамъ де хороше спочыты.

Глянувъ Ныкинъ на Горпыну, глянувъ на билу постиль,—плюнувъ та й полизъ на пичъ у жыто.

Подалася знову Горпына до Солохы.

— Напалы кочергы, изстружы напалене, настій на горилци та й напій його, — порадыла и втретє Солоха.

Побигла Горпына до миста, взяла чвертку, напалыла кочергы, настругала, настояла на горилци, сама першою квиткою та любысткомъ умылася, почастувала чоловика ажъ трычи поспиль зъ власныхъ рукъ, а винъ — немовъ и не пывъ.

Зажурылася тоди Горпына, навспражкы занепокоилася. Де не булы яки знахаркы—оббигала, де хто чого не казавъ — робыла, та все дарма: не пособляє нищо, не одведе нихто невистчыныхъ чаривъ одъ Ныкона, а нечыста сыла вже и въ голосъ почала пры-

спивуваты: «Ныкинъ Степаныду любыть...Ныкинъ Степаныду любыть».

Мучылася вона, мучылася та й пишла знову до Солохы.

— Не знаю, галочко, що вже тоби й робыты, якъ твоєму горю запобигты та якъ одъ тієи невисткы захыстыты. Перепоры хиба ще напирныкъ свій, чы не знайдемо мы тамъ соби якои порады? — мовыла Солоха.

Побигла Горпына до-дому, вхопыла подушку, роспорола напирныкъ... Колы такъ — у самому вуглыку засушена голивка зъ кошеняты зашыта. Якъ заходылася тоди Горпына биля невисткы, якъ заходылася—покы такы выпхала геть зъ своєи хаты: выкынула усе їи збижжя на снигъ и заказала до свого дворыща наблыжатыся.

III.

Заснула якось Горпына — ще Ныкинъ юпку латавъ; прокынулася вночи — нема чоловика. Схопылася вона, заперезалася й якъ була, въ самій сорочци та запаскахъ, гайнула ажъ на другый кутокъ села до невистчынои хаты. Пидступыла до викна, погукала на Дмытра — не почувъ, не видклыкнувся; погукала на Степаныду — та тежъ не подала гласу; грюкнула въ двери — тилькы корова обизвалася. Горпына метнулася мерщій до загороды, одвязала корову та й погнала їи до капусты на городъ.

Ця маленька помста немовъ тришечкы заспокоила їи. Капуста була додильна, и Горпына, залюбкы

рахуючы, до якои втраты прызведе Степаныдына корова за ничъ свою господарку, вже повернула була до-дому. Ажъ у ту саму хвылыну з-за повиткы выхопылася чыясь постать и въ ту жъ мыть дужи пазури охопылы їи станъ.

— Рятуйте!—сипнулася була Горпына.

— Ось порятуємо!...Сыдоре, Семене, Иване, Трохыме!...швыдче до мене—я видьму спіймавъ!—гукнувъ добре знайомый їй голосъ.

— Мыхайлыку, сыночку мій, пусты жъ мене, це я,—попрохала ныщечкомъ Горпына.

— Знаю, знаю, що це ты. Не дурно маты клопочуться, що корову спорчено. Хлопци, моторнише—видьма пручається! — погукавъ у-друге Мыхайло.

— Пусты жъ мене, Мыхайлыку: це жъ я, їй же Богу я — Горпына.

— Хочъ и Горпына, та видьма — не пущу...Чого тоби по чужыхъ загородахъ у-ночи блукаты?

— Я свого Ныкона въ Степаныды шукала. Хай мене хрестъ Господень поб'є, колы брешу. Пусты-бо, сыночку, одпусты мене,—попрохала втретє Горпына.

А тымъ часомъ збиглыся хлопци и вже стоялы зъ килкамы та ципкамы въ рукахъ, напоготови видьму караты.

— Помылуйте, мои голуб'ята, — кынулася до ныхъ Горпына.— Зроду, мои соколята, не видьмувала, зроду-вику по чужыхъ загородахъ не блукала,— це я свого Ныкона шукаю.

— Ха-ха-ха!— зареготалыся хлопци.— Онъ воно що! Такъ вы жъ не на той шляхъ натрапылы: дядь-

ко Ныкинъ пишлы до шевця пидборы лагодыты...Йдить же соби зъ Богомъ та лягайте на пичъ, бо ще й пропасныця нападе.

Побигла Горпына до-дому розлютована, роздосадована; вбигла въ хату, защипнула и синишни, й хатни двери, полизла на пичъ, ще й рядномъ укрылася.

Колы це й Ныкинъ гукає.

— Одчыны.

— Святъ, святъ, святъ! Згынь, нечыста сыла! Зганяю тебе на очерета та болота, на купыну та трясыну, звидкыля тебе и прытаскало,— обизвалася Горпына зъ печи.

— Одчыны! Сказылася, чы що? Це я Ныкинъ,— погрымотивъ изнову дверыма Ныкинъ.

— Одійды, во им'я Отця и Сына и Святого Духа, лукавый: наше мисце святе. Ныкинъ спыть на печи,— одказала Горпына.

— Одчыны, кажу! Якои морокы ты мене на дощи держышъ?

— Да воскреснеть Богъ и проточаться врази його...—чытала на всю хату Горпына.

Стукавъ-стукавъ, грюкавъ-грюкавъ Ныкинъ, та й впрохався до сусиды ночуваты. А въ Горпыны за ничъ чысто видъ серця одійшло. Прыйшовъ чоловикъ у-ранци — вона до його, якъ та голубка до голуба, прыпадає: «и чого такый невеселый, и чого такый замысленый ходышъ? Може ты голодный? може нездужаєшъ? може яке горе спиткало? то не тайся, дружынонько, та не крыйся».

— Геть! одв'яжыся, гадюко! — грымнувъ на неи Ныкинъ, та такъ поблыконувъ, що Горпына ажъ охолола.

— Пропала жъ я, пропала: якъ же такы зненавыдивъ винъ мене! Прыймы мене, Боже! Дай мени смерть! Скороты мои мукы! Нашлы на мене хочъ болисть яку, щобъ винъ розжалобывся, або хочъ залучы кого-небудь до моєи господы, щобъ винъ прыревнувавъ! — взмолылася вона зъ видчаю до Бога и зразу жъ застогнала, заойкала, ухопывшысь за жывитъ.

— Рятуй, рятуй, чоловиче! Ой, Боже мій, помираю. Рятуй, дружынонько!...Чымъ рятуй, то рятуй!

— Чы я тоби ликарь, чы знахарь,— одв'яжыся видъ моєи души,—процидывъ кризь зубы Ныкинъ.

— Поклычъ жъ хочъ яку спасенну душу въ жывоти перебраты... Охъ, Боже мій! Коле, риже — не встою, не влежу,—ажъ до земли прыпадала Горпына.

— Мени клопитъ! Поболыть та й перестане,— буркнувъ Ныкинъ та й за шапку.

— Клопитъ не клопитъ, а такы пишовъ до знахаркы. Слава тоби, мылосердному: допомигъ мени розжалобыты його,— ажъ перехрестылася Горпына й выбигла за поригъ подывытыся, до кого саме попростувавъ чоловикъ.

Але Ныкинъ не мавъ навить гадкы бигты по знахарку й любисенько порався биля воза.

Якъ несамовыта кынулася тоди Горпына на вулыцю и, складаючы въ голосъ прысягу виддячыты тій невири проклятій, побигла селомъ шукаты соби порятунку.

На прызьби, проты сонечка, гривъ саме свои стари кости знахарь, удовець Опанасъ. Горпына такъ и впала йому въ ногы.

— Дидусю, мій батечку, не дайте хрещеній души загынуты. Йдить, дидусю, до мене, переберить у жывоти, бо ось помираю.

Звивсь дидусь, узявъ ципокъ, поковылявъ за Горпыною, а Горпыни вже й свитъ розвыднывся. Бижыть, земли пидъ собою не чує та хвалыть мылосердного, що все такъ добре склалося.

— Хай же, хай! спробуєшъ и ты, вражый сыну, якъ то солодко ревнуваты!...Тоби здається теперъ, що я за всихъ жинокъ найпоганша, а якъ унадыться хто небудь, то, не бійсь, дошкулыть до самого серденька— забудешъ и про свою Степаныду вытришкату,— радила вона, все пидганяючы дида, щобъ поспишався.

Увійшлы въ хату. Горпына полизла зразу въ пичъ за хлибомъ, а Опанасъ ставъ до иконы молытыся.

Вытягла Горпына хлибъ, выбрала найменшеньку паляныцю, лягла на полу, заохала, застогнала, розперезалася, прыклала на одынъ бикъ жывота гарячу паляныцю, звелила диду перебираты.

Сивъ дидъ зъ боку, шепотыть соби щось у бороду, зитхає, хрестыться та перебирає.

Не хвылына й не дви перебигло. Вже дидъ и заморывся: рукы отерплы, спына заболила; вже й упривъ дидъ, а Горпына вызырне въ виконце, побачыть, що Ныкинъ ще воза майструє, та й знову прохає:

— Перебирайте, перебирайте, дидусю,—тришечкы полегшало... може й не помру.

Нарешти скинчывъ такы Ныкинъ воза, увійшовъ у хату. Горпына мыттю до дида тонисенько та люб'язно:

— Опанасыку мій и ридный братику, чому такы вы доси мене не одвидувалы? Я жъ за вамы побывалася, я жъ за вамы сумовала — точнисенько, якъ и вы за мною... Що вы одыноки, та я жъ ще дужче самитня; що вы нещаслыви, а въ мене жъ и очи не стухають одъ слизъ... Прыходьте жъ до мене, Опанасыку, прыходьте и вранци, и ввечери, й колы на думку спадеться, якъ що я вамъ така люб'язна...Прыходьте, сусидонько мій дорогисенькый — про васъ и горилочкы нарочыто куплю...

— А чому жъ ни! — погодывся дидъ, радый тій щаслывій нагоди, що можна нарешти спочыты.

— Прыходьте жъ и сьогодни мене розважаты. Въ мене хата простора, а я жъ одынока, якъ той мисяць у неби, — попрохала ще разъ Горпына, поглядаючы скоса на Ныкона та поштуючы дида.

— А чому жъ!—погодывся и вдруге дидъ.

Ныкинъ послухавъ трохы, подывывся на молодыхъ пару, засміявся самъ соби та й подався геть, сміючысь; а дидъ и навспражкы ставъ Горпынынои хаты не мынаты: якъ намеркне—такъ винъ и шкандыба.

Не карбованець и не два вже вылетило зъ Горпынынои кышени, сама Горпына ажъ охрыпла, надъ глухымъ вухомъ дидовымъ крычучы; бабы почалы їй и писень де-якыхъ прыспивуваты, а Ныконови ни знобыть, ни гріє—не дошкуля. Встане вранци, умыється, Богу помолыться, поснида чы не поснида—и къ лыхій

годыни на ввесь день за Степаныдою повіється, а чы бувъ у хати Опанасъ, чы ни— про те йому байдуже.

Запечалылася знову Горпына, запечалылася, ажъ счорнила зъ журбы на выду. Мучылася вона, мучылася, а дали й схаменулася: «чы я имъ справди на глумъ далася? Одынъ катъ кровъ мою п'є, а та глуха потороча горилку. Вже же такы свята земля не безсудна. Вже жъ колы винъ мене въ болисти не пошкодивъ, а погане серце його й ревнуваты не здатне, то хай же його въ волости навчать, якъ жинку шануваты... Пиду жалитыся». Надумала такъ и гайнула до волосты.

А на двори витеръ-витеръ—ажъ дерево гнеться; холодный, дрибный снигъ не дає глянуты, духъ забыває. Легенька ватянка не зогрила бъ и молодого тила хочъ бы и въ затышку, а Горпыни въ ній и середъ степу душно. Вона розип'яла черкесовый платокъ, розстибнула комиръ у ватянци и, прямуючы до волосты, немовъ и не помичала ни витру, ни снигу, ни слызькои ожеледыци.

Нарешти ось заманячила церква, а трохы перегодомъ и чепурненько обмазана, обсажена деревомъ волость. Горпына перехрестылася й набавыла ходы.

На рундуку биля волосты сыдило кількось чоловикивъ, у синяхъ тежъ було не безъ людей, але Горпына тилькы мотнула имъ усимъ головою й запыхана, червона вскочыла, наче та куля, въ простору господу, де саме судылы якогось дядька за спашъ.

— Судди мылостыви, судди жалислыви, — кынулася Горпына засидателеви въ ногы, — не попустить

мени безталанній загынуты! Нема мени жыття: не можна мени зъ чоловикомъ жыты — зневажає мене гиршъ за собаку!...Прыворожыла його невистка — теперъ же я пропаща!

— Пострывай трохы, бабо: хай ось судъ одійде,— спынывъ їи засидатель.

— Огляньтесь на мене — Господь васъ не оставыть. Поклычте його на одвитъ: за вищо такъ винъ надо мною знущається? Я не лыходійка яка, я—маты, я — жинка, я — хазяйка... усихъ сусидивъ запытайте! — заголосыла Горпына.

— У ту недилю розсудымо, а теперъ иды соби зъ Богомъ,— видповивъ суддя.

— Ой Боже жъ мій, я жъ до недили й не дожыву!... Змылуйтеся, зогляньтесь на мене — пошлить йому зразу повистку, щобъ на завтра й судъ.

— Ну добре,—засміявся засидатель,—колы такъ нагайно, то хай пысарь зразу пыше повистку, а тилькы ты намъ не перебараньчай.

Ухопыла Горпына повистку, хлыснула въ синяхъ тришкы воды и, не прысившы, не спочывшы й однієи хвылыны, побигла до-дому. Прыйшла — вже стало намеркаты. Ныкинъ саме стругавъ валокъ на грабли. Горпына кынула йому на лаву повистку, а сама, щобъ безпечнише, майнула до Солохы ночуваты. Одже спалося їй и тутъ не смачно. Майже цилисеньку ничъ рыпала вона дверыма, то выходячы гадаты до зирокъ, то прыдывлятыся, чы не засвитыла часомъ Степаныда каганця, витаючы Ныкона; а тилькы розвыднылося, подалася до волосты. Тамъ вже зибралося чымало лю-

дей. Горпына накынула окомъ гуртокъ найбильше поважныхъ чоловикивъ, уклонылася имъ звычайненько й надійшла, щобъ оповисты имъ про своє жыття гирке та безпросвитне.

— Здрастуйте! Зъ понедилкомъ будьте здорови!—несподивано прывитався до чоловикивъ надъ самымъ їи вухомъ Ныкинъ.

Горпына обернулася, глянула на чоловика й мало не сплеснула рукамы: вражый сынъ немовъ на яке весилля прыбрався — нап'явъ новисеньку чумарку, ще й зеленымъ поясомъ пидперезався, а на голову Дмытрову сыву шапку почепывъ.

— На судъ? — запыталыся чоловикы.

— Еге жъ, — веселенько усмихнувся винъ и прысивъ до гурту.

Горпына поспишылася до другои купкы людей.

Нарешти надійшлы судди, й почався судъ.

— У чимъ ты жалієшся на свого чоловика? — звернувся до Горпыны суддя.— Б'є винъ тебе, не зодяга, не годує?

— Усымъ я на чоловика свого жаліюся, — видмовыла голосно та выразно Горпына. — Быты винъ мене не б'є, бо давъ пидпыску; зодягаты — тежъ зодяга, бо вже жъ гола не ходытыму, и годувать—годує, бо я жъ такы господарка и чого схочу, того й наварю. А тилькы не можна мени зъ нымъ жыты: якъ ранокъ — такъ и повієтьcя зъ дому, а вернеться — не гляне, не обизветься, немовъ я йому й не жинка, а винъ мени — не чоловикъ...

— Чому жъ це ты, старый такъ погано биля жинкы обиходышся? — запытавсь нарочыто строго суддя.

— Вона жъ зарикалася,— видмовывъ Ныкинъ.

— Та то чы зарикалася, чы не зарикалася—то мій грихъ, мій одвитъ, а ты на невистку не заглядайся,— скыпила Горпына.

— На кого жъ мени дывытыся? Ты—стара...

— Я—стара? Яка я тоби стара? Хиба забувсь, якымъ бородатымъ за мене сватався? — ще дужче скыпила Горпына.

— Такъ я жъ и не сылую, щобъ ты на мене дывылася! Опанасъ що-дня перебирає тоби въ жывоти, та я жъ и не жаліюся...

Чоловикы зареготалыся.

— Тыхо! — спынывъ ихъ суддя.— На чому жъ ты запрымитыла, що Ныкинъ невистку любыть? — звернувся винъ до Горпыны.

— На чому запрымитыла?...Винъ давно хвалывся, що чорнявыхъ любыть, не разъ було й мени докорявъ, що я русява, а Степаныда — наче та цыганка, наче та сатана зверху чорна — саме йому до вподобы!...

— Ото и всього? Ото тилькы ты й знаєшъ и бачыла? — запытавсь суддя.

— А якого жъ, просты Господа, чорта ще треба бачыты? — розсердылася Горпына.— Я не пидслухала: є въ мене що слухаты — янгольськи голосы. Я не пид-

глядала: є въ мене на вищо дывытыся — святи иконы та храмъ божый...А до такихъ непутящыхъ, якъ оцей бусурманъ (вона ткнула пальцемъ на чоловика), я не прыдывляюся, гриха не набираюся. Я не така, якъ инши, мене уси люде знають, я слава Богу...

— Годи, годи, титко, клопотатыся: и самы бачымо, що ваше дило, якъ свитъ сонця, праве,— перебывъ їи ричъ суддя. — А ты, чоловиче, що це соби надумавъ? — звернувся винъ суворо до Нykона. — Жинку на вси жныва въ холодку кыдаєшъ, а самъ зъ невисткою й сієшъ, и орешъ, и косышъ, и молотышъ! Та тилькы ты не станешъ жинкы своєи до дила шануваты та на поле зъ собою браты, то мы тебе на цилисенькый тыждень у холодну впремо! Чуєшъ?

— Чую, чую,— одказавъ Нykинъ.— Ну, жинко, щò робыты? Начальство велыть — треба слухатыся. Выряжайсь-но зразу пидъ хуру на вакзалъ, щобъ намъ вже не розризнятыся...

Загальный регитъ покрывъ останни слова Нykонови. Засидатель ухопывсь за бокы, пысарь посынивъ зъ натугы.

Горпына стояла килька хвылынъ наче ошпарена, нездатня захыстытысь видъ несподиваного глуму, до якого прызвелы їи судди, немичнà спыныты загальный регитъ людей. Але незабаромъ вона опам'яталася:

— А щобъ же ты, вражый сыну, пропавъ отутъ зъ своимъ судомъ поганымъ! — накынулася вона на

Ныкона.— Щобъ вы тутъ на мисци одубилы, распрокляти судди анахтемськи! — прыступыла вона до суддивъ.— Усю волость до земського потягну!

— Соцькый! — гукнувъ суддя, — одведы бабу въ холодну!

И не змылувалыся, не зоглянулыся немылосердни люде: залюбкы кынулысь воны на допомогу соцькому, й якъ не пручалася, якъ не одбывалася Горпына, заперлы їи въ холодну ажъ на цилисенькый день.

Змистъ.

Сторинкы

Смерть Макарыхы . . . . . 3.
Злодійка Оксана . . . . . 51.
Идеальный батько . . . . . 82.
За высокымъ тыномъ . . . . . 125.
Дарочка . . . . . 159.
Рукавычкы . . . . . 190.
Лиснычый . . . . . 208.
Пролисокъ . . . . . 244.
Доля . . . . . 260.
Якъ Лепестына карасиру добувала . . 286.
Зарикъ Горпыны . . . . . 298.

СКЛАДЪ ВЫДАННЯ

въ кныгарни журнала

„Кіевская Старина“.

(Кіевъ, Безаковская, 14.)

Тамъ же продаються

отси выпускы „Украинськои библіотекы“:

1—2. Шевченко. Повисти. Т. I и II К. 1901 г. Цина за томъ 40 коп., на кращому папери 70 к.

3. Свыдныцькый. Люборацьки. К. 1091. Цина 60 к., на кращому папери 80 коп.

4. Руданськый. Творы. Т. I. К. 1902. Цина 50 к., на кращому папери 70 коп.

5. Крымськый. Изъ повистокъ и ескизивъ. Звеныгородка. 1904 Ц. 50 коп.

6—7. Марко Вовчокъ. Народни оповидання. Т. I и II. К. 1902. Цина за томъ 50 к., на кращому папери 75 к.

8. Крымськый А. Пальмове гилля. Звеныгор. 1902. Цина 50 коп.

9. Чернявськый М. Зори, поезіи. К. 1903. Цина 65 и 85 коп.

10. Бордулякъ Т.—Оповидання. К. 1953. Ц. 75. к. и 1р. 25 к.

11—12. Франко Ив.—Збирныкъ творивъ т. I и II. Въ поти чола. К. 1903. Цина за томъ 65 к. и 85 к.

13. Грушевськый М.—Оповидання. К. 1904. Цина 35 и 65 коп.

14. Глибивъ Л.—Творы. К. 1904. Цина 75 коп. и 1 р. 25 к.

15. Стефаныкъ В.—Оповидання. СПБ. 1904. Цина 65 и 80 коп.

16. Франко Ив.—Збирныкъ творивъ, т. III. Борыславськи оповидання. К. 1905. Цина 65 и 85 коп.

Въ палитуркахъ уси ци кныжкы на 75 коп. дорожче.

Digitized by Google

На вичну пам'ять Котляревському. Литературный збирныкъ зъ портретомъ К-ого й малюнкамы. К. 1904. Цина 3 р. 50 к., въ оправи 4 р. 50 к.

Викъ. Збирныкъ. Т. I. Украинська поезія. Т. II и III—проза К. 1902. Цина кожного тому 2 р., на веленевому папери 3 р., на слоновому 4 р.

Творы И. С. Левицького. Т. I.—Повисти й оповидання. Цина 1 р. 50 коп., т. II—Старосвитськи батюшкы та матушкы. Повисть. Цина 1 р. 50 к., на веленевому папери 2 р. т. III—Прычепа. Цина 1 р. 50 к., и 2 руб.

Литературный Збирныкъ на спомынъ про Ол. Кониського. К. 1903. Цина 2 руб.

Мырный П. Перша кныжка творивъ. К. 1903. Цина 1 р. 25 к. и 1 р. 75 к.

Мырный П.—Друга кныжка творивъ. Пропаща сыла. Романъ. К. 1905. Ц. 1 р. 50 к. и 2 р.

Коцюбинськый М. Оповидання. Т. I. К. 1903. Цина 1 р. 50 к. и 2 руб.

Гринченко Б. Пысання. Т. I К. 1903. Т. II К. 1905. Цина по 1 р. 50 к. и 2 р.

Творы Кониського-Перебенди. Т. I и II—по 50 к.. т. III—1 р., на веленевому папери 1 р. 50 к. т. IV—цина 80 к.

Кобзарь Т. Г. Шевченка К. 1901. Цина 35 к., 50 к. и 1 р. 50 к.

Гринченко Б. Драмы и комедіи. Черн. 1902. Цина 1 р. 50 к.

Корифеи украинской сцены. К. 1901. Цина 65 коп.

Лыстовни карткы зъ портретамы украинськыхъ пысьменныкивъ. Цина за кожну—5 коп.

Веселка, одрывный календарь на р. 1906. (друкується).

Тамъ же можна достаты и вси инши кныжкы, украинською мовою пысани.

Цина 75 к., на кращому папери 1 р. 25 к.

Digitized by Google